

Bíró József
Fellinger Károly
Fenyvesi Orsolya
Varga Lilla
Veres Tamás
versei

Bene Zoltán
Máté-Tóth András
Molnár T. Eszter
Pungor András
prózája

Elek Tiborral beszélget
Ménesi Gábor

150 ÉVE SZÜLETETT

Tömörkény István

Hovanecz Fruzsina
Lengyel András
Nyilasy Balázs

Diákmelléklet Tamási Áronról

12

2016. december

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

PAGEO

PALLAS ATHÉNÉ
GEOPOLITIKAI
ALAPÍTVÁNY

a Magyar Nemzeti Bank, a PAGEO Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
DOMÁNYHÁZI EDIT korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**

Online változat: **tiszatajonline.hu**

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549.

Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXX. évfolyam, 12. szám / 2016. december

VERES TAMÁS	Apokalipszis ma	3
PUNGOR ANDRÁS	Telep (regényrészlet)	4
VARGA LILLA	Emlék; Miniszternézőbe'; Utazásaim Benjammal; A macskás nő	12
BÍRÓ JÓZSEF	Karácsony (1989); Karácsony (2007)	15
BENE ZOLTÁN	Fekete húr	17
ASHWANI KUMAR	Nemzeti Himnusz; Nagyapám (Lanczkor Gábor fordításai)	21
GRZEGORZ KWIATKOWSKI	másodfény; Cogito úr és a Szentírás szava; alkotó; ellenállás (Sipos Tamás fordításai)	23
FENYVESI ORSOLYA	A látvány	27
FELLINGER KÁROLY	Közhasznú; Cím nélkül; Vélhetőleg	30
MOLNÁR T. ESZTER	Hazatérés	32
MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS	Oktoih	34
	Ritkán vannak kizárólagos igazságok (Elek Tiborral beszélget Ménesi Gábor)	45

„A magyar embőr legjobb barátja” – 150 éve született Tömörkény István

LENGYEL ANDRÁS	A Tömörkény-kutatás néhány kérdése	53
NYILASY BALÁZS	Nézőpont-lehetőségek (Tömörkény István írásművészetével kapcsolatban)	68
HOVANECS FRUZSINA	A Tömörkény-próza helye az oktatásban	73

KŐSZEGFALVI FERENC	Hetvenöt éve indult a Magyar Csillag	79
MÓSER ZOLTÁN	Mi történt volt	88

mérleg

FÖRKÖLI GÁBOR	Halhatatlan, vagyis meghalhatatlan (Esterházy Péter: Hasnyálmirigynapló)	96
HAKLIK NORBERT	Megváltástörténet az Angyal utcából (Kőrösi Zoltán: Az ítéletidő)	99
MÓRO CZ GÁBOR	Lépéspróbák egy monográfia felé (Lengyel András: Az esthajnali csillag)	102
ÓCSAI ÉVA	Az emlékezés korlátai (Schein Gábor: Svéd)	105
BEDECS LÁSZLÓ	A maga módján az (Szvoren Edina: Az ország legjobb hóhéra)	109

ILLUSZTRÁCIÓK	<i>Nyilasy Sándor</i> festménye Tömörkény Istvánról a címlapon, fotók Tömörkényről (a szegedi Móra Ferenc Múzeum anyagából) a 11., 16., 26., 31., 33., 52., 72., 78., 87. oldalon, a belső és a hátsó borítón. (További képek és dokumentumok a szegedi Somogyi-könyvtár oldalán: http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/kiallitas/tomorkeny06/ti.html)
---------------	---

Diákmelléklet

KOVÁCS FLÓRA	Szembenézések (A meglátások Tamási Áron <i>Szűzmáriás királyfi</i> című művében)
--------------	--

VERES TAMÁS

Apokalipszis ma

Mesélt, mesélt az édes élet,
arról, hogy jó a végítélet.
Röhögve várt rá minden ember,
ítéletnap volt, épp ma reggel.
Szélvész tombolt, kidőlt koporsók
köré szálltak hatalmas hollók.
Csontvázak közt szentek álltak,
a zombik friss bort iddogáltak,
a négy lovas rohamra készen
elindult, hogy mindent letépjen,
mit adhatott e kis planéta,
s történelmét majd újrairja.
A szellemek láncokra fűzve
csörögnek és így összetűzve
morognak, mert ma munka nélkül
maradnak és talán kibékül
mind, mert ma eljött a nóta vége,
de ezt mi most sem vettük észre.

PUNGOR ANDRÁS

Telep

(REGÉNYRÉSZLET)

Együtt születtem a betontelevvel.

Már nem emlékszem tisztán minden házra, de arra igen, hogy az utcáknak káposzta és égett kukoricaliszt szaguk volt. Az asszonyok kenyérre kenték a rántást, megsózták, mi gyerekek mohón ettük, aztán futottunk a csaphoz, nyeltük a hideg vizet, hogy csillapítsa az égő érzést.

A káposztalevestől meg akkora lett a hasunk, mint a hordó, jajongtunk, szorítottuk a belünket, és alig vártuk, hogy anyánk tegyen rá rongyokba csomagolt, forró fazékfedőt. Olykor tészta került az asztalra, persze az is segélylisztből, üresen ettük, vagy cukrozva, mennyei volt!

Néha még látom magam előtt a telepi lakásunkat, fénysávokban reszket a por, óra kattog, apám harákol, a szín pereg a sarokban, talán kárminpiros lehet, hallom a tányércsörgést, a csorba karimán színes virágok sorakoznak.

Amíg a levesre várunk, a bátyám kanálával a mintát karistolja, azt mondja, nem tetszik neki, inkább kivakarná onnan, anyám tenyerével a fejére legyint, hagyja abba a csikorgást, ebéd közben nem játszunk, az szent dolog, ő meg riadtan néz maga elé és sértődötten ráharap az alsó ajkára.

Ha kinézek az ablakon, most nem azt a telepet látom, csak a rozsdás vasakat, az évtizedes port, az elhagyott gyártósort, a csarnok tetejéről leszakadt üvegcserepeket. Mintha egy katedrálisban élnék, távol, a második hajóból ének szól, csoszog valaki, dézsában víz loccsan, szappan suttog a ruhán.

A művezető fülkéjébe költöztem be, az íróasztalon, meg egy széken kívül találtam ott egy szakadt heverőt is, amit valószínűleg az éjjeli műszakos főnöknek tartottak fenn, amikor még működött a gyár.

Itt nincs telefonfülke, senkit sem tudok felhívni, se a haverokat, se a bátyámat; de mit is mondhatnék nekik? Anyám biztosan meghalt már, a bátyám meg valamilyen kerületi pékségben égette rákosra a bőrét, nem lett belőle senki, ahogy belőlem sem.

Apám erre azt mondaná, vagyis nem mondana semmit, legyintene, hogy így eltékozolta a magvait, inna egy felest, befeküdne a kádba, ahogy szokta, és a homlokára terítene egy forró vizes zsebkendőt.

Néha előveszem a fotót, Fanni van rajta, a Török utcai mulató bejárata előtt. Az ágyam alatt tartom, egy vászonba csomagolva. Lassan hajtogatom ki, előtűnik a po-

laroid kép, rajta a lány, csúfolódva nyújtja ki a nyelvét, egy kopasz biztonsági őr éppen megragadná a vállát, ám az utolsó pillanatban kibújik a markából.

– Ő a Fanni? – kérdezi a kislány, miközben letörli az asztalomról a port.

Reggelente átjön hozzám, felseper, rendet rak, aztán leül az ágyam szélére, és hallgat. Én meg fecsegek neki összevissza, jólesik. Olykor megakad a szemem a nyaka alatti keresztcsonton, ahova penge árnyékot húz a vaskályha fénye. Gyerek még, finom illata van a bőrének.

Nem szeretem, ha mindenbe beleüti az orrát. Tenyeremmel letakarom a képet, hasra fekszem a padlón és eldugom a csomagot az ágy alá.

– Igen, ő az.

– Szép lány.

Nem is tudom, Katinak, vagy Marinak nevezi-e az anyja, végül is mindegy, én kislánynak hívom. Tetszhet neki, mert mindig mosolyog. Lehet vagy tizenhat éves, anyjával él abban a gyárban, amelyikben én. Ők a portáslakásban, közvetlenül a szétszerelt daru mellett laknak.

Sokszor rajtakapom, hogy figyel. Ha a lavór felett mosakszom, megáll a seprésben és néz. Nem hiszem, hogy megkívánná, inkább csak a férfitest szokatlan neki.

Itt rajtunk kívül nem él senki. Pedig az irodisták épületében volna alkalmas lakóhely, a szétdobált papírokat, az aktákat, meg az asztalokat elégettük, valaki még előttünk megpróbálta feltépni a linóleumot, de elmehetett a kedve tőle, így a padló most úgy fest, akár egy félig felnyitott halkonzerv.

A kislánnyal és az anyjával aznap találkoztam, amikor megérkeztem ide. A nő alig lehetett túl a harmincon, alacsony, széles csípőjű, kontyban hordta a haját. Az úton állt, karjában az akkor még tényleg kicsi kislánnyal és egy férfival alkudozott.

Közelebb léptem, a busz már messze járt, itt hagyott a cingár sofőr.

– Ennivalóra kell – könyörgött a nő.

– Kit érdekel?

– És ha lefekszem veled?

– Elmész te a picsába!

Dülöngélt a férfi, végül elkacsázott.

A hasamban üresség támadt, súlya lett, és lezuhant a herékig, mintha egy magas hegyen álltam volna, kitöltött, nyújtott, és feszített a tompa fájdalom.

– Hol vagyok?

A nő rémülten kapta fel a fejét, karján felsírt a gyerek. Nyugtattam, hogy nem akarom bántani, elővettem a hátizsákomból egy szelet száraz kenyeret, ő két kézzel kapott utána, beletelt kis időbe mire egyenletesen lélegzett:

– A kerületből jött?

– Most hol vagyok?

– Hogy hol van? Azt kérdezte, hogy hol van?

Még be sem mutatkoztam: Simon Virgilnek hívnak.

Egy félnotás pap után kaptam a keresztnévem. Nem ismertem az öreget, anyám szerint részeges volt, de apám szerette, azt mondta, ő nevelte fel, ám ennél többet nem mesélt róla. A tárcájában őrizgetett egy képet, amelyen a pap Death Metal felíratú pólóban, görkorcsofolyával a lábán egyensúlyoz a templom előtt, gyerekek állják körül, mindegyiknek fülig ér a szája. Apám minden bizonnyal a rátartiságát tanulta el tőle, a bohóckodásra való hajlamait, mindazokat, amelyek belőlem hiányoznak.

Fiatal vagyok, vékony, és erős, a kislány inkább inasnak mond, pedig tegnap félrehúztam azt a legalább százkilós vastáblát, ami az iroda ajtó előtt feküdt, mert ha a lyukas tetőn beesett az eső, olyan síkossá vált, hogy folyton elcsúsztam rajta. A szemem, a hajam barna, és azt hiszem, értelmes vagyok, bár a régi barátaim más véleményvel voltak rólam, pedig csak nem volt önbizalmam.

Az imént azt mondtam, együtt születtem a betontepleppel. Hát, kezdjük innen!

Anyám azt mesélte, akkoriban minden kórházi ágyon két ember feküdt, derekukat vastkos párnákkal polcolták fel, a folyosók megteltek az izzadság, a genny, a fertőtlenítőszer szagával. Sorban álltak a terhes nők a WC-k előtt, a férfiak fürdőköpenyben üldögéltek az udvari padokon, füstöltek, kártyáztak, valaki bort hozott, hozzá szódat, makk volt az adu, és a zsebkendőn ezer gyufaszállal lett tele a bank.

Annyi volt a beteg, hogy az igazgató magához hívatta az idős gondnokot. Az öreg fújtatva szedte a lépcsőket, keszeg köpenye alatt talán hús sem volt, csak egy trikó, egy kulcscsörgés, meg jó dohány, amit a zsebében tartott kis zacskóból sodort minden órában, pontban egészkor.

Az igazgató már a folyosón várta. A köpcös, kopasz férfi szeme résnyire szűkül, tokája eltakarta a nyakát, szegycsontjáig púposodott a hasa, amitől folyton szuszogott, hordó teste mellett hosszú karok lógtak, mindenki csak Makinak hívta a háta mögött.

– Kinyitjuk a pincét – mondta Maki a gondnoknak. Az öreg bólintott, nem tiltakozott, megszokta már, ha az igazgató valamit a fejébe vesz, annak úgy kell lennie.

– Rég nem voltam már lenn – mondta megadóan.

Lassan indultak lefelé, a sápadt betegek félrehúzódtak az útkülből, és biccentettek nekik.

Lent az öreg megforgatta a zárban a kulcsot, sikított a fémajtó, akár a szaunából a gőz, kicsapott a bűz.

Az igazgató az orra elé kapta a kezét, fuldokolva köhögni kezdett. Keskeny lépcső vitt le a mélybe, ha nem figyelt, ott könnyen patkányba rúgott az ember.

– Ha jól meggondolom... – dűnnyögött az öreg, de az igazgató egyetlen szemvilanása is elég volt ahhoz, hogy elhallgasson.

– Takaríttasson ki – csattant fel Maki, mire az öreg lehajtotta a fejét, zavartan a zsebében kotorászott, mintha keresne valamit.

– Igenis – mondta a gondnok szolgálatkészen, és hívta Pannit, a kórház takarítóját.

Az asszony már a hetvenet taposta, a karja akár egy bőgő húrja, vékony volt és erős. Fél napig seperte, mosta a pincét, mire az úgy, ahogy beköltözhetővé vált.

Földre terítették a raktárban talált szalmazsákokat, és aznap már harminc nő feküdt az alkalmi ágyakon, volt köztük daganatos, vérbajos, terhes. Felettük öles csövek futottak hátra a kazán és a prospektúra felé, némelyikből sárga víz csepegett, amit Panni bádofazekakba gyűjtött össze.

– Azt gondolja az igazgató úr, hogy állatok vagyunk?! – tiltakozott az egyik nő.

Varratszedésre várt, beesett, sápadt arcán, a szeme alatti sötét karikákon látzott, a gyomrát műtötték.

– És jól gondolja – mondta Panni, a felmosófára tekerte a vizes rongyot.

A gondnok elfordult, ne lássák, hogy mosolyog. Szerette az öregasszony fanyar humorát.

Apám autóval vitte be anyámat a kórházba.

A földszinten lakott a főbérő, övé volt a Ford. Kovács bácsinak hívták azt az édeskés embert, aki folyton csipkedte az arcom, bátyámnak a fenekét simogatta, anyámnak meg azt mondogatta, adjon minket neki bérbe egy hétre, és ránk sem fog ismerni.

Apám megelégtelt és úgy bemosott az öregnek, hogy az estében beütötte az asztal sarkába a fejét, össze kellett varrni a sebet. Nem mert rendőrt hívni, mert apám megfenyegette, hogy feljelenti.

Az öreg olyan büszke volt a múlt századi verdájára, hogy folyton törölgette, fényesítgette, de az udvar végében álló garázsba már nem állt be vele, vízhatlan vászonnal takarta le az utcán, mert a kis bádogtetejű épületben, a kockás pokrócok alatt egy barna koporsót őrizgetett, amire a saját nevét arany színű betűkkel íratta rá.

Meredek lépcső vezetett fel az emeleti szobánkba, ahol egy kályhán, meg az ágyakon kívül nem volt más bútor, csak egy orosz márkájú fekete-fehér tévé, a ruháinkat papírdobozokban tároltuk.

A sarokból fali csap lógott ki, alatta kis fémedény, lassan folyt el belőle a víz, de legalább tudtunk mosakodni. A földszintre jártunk WC-re, amit Kovács bácsi nagy kegyesen megosztott velünk.

Apám folyton újsággal vonult be, az öreg meg mindig verte az ajtót, hogy ő prosztatás, tessék azonnal kijönni onnan.

A bátyámmal a lépcsőfordulóban leskelődtünk, hasunkat fogtuk a röhögéstől. Nemsokára jött Emma, a bejárónő és leszidta Kovács bácsit, hogy nem illik így viselkedni, mire az öreg nagy duzzogva elhallgatott, becsoszogott a szobájába, és bosszúból felcsavarta a rádiót, bömböltette a vízállásjelentést.

Állítólag az öreg a születésem előtt teljesen normális volt, terhes anyámnak még ebédet is vitt fel. Az ablakon át a kertet bámulta, és nem mozdult addig, amíg anyám ki nem kanalazta az utolsó csepp levest is a tányérból. Persze az ebédet Emma főzte.

Apám hálás volt Kovács bácsinak, hogy gondját viselte az asszonynak, meg a bátyámnak, míg ő a gyárban dolgozott.

Amikor anyámnak elfolyt a magzatvize, apám lerohant a lépcsőn és kopogás nélkül tépte fel Kovács bácsi ajtaját. Az öreg éppen a karosszékében ült, focimeccset nézett, a hirtelen jött huzattól a tévé tetejéről a szőnyegre csúszott Emma horgolt, zsebkendőnyi terítője.

– Vészhelyzet van, Kovács bácsi! – remegett apám hangja.

– Mindig az van – legyintett az öreg és le sem vette a szemét a közvetítésről.

Apám levegő után kapkodott, meghalhat a felesége, azonnal kell a kocsi, de az öreg legyintett.

Apám nem tágított, Kovács bácsi meg összekulcsolta a mellén a kezét és sokáig csak szuszogott.

Apám a kórház kapuja előtt állt meg a Forddal, benne hagyta a slusszkulcsot.

– Túléljük, Magda, hidd el, túléljük!

Az orvost házhoz hívták, így csak a szülésznő téblábolt a folyosón.

Fogatlan asszony volt, haja ritkás, visszeres lábát sárga fáslival fogta össze. Köténye alatt nem viselt semmit, ellenfényben átütött a szöveten a kemény csípője, lógó melle. Súlyos titkot őrizhetett, üres volt a tekintete.

Anyám félt tőle:

– Ne hagyj vele! – kapaszkodott apámba.

Felsikoltott, a hasát fogva úgy sziszegett, mintha valamit ki akarna tépni onnan.

– Ne hagyj itt!

– Ne félj, segítenek! – nyugtatgatta apám.

Anyám haragudott rá, úgy érezte, cserbenhagyta. Nem beszélt apámhoz, pedig ő a haját simogatta, csókolgatta a szemét, a száját. El sem hittem, amikor elmesélték, úgy tudtam, apám nem képes efféle érzelemkitörésre. Anyám ezután meg sem mukkant, olyan erővel szorította össze az ajkait, hogy könnyes lett a szeme.

Fél óra se telhetett el, az orvos lobogó köpennyel szaladt a folyosón. Csikorgott a lábán a cipő. Szikár, magas férfi volt, kopasz homlokáról szemébe csorgott a veríték.

– Mikor jött?

A fogatlan szülésznő unottan legyintett:

– Nemrég.

Anyám megvetően nézett rá.

– Készítse elő a szülőszobát! – parancsolta az orvos.

A szülésznő kellenetlenül indult el a hármas terem felé.

– Nyugodjon meg! – mondta az orvos anyámnak.

Szokatlanul gyengéd volt a hangja. Anyámnak kikerekedtek a szemei, ám még jobban összeszorította a száját.

Négy órát vajúdott velem, végül kilökött magából, mint egy véres húscafatot. Csúnya gyerek voltam, ráncos és vörös. Úgy szívтам anyámból a tejet, mintha az én életem nem lett volna elég, még az övét is meg akarnám kaparintani magamnak.

Körülöttünk búzlott az alagsor, kemény volt a szalmazsák, nyöszörögtek a nők, surrogtak a patkányok.

Maki néha lenézett, de nem beszélgetett senkivel, elégedetten mosolygott, foghegyről odavetett néhány parancsszót a gondnoknak, aki szolgálkúen bólogatott és hozott még szalmazsákot, felmosatta Pannival a vért, a hányást, és kis zacskókban illatos levendulát kötött a pinceablakok rácsaira.

Anyám próbált szeretni, de nem tudta, hogyan kell.

Féltékeny volt rám, arra, ahogyan apám fölém hajol, büszkén megcsókolja az arcom: „a második is fiú!” Anyám meg legszívesebben a falhoz vágott volna, de valamiért mégsem tette.

– Hull a hó és hózik – állandóan ezt dünnyögte újra és újra, de nem folytatta, kezdte előről, közben eszelőssé vált a tekintete, ujjai görcsbe szorultak.

– Depresszió – legyintett az orvos, majd kinövi, mondta, felderült az arca, mintha valami vicceset mondott volna.

Valaki fojtott hangon beszélt az ügyeleti szoba előtt, résnyire nyitva maradt az ajtó, apám tisztán hallotta, hogy azt mondja, vége itt mindennek, hogy nem vagyunk jók nekik.

– Meg is érdemljük – válaszolta a pasinak egy aszott, ijedt szemű asszony. Anyám szomszédja volt a nő, a szalmazsákon nap, mint nap vele értékelte ki biológiai működésének jeleit.

Valamikor szép lehetett, vad, holdas körme újabb és újabb férfighátakba mart bele, aztán a boldogtalan házasságtól megcsúnyult, magabiztossága elkopott, álla a jobb vállához igazodott, mintha megbénult volna, pedig ő csak a világtól akarta elrejteni a tekintetét.

– Agyvérzés, beteges – mondogatta róla az anyám.

Mintha ő egészségesebb lett volna, nem remegett volna reggelente a keze, nem szorította volna oda a görcsölő gyomrához.

– Szar egy nap! – sóhajtott kinn az ipse.

– Meg fogunk halni? – rémüldözött a nő.

Az orvos a vizsgálóban a monitort nézte, két ujjal, fejcsóválva püfölte a klaviatúrát.

– Állandóan panaszkodik – intett anyám félszegen a folyosó felé, ahol az ágy-szomszédját sejtette. Az orvos idétlenül felvihogott.

A nap ferdén tolta maga előtt a függönyt, valahonnan csikorgás hallatszott, mert az mindig jön, amikor repedezik az egész.

Valaki felkiáltott, a betegek felkapták a fejüket, a kórházi folyosón sietősen kopogtak a kőlapok.

– Építik! – kiabálta hisztérikusan az egyik nővér, feltépte az összes kórterem ajtaját:

– Mégis megépítik!

Vörös hajából kiesett a fehér csat, és olyan erős koppanással hullott a kőre, mintha a kórház tetejéről bádoglemez zuhant volna a betonjárdára.

De sokszor álmodtam erről!

Álmomban mindenki befogta a fülét, csak a fogatlan szülésznő nem.

– Megállni! – kiabált a nővér után.

Ám ő nem hallott semmit, szembogara kitágult, orrcimpái a félelemtől kibepréselődtek, akár a dugattyúk, szájából gurgulázva tört elő:

– Végünk van!

Valaki megpróbálta a nővért lefogni, de ő kitepte magát a karjából, kibomlott a haja, sírt, és futott, kiabált tovább.

– Végünk van!

Makit felzaklatta a nővér kiabálása, homlokát törölgette. A gondnokkal kihívatta a rendőrséget, pedig elég lett volna egy nyugtató injekció is. Ám ő jobbnak látta, ha jelenti az esetet, mielőtt valaki őt jelentené fel.

Később a betontelegen találkoztam Makival. Tízéves lehettem, anyámmal meg a bátyámmal sétáltunk, velünk szemben jött az utcán. Húzta a lábát, sziszegett közben, anyám ijedten szorította meg a kezem, pedig az igazgató hatalma már rég szertefoszlott, akár az ótvaros lábára tekert fásli, amin átütött valami szivárgó, sárgásbarna folyadék.

Gyorsan jöttek a rendőrök, lefogták a sikítózó nőt, megbilincseltek, aztán akár egy szőnyeget, bedobták az autó hátsó ülésére.

Az orvos anyámra nézett, elkomorult az arca:

– Szegény gyerek! – csóválta a fejét és kényszeredetten vihogott.

Anyám nem értette, miért kell engem sajnálni.

Pedig kintről már behallatszott a teherautók dübörgése, a rendőrök sípolása, a vascsövek zaja. Pöfögtek a nehéz gépek, egy munkás rikoltott:

– Jobbra, az út mellé, basszátok meg!

Ideiglenes bádogváros épült, raktárak, éttermek az építőknek és családtagjaiknak. Szobányi kábelorsók lebegtek az égen, úgy lengették őket a daruk, mintha marionett bábuk lennének, alattuk a hatkerekű monstroomok hosszú csövekből lőtték ki a folyékony betont. Kattogott, zúgott, sírt, vajúdott a város.

Hazafelé apám az első trafiknál vett cigit.

Anyám a zebránál várta, a mózeskosarat letette a földre, a járókelők lába mellé, és elborzadva figyelte a forgatagot, a lobbanó szoknyákat, a vásott öltönyöket, hallgatta, hogy valaki kacag, madárszárnyak surrognak, érezte a bőrén, keleti szél fúj.

– Megőrültél. Még megölöd! – kapott fel engem az apám.

Anyám csak mosolygott, mintha nem értené, mit mond, ő nem is lenne az utcán. A villamosra lebegve szállt fel, karját széttartotta, eltolta az izzadó, bűdös testeket magától, nem nézett ki az ablakon, felszegte a fejét, sírt.

Apámat felbőszítette a látvány, arra gondolt, hogy anyám biztosan megbolondult, az ő élete ettől a perctől kezdve ismétlődő zajokról, csörgésekről, éjjeli sikításokról fog szólni.

– Gyere, leszállunk!

Apám gyöngéden megfogta anyám könyökét, a másik kezében engem vitt, sóhajtott, azt gondolta, így illik búcsút venni.

VARGA LILLA

Emlék

Egy fűszálat adsz a kezembe,
 még egyet,
 még egyet,
 még egyet,
 és még,
 kész szénaboglya gyúlik körénk,
 de te már nem emlékszel,
 az előzőre sem, amit odaadtál,
 meg arra se, ki vagyok,
 mi a nevem,
 vagy a délutáni fagyikra sem,
 néha rám mosolyogsz,
 nyögsz valamit,
 érthetetlenül,
 és újabb fűszállal gazdagítod
 a gyűjteményt,
 nem veszed észre, hogy már csak te vagy,
 nincs kinek add a következőt,
 még egyet,
 még egyet,
 még egyet,
 és még,
 mind elmentünk,
 te vagy egyedül,
 ne engedj be.

Miniszternézőbe'

UTAZÁSAIM BENJAMINNAL

Egyszer Wuhanban voltam,
miniszternézőbe'.

Régen volt, épphogy csak akkor töltöttem a tizennyolcat,
mikor az a hír kapott lábra,
hogy Wuhanban,
ott sétál az a miniszter, minden nap kettő és három között,
ott lézeng valami parkban, beszélget is néha az öregekkel.

Még sosem láttam minisztert.

Látni akartam, kíváncsi voltam,
milyen egy igazi, egy élő valaki, akinél hatalom van,
akkoriban volt pár érdekes ötletem, elismerem,
ezeket jobb esetben kinövi az ember,
de akkor, tizennyolc évesen, mégiscsak elmentem,
– Wuhanba,
megnéztem magamnak azt a minisztert,
és leültem mellé a padra, ahol galambokat etetett.

Ültünk ott vagy fél órát, aztán felállt,
és otthagya engem a padon, az öregeket a parkban,
a galambokat meg a villanydróton,
elment.

– És milyen volt?
– Mi?
– Hát a miniszter?
– Öreg.

Von vállat, és tovább sétálunk, már valami másról mesél,
de én valahogy még mindig látom a miniszterét,
ahogy galambokat etet valahol messze,
Wuhanban, egy parkban, azon merengve,
milyen színű öltönye lehetett a -

A macskás nő

A macskás nő siránkozik.
Jajong, sápítozik.
Siránkozik. – megdőglött a macskája
Nem tudjuk, mi lesz így vele.
Hogy fogjuk hívni, mikor ---

A macskáját elvesztett nő már nem zokog.
Kimegyünk megnézni, él-e még egyáltalán.
Gyakran nem tudjuk, van-e még benne élni akarás.
Ül az ajtaja előtt a földön,
fekete-fehér kockás-repedt kövön,
félig a lábtörlőjén,
ott kuporog,
hosszú, szürke ruháján most fekete kendő.
Gyászolja a macskáját.

Maga elé mered, nem tudjuk, mire gondol ilyenkor.
Azt képzeljük, régi emlékeket idéz a korból,
mikor még okkal neveztük macskás nőnek,
mikor még meg volt a macskája,
mikor még utálhattuk a szagát,
a macskája vizeletének szagát,
ami belengte az egész házat, az erkélyeket,
mindenhová bekúszott ezáltal,
kicsit a mi macskánk is lett így,
a macskás nő macskája.

A macskagyászoló nő felkel egy nap a földről.
Bemegy a lakásába – előszobájában vörös muskátlik.
Nézzük, ahogy becsukja maga mögött az ajtót.
Kopott, zöld ajtó.
Rajta karomnyomok.
Azt hisszük, most eltemeti magát az egykori macskás nő.
Eltemetkezik.
Azt hisszük, gyerek-kopogásra sem nyit ajtót, soha többé.

BÍRÓ JÓZSEF

Karácsony

1989

mit eszünk - ? -
 - kérdezi a Lányom -
 ... :
násztáncukat lejtő ...
 alkonyi ... fényeket

- f e l e l e m -

Karácsony

2007

... csapzott - öregasszony ...
 (- lehetne ANYÁM is ! -)
 ö l é b e n ...
 rongyos ... koszlott - kötény
 ... kék vasfazék ...
 [- a lyukas ... fazékban
 -- : barackmag ... dió
 ... maréknyi - mazsola -]
 gumicsizmája ... szárán ...
 : m é s z m o h a

... s ha ... majd eljő ...
 (- ha valóban eljő ! -)
 a ...
 h a j l é k t a l a n o k
 ... MEGVÁLTÓ - KRISZTUSA ...
 jut tá'n ... más is ... :
 [- fagyott - ... - alma ...
 penész - szagú ... féreg -
 rágta - ... - száraz - kenyér
 ... alamizsna - ... - fillér -]

JÓLTÁPLÁLTANGYALOK

...
frisskalácsillata
 ...

BENE ZOLTÁN

Fekete húr

A nyestek motozása az agyára ment. Amint lehunyta a szemét, máris csak az aprócska lábak zaját hallotta. Tudta, hogy éppen a villanyvezetékeket rágják el. Mindig azokat. Hol a belső szobában, hol a konyhában, hol a vécében kellett sötétben matatnia, mert ezek a kis dögök rágtak, rágtak és rágtak. Bármit, amit csak értek, amit a szájukba tudtak venni, azt legott harapták, csócsálták. És még az áram sem vágta őket agyon. Ha maga elé képzelte azt az aranyos kis pofikájukat, csak még jobban fölböszült. Fölült az ágyban, az éjjeli szekrényen addig tapogatózott, míg rá nem akadt a pakli cigire és a gyufára, rágyújtott. Állítólag a dédapja egyszer így gyújtotta a házát magára; csoda, hogy egyáltalán megmenekült. Időben fölriadt. De az is lehet, hogy ezt csak olvasta vagy hallotta valahol. Elaludt, a hamu kiesett a cigaretta végéből, rá a paplanra, a többi nem nehéz elképzelni. Szánalmas, mint a karácsonyfátűz. Albert bácsiéknál viszont amiatt jártak a tűzoltók, erre határozottan emlékezett. Még a nyolcvanas években történt, a nagyszüleinek Baktóban volt hétvégi kertje, a Pihenő utca végén, a vasúti töltés aljában. Gyakorta kijárt oda, külön kulccsal rendelkezett az ingatlanhoz. Nem ritkán télen is kibaktatott. A fűtetlen, farostlemezekből összeeszkábált kalyibában hált egérrágta hálósákba burkolózva, reggelente hosszasan figyelte a szőlőtőkékre meg a gyümölcsfák ágaira dermedt párát. A Pihe-nő utcán kocsmá is üzemelt, amolyan félig falusi, félig proletár hangulatú becsület-süllyesztő. A kiskertek félig falusias, félig proletár hangulatú övezetében viszonylag sokan laktak, a kocsmárosnak egy percig sem kellett attól tartania, tönkremegy. Néhányan az egykori tanyákban éltek, amiket az évtizedek folyamán bekebelezett a város, mások a hétvégi házikókban tengődtek, többnyire illegálisan, lakhatási engedély híján, elszántan és mindenre készen. Leginkább félig-meddig vagy egészen lecsúszott figurák. Albert bácsi kivétel volt. Illetve: Albert bácsi volt a kivétel. Meg ő. Igen, voltaképpen ő is.

A lényeg, hogy azon a januári délutánon a nagyszülei kiskertjébe tartott, amit az öregek akkor vásároltak, amikor panelba kényszerültek, szóval oda igyekezett, s szokásához híven betért a kocsmába, házmestert inni. Nyáron rendszerint az udvari lugas alatt ücsörgött, de ilyenkor, hidegben, kénytelen-kelletlen az elhasznált levegőjű belső térbe szorult. A falakon meztelen nők képei virítottak. Többnyire nagy mellűeké. Albert bácsi ebben a hölgykoszorúban mesélte nagy hangon a három törzsvendégnek meg neki, hogy kigyulladt a karácsonyfájuk és kihívta a tűzoltókat.

– Baszódjanak meg – tette hozzá megjátszott keserűséggel –, mire eloltották, elégett a fél koloniál szekrény.

Albert bácsinak a szekrény sor megrongálódása nem jelentett különösebb veszteséget. Mindenki tudta, hogy a bőre alatt is pénz van. Részben ezért lógott ki a sorból ezen a környéken. Másrészt nem Baktóban lakott és nem is kertészkedett. Valószínűleg csak azért járt arrafelé rendszeresen, mert szeretett a kiskertek népével bratyizni. Nyilván jókat röhögött rajtuk magában.

Arra is tisztán emlékezett (furcsa inkább az lenne, ha nem emlékezne), hogy azon a januári délutánon Zsófi miatt vonult remeteségbe. És két hét múlva Sanyi elnyiszálta az ereit. Ha a nyestektől továbbra sem sikerül megszabadulnia, gondolta, ennyi esztendő múltán maga is követi a példáját előbb-utóbb. Pedig Sanyi, ebben bizonyos volt, nem ilyen ostobaság miatt lett öngyilkos. Zsófi miatt tette. Amiképpen ő is abban a réges-régi januárban. Csak neki nem sikerült. Talán igazából nem is akarta, hogy sikerüljön. Az Albert bácsi karácsonyi tűzesetet taglaló sztoriját követő hajnalban kifeküdt a vonatsínre, kis híján oda is fagyott az acélhoz, de amikor dorombolni kezdett alatta a vasút, a töltés tövébe gurult. Onnan hallgatta az eldübörgő tehervonatot. Akkor még jártak tehervonatok.

Elégett a cigaretta, s mintha a nyestek hangyányit csillapodtak volna.

– Vinné el őket az ördög – mondta és kiköpött a két rendőr után, de istenigazából csak Zsófinak akart imponálni, Zsófi azonban lebiggyesztette az ajkát. Akkoriban, a rendszerváltozás előestéjén, lépten-nyomon igazoltatták, nem történt másként Szilveszter éjjelén sem. Még a visszarendeződés lapja is a pakliban lapult. A fizimiskája lehetett a hibás, minden rendőr a dühöngő ifjúságot látta meg benne, vagy mit. Ezt fejtegette Zsófinak, miközben a rendőrök eltűntek a szemük elől, befordultak egy sarkon.

– Hülyeség – legyintett Zsófi.

Elmentek a Gösserbe, ott várta őket a baráti társaság (haveri kör), köztük Sanyi. Hajnalra Zsófi már Sanyival csókolózott. Filléres sztori, mégis belehaltak. Ő csak egy kicsit, Sanyi a legteljesebb mértékben. Pedig amikor beléptek a Gösserbe, még senki meg nem mondta volna, hogy ez lesz a vége.

Nagydarab délszláv nők dörgölöztek kosarastermetű párjaikhoz a bár egyik felében, a másik felét ők foglalták el és ittak derekasan. Zsófi sokat nevetett és az asztal alatt a kezét szorongatta.

– Hülyeség – mondta többször is az éjszaka folyamán, bájosan, szinte izgatóan tudta mondani ezt a szót.

Hajnalban mégis egyedül botorkált haza, talán a könnyei fagytak az arcára, talán az éj nedvei. Zsófi keze már Sanyi markába simult és senki nem értett semmit. Harmadnap kiment a kiskertbe, negyednap reggel lefeküdt a sínekre, keresztben, aztán, amint közeledett a *szerelvény*, legurult a töltésről, utána nem történt semmi. Este hazament, az anyja kísért szemekkel fogadta.

– Hol az Isten lovában jártál a múlt éjjel? – üvöltötte az arcába araszn yi közelből, belefröcsögött a nyála a szemébe.

Nem emlékezett, mit válaszolt. Tizenhárom nap múlva Sanyi elvérzett.

A nyestek elhallgattak végre, közben a negyedik cigaretta is a körmére égett. A délszláv nőkön tűnődött épp. A jó két évtizede nem létező Gösserben mulattak azon az ősrégi óévűcsún, kékre-zöldre mázolt szemüket meregették a közelítő újesztendőbe, markolászták a mellettük feszítő manusok tökét, hangosan vihogtak, hajukat hátracsapták a szemükből, hol affektáltak, hol pózoltak – végső soron ez mind rendben van. De ugyan miért jöttek át Magyarországra szilveszterezni? Akkoriban Jugoszlávia sokkal menőbb volt, igazi nyugat. Évek teltek még el, mire tönkrement. Vajon mit csináltak azok a délszlávok, miután kitört a háború? A kosaras termetű ipsék egy része nyilván bevonult, egyik-másik el is esett. Tömeggyilkos, háborús bűnös éppen úgy akadhatott köztük, mint áldozat. A nők nevető szájai meg legörbültek, vélhetően. Vagy keskeny vonallá száradtak.

– A kurva életbe! – dörmögte a sötétnek.

Hogy jutott idáig a nyestektől, Zsófitól, Sanyitól? Igaz, Sanyi meghalt, ráadásul önszántából. Háborús helyzetben bevonulni a seregbe pedig szintén egy fajtája az öngyilkosságnak, ha úgy vesszük. Ha máshogy, akkor meg nem. Mindenesetre legyen ez a vékonyka logikai híd.

Inkább kikotort még egy cigit a dobozból.

– Sanyi azért halt meg, mert szerette Zsófit – ezt vagy Gréta mondta, vagy Kata. Akármelyik is, tévedett. Sanyi magát szerette, magát kímélte a kínlódástól, azért halt meg. Lecsapta Zsófit a kezéről, aztán hagyta, hogy az övéről is lecsapják napokon belül. És így már értelmetlenné vált az egész.

– A Zsófi nem sokkal később föl is költözött Pestre azzal az ürgével, nem? – kérdezte vagy tizenöt évvel később Gabi. (Vagy Misi, fene se tudja már, melyikük.)

– Föl – bólintott és kiitta a sörét. – Érettségi után közvetlenül. Valami rádiós fasz volt, később tévés arc lett, de Zsófi akkor már mással járt, úgy tudom.

Egyszer összefutott a lánnyal Pesten, a Múzeum körúton egy kínai étteremben. Zsófi addigra enyhén elhízott. Nem kórosan, de ahhoz eléggé, hogy nem túl szerencsés öltözködéssel együtt trampli hatását keltse. Hát, keltette. Kiábrándító volt. Valaha nem akadt ember a baráti társaságában, aki nem Zsófi gondolt rejszolás közben. Most nyilván eszébe se jut senkinek, ha recskázni támad kedve, gondolta a sült banánját majszolva. Zsófi ekkor elfordult a pénztártól és mielőtt elhagyta volna a helyiséget, megpillantotta őt. Fölismerte. Először elbizonytalanodott, ám a következő minutában odalépett hozzá. Egyik kezében a doboz, amibe a kínaiak kimérték az ebédjét, a másikban egy mobiltelefon, rózsaszín, Playboy-nyuszival díszített tokban.

– Szia – köszönt. Barátságosan mosolygott, intett a mobillal.

– Szervusz – viszonzta a köszönést, tőle telhetően a mosolyt is. Igyekezett minél gyorsabban lenyelni a falatot, amit rágott.

– Te is fölköltöztél? – érdeklődött a hajdani szerelem.

Nyomban lenyelte a félig összezsúcsált banándarabkát. Csak a szerencse mentette meg a megfulladástól.

– Nem, én csak ügyeket intézni jöttem, még az este hazamegyek – köhögte.

– Értem – Zsófi bal lábáról áthelyezte a testsúlyát a jobbra, majd azonnal visszahelyezte a balra. Háromszor ismételte ezt meg gyors egymásutánban. Bár a másik hely szabad volt a kétszemélyes asztalnál, nem ült le. Tétova álldogálása sután hatott.

Megpróbált segíteni rajta:

– Jól megy a sorod idefönn? – kérdezte Zsófitól, mi tagadás, határozottan szánelomból. Kicsit pironkodott emiatt, de változtatni már késő volt.

– Megvagyok...

A nő, akiről egykor annyian álmodoztak, értett mindent. Nem is kérdezett vissza. Az órájára pislogott.

– Haladnom kell – hadarta gyorsan, újra intett a mobilt tartó kezével. Sietősen távozott.

Visszaintett. Megkeseredett a szájában az utolsó falat sült banán. Az ablakon keresztül nézte, ahogy Zsófi eltűnik a körüli tömegben. Ücsörgött még egy ideig. Sanyi eszébe se jutott. Eleve ritkán... Jóllehet az is igaz, hogy egyszer, nagyon régen napokig másra sem tudott gondolni, kizárólag Sanyira. Amikor hírért vette, hogy fölívágta az ereit. Az anyja hegedűjének E húrjával. Állítólag az tömör acélból készül, pompásan alkalmas a bőr átvágására. Legalábbis amennyiben kellő elszántsággal lát hozzá az ember a nyiszáláshoz. Sanyi elszánt volt, kellőképpen. Amikor aztán ráleltek, a teste mellett talált húr már egészen megfeketedett az alvadt vértől.

Újra apró lábak neszezését hallotta a mennyezet irányából. Elfogyott a cigarettája is. Összegyűrte a dobozt, elhajította, nagyot koppant a szemközti falon. Egy tizedmásodperccel később a parkettán egy kisebbet, mint valamiféle visszhang.

– Fekete húr – suttogta bele a sötétségbe. És egyik pillanatról a másikra elaludt. Álmában a nagyszülei hétféki kertjében találta magát, tavaszodott, a gyümölcsfák rügyeztek, a drótkerítés tövében hóvirágok nyíltak. Hamis idill, hallotta saját hangját álmában, vagy félig ébren. Fekete húr, gondolta aztán, végezetül.

ASHWANI KUMAR

Nemzeti Himnusz

Mindenütt leölik a tigriseket kelettől nyugatig
Mindenütt szennyezett folyók hömpölyögnek északról délre
Az álmokat mindenütt kizavarják a magánszférából a nyilvánosságra
Ruganyos izmaim akcióra készek, de a szív félelembe süllyed.
A piramisok fölépülnek a vírusos lázból
Megkeresni
A párizsi utcákra hintett csontvázakat.

Egy egérklikkre
Rúpiák gurulnak a Grand Canyonba.
A kőkorszak visszatér ökölbe szorított kézzel mint Godzilla
És a cukornád ára mindenütt zuhan.
Vulgáris remixek hangja,
Egyenruhás rohadékok forrónacis lányokat lincselnek meg a gyáva utcákon
És a kínai utazók mindenfelé számárhúst zabálnak.

Terület és dicsfény híján
A zászlókat ma úgy göngyölik ki mint hervadt mangólevelet.
„Ez nem a te nemzeti himnuszod
Ez nem az én nemzetem himnusza
Eljött az idő rákérdezni kinek a nemzeti himnuszát énekelhetnénk?”
Kérdd az orákulum temetési beszédét.

* Ashwani Kumar angolul író indiai költő; a szubkontinens keleti részén, Biharban született, közel a bengáli kultúra szellemi kisugárzásához. Politikai tudományokból doktorált az Oklahomai Egyetemen; jelenleg Bombayben él, a Tata Intézet professzora. Az általunk közölt versek a *My Grandfather's Imaginary Typewriter* című kötetében jelentek meg (Yeti Books, Kerala, 2014).

Nagyapám

A reggeli pára megül
A szűz mangóleveleken.
Magányos hold lesi tükörképének
Hiányát a virágzó nappalban.
Szemem és ajkad
A falu tavában friss botrány után kutat.

Megszállottan védikus szlogeneket kántálva
Nagyapám
A hálósobája összes hernyójának véletlenszerű kiirtását rendeli el.
Aranybarna szőr köntösükben
Hitetlenül másznak rengeteg lábukkal,

Megtartva maguknak a halhatatlanság titkát,
Míg tetovált múltjára emlékeztetik az öreget és
Gyerekeire, akik a még fönmaradt esőerdőkkel szőtt viszonyból születtek.

Sokszor becsukja az ajtaját
Támad a bolond évszak szél aszalja
Hálósobájában
A halhatatlanságot mely a régi családi bájitalba van zárva
Arrébb rakja nem túl messze pamutszemű ablakaitól.

Száműzetésben él tenyérynyi szemekben
Nézi a bordázott illatosított óvszert amit ő sohasem használt
A legkisebb szövegelőzményért is meg szoktunk egymásnak bocsátani
Majd törvényerővel érvelgetünk zaj-decibelek dühéről
Füsttel tömött álmokról beszélünk melyek hosszú télikabátokba bújtak

LANCZKOR GÁBOR fordításai

GRZEGORZ KWIATKOWSKI

másodfény

(ŚWIATŁO ZASTĘPCZE)

nyilvánvaló
hogy kövekről fákról házak formájáról
vagy az édesanyánk arcáról kellene írni

amikor a versekben Miłoszról
Pollockról Rimbaudról és Kafkáról olvastok
tudnotok kell hogy a szerző irodalmi szoláriumban járt

a szoláriumon így szólnak a feliratok:
„másodfényt mindenkinek”
„különösen hasznos művészeknek avagy a mellőzötteknek”

a napot a nyomtató tintája takarta el
tájéleírások váltották fel a sétákat
a szerelem olcsó románcokká lett

nyilvánvaló

* 1984-ben született, jelenleg Gdańskban él. Lengyelországban eddig öt verseskötete jelent meg. *Przeprawa* (2008), *Eine Kleine Todesmusik* (2009), *Oslabić* (2010), *Radości* (2013) és *Spalanie* (2015) címmel, illetve egy kétnyelvű (angol-lengyel) kötet, a *Powinni się nie urodzić/Should not have been born* (2011), amelyet Angliában adtak ki és az első három kötetét foglalja magába. A Trupa Trupa alternative/noise rock zenekar énekese. 2011-ben a Splendor Gedanensis, 2012-ben a Gazeta Wyborcza díját és a lengyel Kulturális Minisztérium ösztöndíját is elnyerte. Az utóbbi két kötetét leginkább a hiperrealizmus jellemzi, rövid és tömör versei többnyire a halálhoz köthetők. Verseit gyakran hasonlítják Edgar Lee Masters *A Spoon River-i holtak* c. kötetéhez. Az alábbi versei az *Eine Kleine Todesmusik* (2009) című kötetéből valók.

Cogito úr és a Szentírás szava

(PAN COGITO I LITERA PISMA)

háború van Cogito úrhoz pedig németek mennek oda
és megkérdezik hogy bújtat-e a pincében zsidókat
erre Cogito úr mert becsüli az igazat
és mert a hazugság soha nem volt az ő fegyvere
így felel:
az én pincében tizenöt zsidó tartózkodik
közülük hat gyermek ketten férfiak
és héten nők

a falról leesik a vakolat
a folyosón kiég a villanykörte

és egy fekete macska
kedvesen miákol és
a nadrágszárához bújik

Cogito úr lemegy a pincébe
egy új villanykörteért
majd becsavarja
és feloltja a villanyt

és áll az ablakban
és látja ahogy a németek
elhurcolják a zsidó családot

majd kinyitja a Szentírást
és aláhúzza ceruzával:
legyen a ti
beszédetekben
az igen igen
a nem nem

alkotó

(AUTOR)

amikor a folyónál sétált meglátott egy fuldokló nőt
akinek fehér köntösére mindenhol hínár fonódott

azonnal hazafutott vászonért festékért és ecsetért
és visszatért a folyóhoz ahol estig csak fürkészte a vizet

az emberek a városból nagyon furcsállották
de ő látta ahogy a nő öt centiméterrel a víz fölé emelkedett

a kép a Szent György templomban lett kiállítva egy Tinben nevű helyen
ahol a mai napig meg lehet csodálni:

Szűz Mária Boldogasszony Mennybemenetele
1680-ban keletkezett
alkotója: ismeretlen

ellenállás

(OPÓR)

és ha valaki bemászna az ablakon
a legjobb valami részeg bige volna

feltennék neki néhány régi lemezt
és felolvasnám neki a régi verseimet

végül reggelig szeretkeznénk
és összehugyoznánk az ágyam

miért nem olvastok német költőket?

ez a rendszer felemészt titeket esküszöm
ez az izzó szörnyeteg felemészt titeket

szervezzünk ellenállást méltósággal:

a dohányzás újra divatba jön majd
a temetőben való sétálás újra divatba jön majd

SIPOS TAMÁS fordításai

FENYVESI ORSOLYA

A látvány

üvöltve sírt
a nő
a széles mezőn
támogatni kellett
terhes volt
az apja kísérte
elküldte a sas, hazaküldte
gyermeke anyját
és a szerelmet
üvöltött a sas

*

a húgommal szeretnék aludni
de ő a testét odaadta a fiainak
akik kutyák módjára
marcangolják szét
de a húgom teste nem fog el soha

*

a vásárnak vége volt
és végre megtaláltam
a nekem való cipőket
egy függöny mögött, egy polc alatt
kiválasztottam egyet
abban volt a csók
belebújtam
de nem mehettem sehova
a tervező észrevette hogy loptam

*

más férfiak gondolata
mint a szél
megsimogat és idegesít
azt akarom hogy megérintsenek
arcomat a napba tartva
kortyolom mohón a vizet
nem elég hideg

elfut egy gyík farok nélkül
a macskám életében először gyilkolt

*

a repülő a hegyre nézett
és félrenézett
amikor a pilóta meglátta
a hazafelé igyekvőket

*

egy kentaur torzójára tapadtak izmai
és mozdulatlan maradhatott
míg elvágattak mellette
az évszázadok

*

anyja is volt apja is volt
meg szélesebb családja
kutyát tartott macskát
aztán csirkéket is
kézen fogott lényeket és
kézen fogták őt a nők
voltak barátok haverok és ismerősök
gyakran adakozott a rászorulóknak
testvérét mindig megvédte
kezeivel kettétört egy almát
és arra gondolt
akárki lehetek

*

végtelenül szép volt
pedig csak a kerítésig tartott
látott engem míg ő
láthatatlan maradt
én a dombra fel
nem megyek

*

két tacsó kergetőzött
egy zsemleszínű és egy barna
összeakadtak morogtak vicsorogtak
és olyas szélesre húzták a délutánt
hogyan mentem megszakadt

*

megmutattam neked a járdát
hogy legyen honnan elindulnod
és hogy hova
az egy madár torkán akadt

*

két hajó mérföldekre
nem is kilométerekre
egymástól ami összeköti őket
az ajtó amit a kettő közt
látok

*

a taorminai görög színházban jártunk és ott
felejtettem szavaimat
melyekkel testet ölthettem volna
neked amikor azt akartad
hogyan beszéljek

*

élete első pofonját
egy hullámtól kapta
és a kontinens belsejében
épített házat
partraszálló gyermekeinek

*

látom a tovareppenésben
a nőket és torkomat
adnám a torkukért cserébe
a férfiakat a torkomban
érzem a csont és a hús
megtartja őket

FELLINGER KÁROLY

Közhasznu

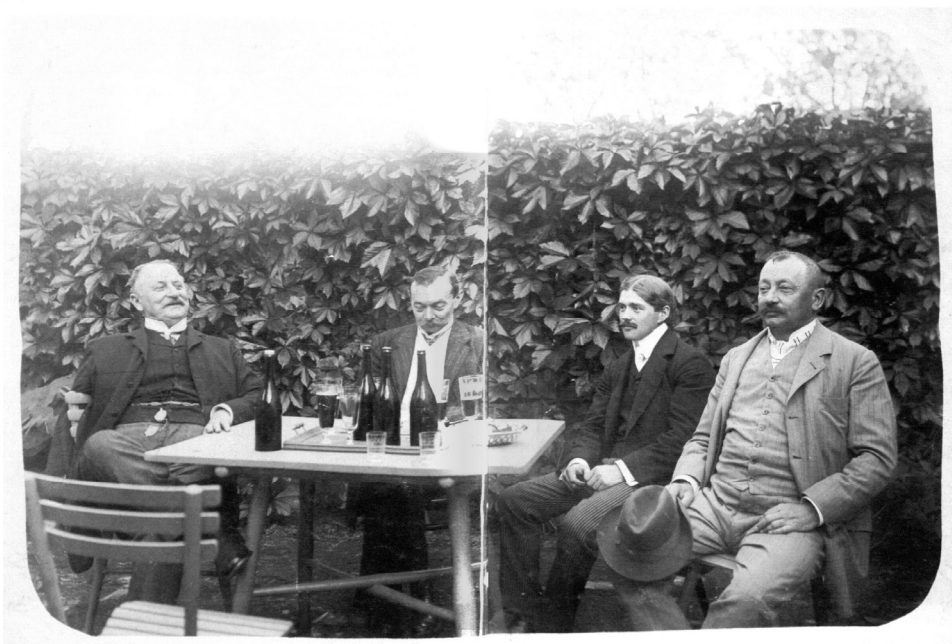
Julinak lelkiismeret-furdalása van,
amikor megerőszakolta őt az ismeretlen
nagy szakállú, jólesett neki
az aktus, minden egyes porcikája
élvezte, ezért hát szégyenli magát,
de János szerint merő képzavar
az egész, a költő, vagyishogy én,
már elvből hazudik,
hogyan tudhatná férfi létére
beleélni magát egy nő bőrébe.

Cím nélkül

János a legkedvesebb festője
képeihez írt verseket, valamennyi
képéről, amikor elkészült, kiadója
arra figyelmeztette, csak a legjobb
képekhez írt szövegek
kerülhetnek a gyűjteménybe,
amitől Jánost az sem vigasztalta,
hogy az anyjánál több az őse,
beleszámolva az apja rokonságát,
úgy érezte azok a versei
a legfrappánsabbak, amelyeknek
ki kell maradniuk a kötetből,
nem is beszélve a műről,
amit a legszebb festményről írt,
amiről lehetetlenség kellő
pontossággal megállapítani,
hogy a legkedvesebb festője
alkotta-e, vagy az egyik epigonja.

Vélhetőleg

Az írástudatlan olvasatában,
lehetne akár a dédnagyanyám is,
kiugrom majd a bőrömből, amikor
földet érek egy ismeretlen bolygón,
még pontosabban üstökösön, ahol
az, mint tépett költőt vesz a szárnya alá,
közben a fejembe belegondolok
ezt, azt, mi visszafordíthatatlan, egy
ecsetvonással megszüntethető, csak
a történet, a csík marad utána,
aztán kihúzom magam, mint az ács a
szöveget a korhadt cédrusgerendából.

MOLNÁR T. ESZTER

Hazatérés

Lesoványodott kutyák fogadták az állomáson. A vonat nyöszörögve indult tovább. A falun nem hagyott nyomot sem a háború, sem a béke. A szürke sziklák éppoly szenvtelenül magasodtak a nap elé. A házak mögül pont úgy hiányzott a vetemény. Felemelte a táskáját.

Elindult hazafelé.

Kisebb volt, mint az emlékeiben. A kerítés romjait zuzmó fedte be, a konyha közepén bükkfa nőtt. A munkától nem félt. A távol töltött évek alatt megtanulta türelemmel közelíteni a célt, kifárasztani a feladatot. Éjjel az eget nézte.

A lyukas tetőn keresztül.

A falu egyetlen kocsmárosa volt. Azelőtt hozzá járt, aki ünnepelt, a többit meg hozzá űzte a bánat. Amikor már a hegyek között visszhangoztak a dörrenések, akkor ment csak el, hogy idegen étellel tömjön idegen szájakat és gyáván hazavágyjon. Sokan elmenekültek, de ő volt az egyetlen, aki visszajött. Mire a ház elkészült, már senki sem állt szóba vele. Amikor megnyitotta a vendéglőt, gyerekek törték be az ablakát.

Kirámolták a kamrát.

Eredj haza, nem kellesz itt a kutyának sem, mondta a régi barátja, és az orrára vágta az ajtót. Elmentél a bajban, most ne gyere vissza megvastagodva. A mi vérünkön nem szívod magad tovább. De pár türelmetlen szó miatt nem adhatta fel. Pár betört ablak, ellopott baromfi, rúd kolbász, bevert orr miatt nem. Fekete szempárok égették a nyakát, ha az utcára lépett.

Szúrós bordájú kutyák csaholtak utána.

Ha ingyen adnád, akkor sem kéne nekik, mondta az asszony, akit egykor szeretett. Menj el, vissza se nézz. Nem ment, nem volt már hova mennie többé. Ez volt a cél, ez az álom. Eljött és elmúlt a tél. Hónapok teltek el hideg némaságban. A törött ajtón befújt a hó.

Tornyokat épített a konyha elé.

Ott találták meg, a gerendáról lógott le a teste. Kemény volt, mint a márciusi föld. A falu szélére húzták. Arca végigzötyögött a főutca kövén. Néhányan még utánaköptek. De nem lett igazuk.

Kellett a kutyáknak.

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS

Oktoih

I.

Makarije kiállt a műhely bejárata elé, és nagyot nyújtózott. A lemenő nap bevilágított a szűk velencei utcácskába. Enyhén fújt a szél a tenger felől. Jól esett felállnia, kiegyenesednie. Egész délután ott görnyed a metszőasztala mellett, hogy befejezze mestermunkáját, Vergilius kötetének utolsó simításait. Mestere ezt a feladatot adta neki néhány hónapja. Azt mondta, ha ezt is olyan pontosan végzi el, akkor kiállítja számára a mesterlevelet.

Hogy eltelt ez a néhány év, talán öt is, amióta ideszegődött a több száz velencei nyomda egyikébe, hogy kitanulja ezt a mesterséget töviről hegyire, minden apró furfangjával egyetemben. Most, itt a simogató napsugarak melegét élvezve, elégedettség töltötte el. Nem gondolt sem a múltra, a sok küzdelemre, a beilleszkedés nehézségeire, sem arra, hogy mi lesz ezután. Csak állt, magasra nyújtott karokkal, fejét kissé hátra vetve, csukott szemmel.

Húsz éves lehetett, amikor áthajózott Velencébe, miután apját és bátyját a törökök elhurcolták. Anyját elvitte a pestis, senkije sem maradt. Eladta a házat és a legelőt a hegy tövében, és hajóra szállt. Ahogy a parttól távolodott, visszanézett a magasba szökő kotori csúcsokra, és bizonyos volt benne, hogy nem utoljára látja őket. Nem volt olyan ritka akkoriban, hogy a fiatalok Zeta országából Velence felé vették útjukat, ha kereskedelmet, aranyművességet, hajóépítést vagy művészeteket akartak tanulni. Különösen az utóbbi években vált egyre magától értetődőbbé, hogy kevesebben érkeztek délről a hegyek közötti országba, és sokkal többen hagyták el azt. A török már elfoglalta Shkodrát is, és tudhatóan úgy berendezkedett, hogy ezt az országot is örökre részévé tegye egyre lendületesebben terjedő nagy birodalmának. A büszke és nehezen egyezkedő zetaiak tartották magukat legtovább, de a fiatal fiúk már mind bizonyosabbak voltak benne, hogy inkább elhagyják vadregényes hazájukat, mintsem hogy valamely bég katonájává váljanak, vagy rabszolgává a nagy építkezéseknél.

Makarije mindig az újat kereste. Amikor megérkezett Velencébe, akkor sem a szokásos helyeket kereste fel, hanem csak barangolt a kacskaringós utcákon, nem is tudván pontosan, hogy merre tart. Egyszerűen engedte, hogy valami megragadja, elbűvölje és azt követte. Elsőként a paloták erkélyeinek rácsai nyűgözték le. Az addig számára ismeretlen állatok és növények mintái, de még inkább azok a szörnyalakok, szárnyas sárkányok, széles pofájú, óriás szemű békák, amelyekkel az erkélyek rácsait díszítették, meg az oszlopfőket. Egyik nap meg órákig álldogált egy

márvány mozaikot rakó mester mellett, aki színes virágcsokrot készített valami palota belépőjének alapzatán. Az egymás mellé helyezett márvány darabokat bámulatos precizitással csiszolta be, és a csokor úgy jelent meg a mester keze alatt, mintha a földből nőtt volna ki, tüneményes gyorsasággal. Kőfaragókat odahaza is látott dolgozni, de ez a színes alkotás, a selyemsimaságúra csiszolható anyag szinte felkavar-ta. Odahaza inkább csak hadvezéreket és szenteket mintáztak a mesterek, itt viszont a természet minden buja gazdagsága köszönt vissza a lépcsőkről, oszlopokról, kerítésekről. Még a templomok díszítése is csupa elevenséget sugárzott. A hosszú-kas ablakokon beáramló napsugarak olyan könnyeddé s játékos-sá varázsolták a szent helyek belsejét, mintha nem is templomok lennének. Amit ebben a pezsgő éle-tű városban látott, az fölülmúlta minden addigi elképzelését, vagy inkább teljesség-gel elsöpörte azokat. Nem ugyanazzal találkozott, mint amit otthonról ismert csak más megformálásban. Amit itt tapasztalt, az más világ volt, egészen más. Ahelyett, hogy megriadt volna ettől a pazar kavalkádtól, inkább a helyét kereste benne, azt, hogy ő maga mit tehetne hozzá ehhez a nyüzsgő sokféleséghez. Érezte, hogy min-daz, amiben eddig élt, annak itt szárnyai nőnek, mint Velence oroszlánjának, amelynek figurái ott hemzsegetek mindenütt, bárhová nézett.

Amint ebben a félig bódult, félig álmodozó hangulatban ballagott, fejével beleüt-között egy cégérbe, amely kissé elvált a faltól, így lejjebb lógott az ajtó fölött. Mi-közben homlokát dörzsölgette, bekukkantott az ajtón. Bent sürgés-forgást látott, valami műhely lehetett, de sem nem asztalos, sem nem kárpitos, sem nem másoló. Kíváncsisága becsalogatta, s ráébredt, hogy egy nyomdában áll. Itt a betűket nem papírra írták, hanem fába metszették, amit festékkal kentek be. A papírt erre szorí-tották rá, és a festék beívódva áthelyezte a betűt a papírra, amit akárhányszor meg lehetett ismételni. Makarije nem tudott írni és olvasni, de ettől a technikától földbe gyökeredzett a lába. Csak állt, tágra nyitott szemekkel bámulta a metszőasztalokat, a prést, a száradni kiterített iratokat. Így kezdődött. Most pedig, lám, ifjú mester-ként új korszak küszöbére léphet.

Az új kihívás pedig nem is váratott sokáig magára. Mesteréhez látogató érkezett Cetinjéből, aki a Duce ajánlására kereste fel a neves kiadót, a nemesi családból származó Paltašićot, aki maga is sok évvel ezelőtt Kotorból indult útnak, hogy létre-hozza az egyik legelső velencei nyomdát, amely kiadványaival már messze földön ismertté vált, s amely a művelt humanista Duce-tól is rendre kapta a megrendelése-ket. A klasszikus római irodalomnak alig volt olyan auktora, akinek művét elsőként ne Paltašić nyomdája adta volna ki. A vendég Đurađ Crnojević volt, Zeta hercege, aki apja, Ivan javaslatára érkezett nemrégiben Velencébe, összetett gazdasági és politi-kai megbízatással. Ivan ugyanis kiváló diplomáciai érzékkel Velence Duce-jánál ke-resett szövetségest, hogy hercegségének függetlenségét megerősítse a török ter-jeszkedéssel szemben. Tudta, hogy a Duce elődje fő üzleti érdekeltségeit tovább akarja fejleszteni, és sorra nyitja a bányákat, többek között szerte Duklejában is. Zeta gazdag ezüst kincseinek kiaknázása közös haszonnal kecsegtetett. A Duce egy-

részt sikeresen küzdött a szomszédos hercegségekkel, másrészt előnyös békeszerződéseket kötött a török szultánnal is, melyek Ivan birodalma számára is politikai haszonnal kecsegtettek. A rangos családok sarjai könnyen találtak nyitott kapukra a velencei uralkodóknál, nem utolsósorban azért is, mert az utóbbi Ducékat az ég sokkal több leánygyermekkel áldotta meg, akiket elsősorban jó családok fiainak szánhattak erősítve a politikai és gazdasági célokat, valamint biztosítva a nemes dámák személyes jövőjét. Így vált a diplomáciai küldetés Đurađ számára egyben házasságkötési alkalommá is. A dúce, Agostino Barbarigo legkisebb lányát adták hozzá feleségül mindkét ház nagy örömére és megelégedésére.

A feleség párját ritkítóan művelt asszony volt, aki családjá gazdag lehetőségeivel jól tudott élni. Latinul és görögül is írt és olvasott, a Velencébe látogató uralkodókat sorra nyűgözte le tudásával, zenei műveltségével. Számos kérője is akadt korábban, de apja nagyon ragaszkodott hozzá, és előbb nővéreit adta feleségül a kontinens legjobb házaiba, egészen Németalföldreig menően. A lányt mindazonáltal elsősorban az olvasás kötötte le. Nem csak az akkoriban nagyon divatos szerelmes verseket kedvelte, hanem szívesen forgatta Cicero beszédeit is. Amint új könyv hagyta el Paltašić nyomdáját, az első példányok rendre a Duce legkisebb lányának kecses olvasóállványára kerültek.

Đurađot elkísérte felesége a nyomdászhoz, akit ő régóta jól ismert már, és akivel számtalanszor beszélgetett apja palotájában az emberi természetéről, a csillagászatról, vagy akár a velencei családok legfrissebb intrikáiról is. A nyomdába azonban először most léphetett csak be, hiszen az illem nem engedte meg, még egy ilyen magas rangú hajadonnak sem, hogy apja nélkül bárhová betegyje a lábát. Đurađ herceg feleségeként azonban szabadjára engedhette kíváncsiságát, s amíg férje és a neves kiadó tárgyaltak, ő a műhelybe is belátogatott.

A három férfi késő estig elmélyülten tárgyalt arról, miként lehetne Centinjében nyomdát alapítani. Đurađ nem szégyellte ugyan, hogy az alapítás ötlete feleségétől származott, ám büszkeségből mégsem árulta el a mesternek. A részletekbe menő beszélgetések eredményeként Makarije, a frissen fölszabadult mester kapta Đurađ megbízatását a nyomda alapításának előkészületeire. Mestere mindenben támogatásáról biztosította, bár némiképpen sajnálta, hogy ez a kiváló kezű és ízlésű, megbízható és ambiciózus tanítványa messze kerül tőle. Megszokta ugyan, hogy a jóktól nehéz megválnia, de Makarije különösen a szívéhez nőtt. Mindig tudta, hogy egyszer eljön az idő, amikor a tanítvány saját útjára lép, most mégis úgy érezte, mintha egy nagyon darab szakadna ki belőle.

Đurađ indulóban volt a fárasztó, minden fantáziát megmozgató tervezést követően. A három férfi együtt indult a műhely felé. Đurađ a feleségét egy frissen készült Ovidius kötetbe mélyedve találta. Az asszony fölneézett a könyvből és pillantása összehatalálkozott Makarije tekintetével, aki életében először látott nemes családból származó asszonyt ilyen önfeledten olvasni. Makarije elkapta tekintetét, és inkább metszőasztalához lépett, hirtelen magára hagyva mesterét és annak rangos vendé-

gét. Szinte meg kellett kapaszkodnia asztalába, és erőltetnie, hogy ne forduljon vissza az asszony felé. Szemét a Vergilius metszetre szögezte, amelyet az elmúlt hetekben készített. Próbálta kritikus tekintettel végigvenni a sorokat betűről betűre haladva. De csak az egésztest látta maga előtt, magát a műnek a lapját, a sok apró részlet harmóniáját. Ahogy a társaság elhagyta a műhelyt Makarije mélyet sóhajtott, és kezével lassan végigsimította a fedlap díszes fametszetét.

A hazatelepülés előkészületei lassabban haladtak a tervezettnél. Đurađnak is volt még bőven tárgyalni valója a Duceval, és más befolyásos családokkal. A nyomdára kevesebb figyelmet szentelt. Makarije pedig mindenből a legkiválóbb eszközöket igyekezett beszerezni, hogy amint Centinjébe érkeznek, a lehető leghamarabb elindulhasson az alkotás. Sűrűn akadt egyeztetnivalója megbízójával, akit gyakorta kellett felkeresnie. De menni kellett a palotába azért is, mert Đurađ felesége új és új köteteket rendelt Paltašić műhelyéből, amiket a mester Makarijeval küldött a palotába, hiszen neki úgyis dolga van ott. Nem egyszer, mintegy véletlenül, éppen hogy egy-egy pillanatra megpillantotta az asszonyt, amint a belső kertbe igyekszik, vagy amint bő szoknyájában valamelyik folyosón vonul. Ilyenkor Makarijet furcsa érzések vették uralmukba. Szégyellte magát, hogy így néz annak feleségére, aki nem csupán megbízója, hanem már-már a barátja is a rangkülönbség ellenére. Ugyan mi köze lehet egy asszonyhoz, a Duce lányához neki, a nyomdász mesternek? Nem engedte, hogy fantáziája ebben az irányba lopakodjon előre. Amint rajta kapta magát, hogy gondolatai a lehetetlen és tiltott irányba szöknek, erőltetve a munkájához fordult és abba vetette bele magát.

Nagyon sok öröme telt az előkészületek szervezésében, a tárgyalásokban, az elkészített szerszámok ellenőrzésében és kipróbálásában. Ám a legboldogabb mégis akkor volt, amikor egyedül ülhetett metsző asztalánál, és begyakorlott, rutinos mozdulatokkal vezethette a vésőjét, az előrerajzolt finom vonalakon. Ilyenkor megfeledkezett mindenről, hogy halad az idő, és arról is, hogy milyen óriási feladat várja Cetnijében.

Az indulást egyre türelmetlenebbül várta, hiszen részéről már minden készen állt. De nem csak ezért, hanem szeretett volna megszabadulni az egyre erősebb vonzalomtól, amit Đurađ felesége iránt érzett, és amit hiábavaló igyekezettel törekedett magától távol tartani. Velence mindinkább ezt a lehetetlen vívódást jelentette számára, míg Cetinje a szabadságot, az alkotás nagy lehetőségét. Tudta jól, ha netán mégis kalandba keveredne a fiatalasszonnyal, aki szintén annyi finom jelét adta kitüntető figyelmének, akkor mindent elveszítene. A cetinjei tervet, Đurađ bizalmát és barátságát, mindent, amire jövőjét építeni akarta, s amit jó sorsa tálcán kínált feléje. Csak a fejét rázta, amikor rátört a vívódás rohama. Egy este aztán elment a palotába és szinte lázas tekintettel kérlelte urát, hogy induljanak már, de legalább indulhasson ő maga. Szerencsére az asszonnyal nem találkozott.

II.

Đurađnak, apja halálát követően, haza kellett térnie, ami nem is esett nehezére, hiszen minden fontos tárgyaláson és szerződésen túl volt már, velencei küldetését teljesítette. Az itteni évek sok változást hoztak életében. Nem csak azt, ami a házasságra vonatkozott, hanem ami a felkészülésre, hogy apja halála után átvegye Zeta uralkodói jogarát. Amikor Velencébe érkezett, akkor még apja nevében és az ő szándékai szerint tárgyalt és intézkedett. Most hazatérően, apja utódjaként, már a saját nevében. Zeta népe örömmel fogadta a hazatért trónörököszt, mert általános volt a meggyőződés, hogy a biztonság és jövő gazdasági és politikai kulcsa a Velencével való viszony. Csak egy valaki reménykedett titkon abban, hogy Đurađ Velencében marad, és inkább felesége apja révén keresi meg a hozzáillő előmenetelt, Stepan, Đurađ öccse. Ő más karakter volt, mint az idősebbik fiú. Inkább hajlott a kompromisszumokra és egyáltalán nem volt számára olyan egyértelmű, hogy Zeta jövőjét egyedül Velence érdekeihez szabad kötni. Szerinte a törökkel való jó viszony ennél sokkal fontosabb. Akiktől tartani kell, azokkal kell mihamar megegyezni, amíg nem lesz késő, amíg még más eszközök is rendelkezésre állnak, mint a vesztes kényszerű lojalitása. A nézetkülönbség a két fiú között nem volt titok az udvarban sem. Mindig is sokat vitatkoztak, de a klán fennmaradása és egységének kikezdetlensége mindkettőjük számára fontosabb volt a saját nézetüknél. Amint Đurađ megérkezett és apja trónjába ült, Stepan lojalításáról biztosította. Ennek megfelelően szólalt fel a katun első ülésén is, amikor Đurađ bejelentette terveit, és ismertette a velencei tárgyalások gazdasági és politikai eredményeit. A sud és a zbor, az urak tanácsa és a férfiak nemzetség gyűlése egyaránt teljes támogatásáról biztosította az új uralkodót, akitől fölemelkedést vártak, s még inkább a büszke Zeta függetlenségének fönn tartását az oszmán terjeszkedés árnyékában. Mindenki örömmel fogadta, hogy Zeta új központját, Centinjét, Đurađ tovább kívánja építeni, és tovább halad apja nyomdokain, aki néhány éve helyezte a hercegség metropolitásának központját is ide. A monostor kiépítése, a palota új szárnya, a védgát megerősítése, mind olyan lépések voltak, amelyek örömmel és bizalommal töltötték el a népet és vezetőit egyaránt. Đurađ fellépése, beszédmódja, de nem utolsó sorban szép és művelt felesége csak erősítette azt az összbenyomást, hogy a többi környező kis királyságokhoz viszonyítva Zeta testesíti meg a legmodernebb gazdálkodást, politikát és kultúrát, amely mintegy kimagasló orom majd képes ellenállni a korszak fenyegető viharainak.

Makarije a hajó orrában állt, amikor látótávolságba kerültek a Kotori-öböl körülvevő csúcsok. Az ifjú mester szinte kővé dermedt. Mögötte a hajó rakománya, a nyomda beindításához szükséges összes eszköz, előtte pedig az ország, az égre törő hegyek, völgyek népe, Zeta, a hazája, lenyűgöző szépségével és vad természetével. A hajó jó széllel közelített a kikötő felé, és Makarije lelkébe egyre mélyebbre hatolt a vágy, hogy egész életével, minden tehetségével, munkájával és szívének minden dobbanásával ezt az országot szolgálja. Amint a hegyek az ég felé törnek, s a te-

remtő lába elé borulnak, úgy akart ő is leborulni előtte, és mindenét az ő szolgálatába állítani.

Soha nem gondolt arra, hogy pap legyen. Az ortodox vallás olyan természetes volt számára gyerekkorától fogva, mint a nappal és az éjszaka változása, vagy a folyók vég nélküli sodrása a forrástól a tengerig, a kezdettől a végig. Velencében is ott lógott a műhelyben néhány ikon. Előttük szünet nélkül égett a mécs, amelynek feltöltése a legifjabb inas feladata volt, aki hamar megismerhette a mester tenyerének súlyát, ha netán elfeledkezett volna e kötelezettségről. Magától értetődő volt az is, hogy urával áldást kértek útjukra és a nyomda tervére is. De hogy ő maga a vallás képviselője legyen, annak vágya és természetessége először ott vett erőt rajta, a hájós orrában, a kotori hegyek láttán.

A műhely berendezése könnyen ment. Megfelelő helyet Obodban találtak, fél óra járásnyira a palotától. A környékben minden szükséges nyersanyag rendelkezésre állt, szinte karnyújtásnyira, s az új uralkodó támogatásában és érdeklődésében sem volt hiány. Néhány héttel a munka beindítását követően már felesége is érdeklődött, mikor olvashatná az első könyvet, amit az új alapítású nyomda bocsát ki Cetinjében. Makarije éjt nappallá téve dolgozott. Ügyes kezű metszősegédekkel találkozott, s néhány fiataalt is hozott magával Velencéből. Főképp olyanokat, akiknek volt valamilyen családi kötődése Zetához, és akikben Makarije meglátta a nyomdászat iránti elkötelezettség tüztét.

A nyomdai munkálatok szervezése mellett Makarije hamar felkészült a papszentelésre, amit Szent András napjára tűztek ki. Nem voltak kétségei, sorsának eddigi alakulásán, még inkább tágra nyíló lehetőségein rajta nyugodott Isten tekintete. Miért is kételkedett volna? A szentelés előtti napon nem ment be a műhelybe, hanem kora hajnalban nekiindult a város mellett magasodó hegynek. Valami hajtotta, hogy egészen olyan magasra hágjon, ahonnan belátni Zéta összes csúcsát és völgyeit. Útja a palota mellett vezetett el. Felnézett barátja lakosztályának ablakára. Szeme előtt megjelent a feleség alakja is, ahogyan egyenes derékkal ülve az állványra tett könyvet olvassa, szinte beleveszve a szövegbe. Meggyorsította lépteit, és kezdte hangosan mondani az imádságot, amit eddig csak úgy maga elé mormolt. Ahogy egyre feljebb kapaszkodott a sziklás ösvényeken egyik fától a másikig, olyan lendületet érzett magában, mintha titokzatos erő lendítené a meredek hegyoldalon felfelé. Szépnek találta az utat, a sziklákat, melyekre felhágott, a gyér növényzetet, amelyben ugyan már elnyíltak virágok, de a bozotos, bokros, apró ligetek úgy borították a fehér hegyoldalt, mint a betűk a fehér íveket. Csak ment, szinte szökellt egyre feljebb, hátra nem tekintve. Nem gondolt semmire, sem a munkájára, sem a hivatására, sem önmagára, sem senki másra, csak kapaszkodott előre, érezte ruganyos izmait, törölgette izzadt homlokát, és figyelt hová léphet biztonságba, hogy el ne csússzon, és óvatlan a mélybe ne zuhanjon. Már órák óta kaptatott fölfelé, nem érezte az idő múlását. Még egy meredek, ahol egy nyiladék belsejében, a szikla repedéseibe kapaszkodva kell föltornászni magát, és felér a gerincre, ahonnan csu-

pán pár száz lépés a csúcs. Szinte szaladt, hogy odaléphessen, ahol eddig még senki sem állt, hiszen sem a vadászoknak, sem a katonáknak nem volt oka, hogy idáig fölkapaszkodjanak.

Megállt és körülkémlt. Egész Zeta ott terült el alatta az őszi napsütésben. Könnyeivel küszködött, aztán utat engedett nekik. Boldog zokogás rázta, mint aki megmenekült a halál torkából. Kitárta karjait és szédülten forgott körbe-körbe. Szemét hol a hegyeken és völgyeken futtatta, hol a felhőtlen égre emelte, ahol a Teremtő zsámolyát sejtette. Kifogyott az imádságból, de egész teste, szívének minden dobbanása, minden lélegzetvétele, izmainak fáradt bizsergése maga volt az odaadás, a lefoglaltság telített áhítata.

Kést vett elő, és levágott egy tincset a hajából. Makarije – mondta és a hajszálat a szélnek eresztette. Még egy tincset lemetszett és azzal is ugyanezt tette. Makarije – mondta másodszor, majd harmadszor és negyedszer is. Makarije, az áldott, a boldog. Háromszor hajolt meg és háromszor vetett keresztet ott a csúcson, ahová jutni akart.

Késő éjszaka volt, mire műhelyébe visszaért. Fáklyát gyújtott és a metszőasztalokról összegyűjtötte a munkákat. Cicero, Ovidius, Petrarca eddig nyomtatásban soha meg nem jelent műveinek tábláit, több tucat, talán száz is lehetett. Némelyik teljesen készen volt már, némelyikbe éppen csak belekezdték, némelyik pedig még csak a megrajzolás szakaszában volt. Az összes táblát a saját asztalára tette, s ami már nem fért rá, mellette tornyolta fel. Leült, és a lapos reszelővel elkezdte őket simára reszelni, letisztítva róluk az írást és a kanyargó díszítő elemeket. Nem törődött vele, hogy mennyi munkát tesz tönkre, csak az új kezdet foglalkoztatta. Nagyon lassan haladt. Felállt, kihordta a maradékot a műhely belső udvarára. Már pirkadt. Egy csomóba rakta a deszkákat, majd egy elszánt mozdulattal meggyújtotta őket. A lángok gyorsan elvégezték dolgukat, hiszen a lemezek szárazak és vékonyak voltak. Kis idő elteltével már csak egy halvány parázskupac izzott az udvaron várva az új napot.

A szentelést követően Makarije a várba ment. Sürgős beszélője volt Đurađ-nyal. A herceget vacsoránál találta néhány főúrral és a feleségével, aki egyetlen nőként volt jogosult a fejedelem asztalánál étkezni, amihez ragaszkodott is már Velence óta. Makarije a herceghez közel kapott helyet. Valami eredetit – fordult hozzá, olyant, amit Velencében és Kölnben sem tudnak, azt kell kinyomtatni a nyomdában. Azért kár volt a nagy befektetés, hogy a számos velencei nyomda mintájára még egy továbbit alapítsanak Cetinjében. Đurađnak kedvére volt a felvetés. Azzal foglalta el atyja trónját, hogy megőrizze Zeta függetlenségét, és mindazt, amit a korábbi dinasztiák fölhalmoztak. Erősen érezte, hogy nincs sok ideje, mert a török nyugati terjeszkedésének tervével nagyon is tisztában volt. Ha a katunnak be is kell hódolnia a török túlerővel szemben, ami biztosan fent fog maradni, az az egyház, a maga istentiszteleteivel. Így volt Szófia és Shkodra környékén is, melyet már évtizedek óta a bégek irányítottak. A templomok állnak, csak a szentek arcát kellett lemeszelni,

hogy a dervisek ne kaparják le a festéket a falról, de a liturgiákat engedélyezték. Végül is a török is Istenben hisz és a zsidókkal több baja van, mint a keresztényekkel. Makarije Đurađ beszédére összpontosított. Eddig szinte rá sem nézett a mellette ülő asszonyra. Most azonban kénytelen volt, mert az férjéhez hajolt és alig hallhatóan csak annyit súgott fülébe: oktoih. Így, a szláv szót használva, amely könyv a legfontosabb minden liturgia vezérfonalaként használt mű. Đurađ bólintot, és Makarije felé fordulva mintegy rendelkezésszerűen, kissé emelkedett hangon, ahogy a parancsait hirdette ki megismételte, amit felesége halkan mondott neki. Legyen a nyomda legelső feladata az Oktoih kiadása, hogy minden kolostor hozzájuthasson ehhez a nélkülözhetetlen szent könyvhöz, amely ha megsemmisülne, vagy megrongálódna, könnyen legyen pótolható. Makarije csak most értette meg, mi is vezette őt a latin betűvel szedett, nyugati auktorok műveinek tönkretételénél. Az ő nyomdája ennek a világnak, ennek az országnak dolgozzon, és itt kapaszkodjék bele az égbeszálló imádság áramlataiba. Búcsúzás nélkül állt fel, és már sietett is vissza a műhelybe.

Ettől fogva halálos tempót diktált magának és a műhely összes inasának. Mintául a még kézzel írt Oktoihot használta, amelynek egy példánya rendelkezésre állt a cetinjei kolostorban. Az ebben talált betűk alapján kialakította az ustavot, az első szláv nyelvű szabványt, melynek minden egyes karakterét saját kezével egy mintába véste bele kis- és nagybetűkkel egyaránt. Ennek a mintának ott kellett lennie minden metsző asztalán, akik hamarosan elsajátították a könnyen metszhető stílust. Gyakorlásképpen nem az Oktoihhal kezdte a munkát, hanem a zoltáros könyvvel, s amikor már látta, hogy folyamatosan és csak kevés hibával sikerül az új karakterkészlet alkalmazása, akkor adott utasítást a zoltárkötet munkálatainak leállítására, és az Oktoih megkezdésére.

Az imádságos könyvet két különálló kötetre tervezte, mert így alkalmasabb volt. Míg az egyiket használták a szent liturgiában, addig a másik pihenhetett. Ezzel kétszeresére növekedett a kötetek élettartama. A folyó szövegeket az inasok metszeték és nyomtatták. Az iniciálék és a további díszítő elemek helyét kihagyták, ezeket kézzel rajzolta és festette maga a mester. Mintául itt is a korábbi kódex elemeit használta, de vegyítette a velencei stílusokkal. Helyenként, ahol a szöveg értelme vagy a dallam íve megkívánta néhány szót is utólag kézzel, piros színben illesztett a szövegbe. A Prvoglasnik 1494 Vízkeresztjére lett kész nyers változatban. A Peto-glasnik még egy évet igényelt.

A munkálatok legizgalmasabb fázisa Makarije számára az ellenőrzés és a gyártási folyamat irányítása mellett mégis az volt, hogy kialakítsa az egyes fejezeteket elválasztó belső fedlapok közös és változó motívumait. Néha egész éjszakákat tervezett, rajzolt, kísérletezett át. Minden igyekezetével azon volt, hogy eredetét alkosson magas színvonalon. Belefeledkezett a minták futtatásába, a velencei és a helyi motívumok vegyítésébe, a harmóniák kidolgozásába. Egy-egy sikerült részletet többször is megismételt, amint az imádságok is többször hangzanak el. A kimetszett vonalakon végigvezette bal kezének középső ujját, éppen csak érintve a fát, szemét be-

hunyv, hogy ne a látvány, hanem a lélek rezdülése feleljen a minták üzenetire. Ahol megzökkent belső figyelme, arra a helyre ránézett először távolabbról, majd egészen közlelről. Másik kezébe ilyenkor faszéndarabkát vett és próbálta lekövetni jobb kezével azt, ahogyan belső rezdülései a formát igényelték. Néha meg kellett riadnia egy-egy ilyen belső vonal láttán, mert azok túlságosan emlékeztették egy női alakra. Ezeket a helyeket igyekezett újra rajzolni, de a minta összhangja fontosabb volt számára, mint ez a sátáni kísértés, amely még itt is megpróbálta figyelmét tiltott területekre terelni. Ilyenkor sokszor az udvar mély ciszternájához ment, és egy egész vödör jéghideg vizet öntött fejére.

A teljes Oktoih év végére készült el. Az első példányt Makarije magával vitte a szobájába. Ez senkié nem lehet, ezt ő maga akarja használni, ott akarja tudni maga mellett, mint tárgyi bizonyítékot arra, hogy a küldetést végrehajtotta. Minden nehézség közepette is a hűségét megőrizte.

Velencei mintára monogramot helyezett el ennek a példánynak a borítóján. A monogram minden mesternél két betűből áll. Az egyik a családi nevet, a másik a keresztségben kapott nevet jelölte a kezdőbetűkkel. Makarijenek azonban nem volt családi neve, s ha lett is volna, a papságban lemondott róla. A másik betű keresésénél nagy gondban volt. Végül a B betű mellett döntött, kifejezve a szláv és a latin kultúra egységét. Makarije és Beatus, a boldogság szavai a két nyelven.

III.

A centinjei nyomda néhány év alatt mintegy 400 példányt készített el az Oktoih mindkét kötetéből. Befejezték a zsoltáros könyvet is, és készült még a Molitvenik és a négy evangélium. A török bég azonban felszólította Đurađot, hogy hagyja el Cetinjét, és Makarije is jónak látta, ha nyomdát elköltözteti. Đurađ Velencébe tért vissza, a nyomda Valahiába költözött. Összesen egyetlen évtizedben virult az önálló Zeta kultúrája, ami dacolni hivatott az iszlám kultúrával, a politikai függetlenség elvesztése után is.

Az elköltözés napja előtt Makarije a szobájában ült az Oktoih mesterpéldányával az ölében. Annyi estén és éjjelen forgatta a könyvet, már meglátszottak rajta a használat nyomai. Szeretett így ülni, bármilyen volt a hangulata. A könyv erővel töltötte fel. Nyugalmat és magabiztosságot kölcsönzött neki. Bármennyire is a saját művét dédelgette, ezeken az estéken mégis úgy érezte, mintha ajándéku kapta volna. Benne volt mindene, tudása, kreativitása, szorgalma és az a mély vágy, hogy hitéből és szakmájából alkosson maradandót népének. Ablak és tükör volt egyaránt számára a könyv. Ablak, amely az égre nyílik az imádságok révén, és tükör, amelyben önmagát találhatja meg. Megsimította ujjával a kötet borítóját, végighaladt a gerincén, majd finom mozdulattal megnyitotta a lapokat. A könyv szelíden kinyílt, és előtűntek belőle a két oszlopba rendezett egységes formájú betűk a színezett szavakkal. Két tenyerével összehajtotta, majd játékos ujjával újra megnyitotta a kötetet egy másik helyen. Beletekintett, bele is olvasott, a megfelelő dallamokat meg is szólal-

tatta, majd összecsuksa, és engedte ujjának, hogy újra rést találjon a nyílni kész lapok között.

Éjjél is elmúlt már ebben a bensőséges áhítatban, amikor egyszerre felállt, és a köteteket magához szorítva kilépett házából, majd a palota felé irányította lépteit. Ez a könyv az Oktoih mesterpéldánya ajándékká kell váljék, hiszen ő maga is ajándéknak tekintette. Azé kell lennie, aki által az Úr nyomtatására szólította fel. A palota őrei megismerték alakját, és fel sem álltak fektükből, amikor Makarije határozott léptekkel elhaladt közöttük. Papi ruhája miatt egyébként sem tartóztathatták volna fel. A palota hercegi szárnyába ment. Egy pillanatra Đurađ hálótermének ajtajánál állt meg, de hirtelen döntéssel mégis a mellette lévő ajtót nyitotta. Lopódzó óvatossággal a könyveket az olvasóállványra helyezte. Majd körül sem nézve sietve eltávozott.

Attól a naptól fogva Đurađ feleségének napi olvasmányává vált az Oktoih. A rendszeresen visszatérő imádságokat, már könyv nélkül is tudta mondani azon a nyelven, amelyet itt tanult meg Cetinjében, jóllehet senki sem beszélte, hiszen csak a liturgiában használták. Szüksége is volt az imára, mert Velencébe visszatérve egészen más élet várt rá, mint amilyenre a Duce lánya, Zeta hercegnője számíthatott. Férjét különböző cselszövések és irigységek miatt török kémnek tekintették. Ha nem lenne az, szólt az epés közvélekedés, a török nem hagyta volna életben, amikor Zetát elfoglalta. Hiába volt nyilvánvaló, hogy akik Đurađot támadták, valójában a Ducén akartak fogást találni, a börtöntől nem lehetett megkímélni. Az asszony folytonosan kérlelte apját, hogy szüntesse meg a város ítéletét, az ingadozó politika egyensúly miatt apja, csak halogatta közbenjárását.

Aggodalmában és magányában egyre többet imádkozott, s kezéből egyre ritkábban hiányzott az Oktoih valamelyik kötete, ha palotájában tartózkodott. Voltak oldalak és szimbólumok, amelyeket különösen kedvelt. Ha azokat lapozta fel, lelkére hamarabb települt a béke és a reménykedés. Leginkább a Tri meloda borítójának rajzát szerette nézegetni. Ha kissé hunyorogva tekintett rá, vagy könnycseppjein keresztül, előtűnt Makarije tapintatosan elrejtett monogramja, benne a B betűvel, Beatrice nevének kezdőbetűjével. Nehezen vallotta be magának, mennyire hiányzik neki ez az elszánt, intelligens és dús érzelmű pap. Vajon utolsó vallomásaként jutatta el számára a könyveket? Vagy azért, hogy végleg lezárja kettejük titkos és tagadott érintettségét? Tudta, erre már nem találhat választ. A monogram pedig egyre halványult a folyamatos simogatás következtében.

Đurađ a börtönben megbetegedett. Súlyos köhögés rázta éjjel-nappal. A raboknak nem járt orvosi ellátás. Az ólomlábakon járó hónapok költségei felemésztették maradék vagyonukat. A feleségben egyre nőtt az aggodalom. Minden idejét látogatással töltötte hol a börtönben, hol baráti családoznál, akiktől támogatást remélt férje számára. A hosszú beszéléseken mindenki együttérzéséről biztosította őt, de senki nem sietett segítségére. Az egész város csodálta az asszony kitartását. Sokan arra számítottak, hogy majd elhagyja a gyanúba keveredett idegent és visszaköltö-

zik apja házába, hogy ott élhesse gondtalan életét. Tekintélye egyre csak nőtt, s párhuzamosan benne is a férje iránti aggódó és gondoskodó szeretet. Amit egykor a diplomáciai taktika hozott létre, majd a külföldi tartózkodás edzett meg, azt a jelen gondoljai elmélyítették és nemes összetartozássá érelték.

Az egyik látogatás alkalmával a velencei bíróság elnöke megjelölt egy összeget, amivel Đurađ kiváltható lenne a börtönből. Mindenki tudta, hogy már nem sokáig képes küzdeni a tüdőbajjal, ami a városban még a jó körülmények között élőket is tizedelte. Az összeg nagysága elrémisztette az asszonyt. Egyetlen bútorának vagy ékszerének sem volt ekkora értéke, pedig bármitől örömmel megvált volna, hogy férjét kiszabadítsa. Gondterheltem járta az utcákat, s egyszerre Paltašić nyomdája előtt találta magát. Amióta visszatért Velencébe, még egyszer sem kereste fel a tekintélyes mestert, atyjának barátját. Hosszan elbeszélgettek Zetáról és Makarijeről, az azóta híressé vált Oktoihról, melynek értéke a különleges nyelv és az új karakterkészlet miatt messze felülmúlta az összes kiadványét. Ráadásul egyik kolostor sem volt hajlandó megválni a saját példányától, hiszen nap mint nap használták a liturgiában és az utánpótlás is elapadt, amióta a cetinjei nyomda bezárt, és új helyén már más igényeket kellett kielégítenie. Az asszony elbúcsúzott az öreg mestertől, aki nem is értette, mitől ragyogott fel az aggodalomtól megtört arc.

Már besötétedett, amikor Beatrice a palotához ért. Magához vette az Oktoihr két kötetét, és elindult Velence leggazdagabb kereskedőjéhez, egyik nővére férjéhez. A kötetekért kapott összeg még annál is nagyobb volt, mint amennyibe a kiváltás került. Mielőtt átadta, a harmadik dallamnál nyitotta fel, s az ortodox hagyomány szerint megcsókolta a borítót, mint egy ikont, amelytől segítséget várunk.

Cetinje 2015. augusztus

Ritkán vannak kizárólagos igazságok

ELEK TIBORRAL BESZÉLGET MÉNESI GÁBOR

– *Érdeklődéssel olvastam legutóbbi könyveidet, először is az Irodalom és nemzeti közösség (2014) című munkát, melyben összegzed mindazt, amivel három évtizeden keresztül foglalkoztál, s foglalkozol azóta is. Miért érezted úgy, hogy eljött a számvetés ideje?*

– 2012-ben jelent meg kilencedik kötetem, az előző években írott kritikáim, tanulmányaim, beszélgetéseim gyűjteménye, *Kérdések és állítások* címmel. Először akkoriban, ötvenéves koromban fogalmazódott meg bennem, hogy a tizedik kötetem lehetne egy válogatás a korábbiakból. Néhányszor megrökönyödtem már, amikor két-három kötet után, viszonylag fiatal költők válogatott kötetet adtak ki, de úgy gondoltam, hogy egy harmincéves pálya, hét kritika-, tanulmány-, esszékötet s két monográfia után talán már érdemes valamiféle összegezést készíteni. Ráadásul az évtized elején a magánéletemben is lezárult egy korszak, és elkezdődött egy új, miközben szakmailag (kritikusként, irodalomtörténészként) úgy gondoltam, hogy nem nagyon vezetnek már utak számomra tovább, nem nagyon láttam értelmét annak, hogy folytassam azt, amit addig csináltam, ezért is tűnt logikusnak a számvetés.

– *Olvadás közben egyebek mellett azzal szembesültem, hogy a legtöbb probléma, amit körüljársz, ma is aktuális, és ebből a szempontból másodlagos, hogy az adott írás a kilencvenes években vagy épp a közelmúltban keletkezett. Te hogyan tekintetted át a felgyűlt anyagot, s miképpen választottad ki a kötetbe kerülő szövegeket?*

– Ha ma is aktuálisnak látod a tizenöt-húsz évvel ezelőtti témákról szóló írásaimat, azt dicséretnek veszem, ezek szerint a rendszerváltoztatás utáni korszak olyan lényegi kérdéseit is sikerült körüljárnom, vagy legalább szóvá tennem, tartozzanak azok az irodalom, az irodalmi közélet, vagy a társadalom világához, amelyek mindmáig érintenek bennünket. Ugyanakkor ez részben természetes is, hiszen ugyanabban a korban élünk még mindig, bár a 2010 utáni időszakban már a hangsúlyok máshová (is) kerültek, az előjelek megváltoztak. Természetesen volt egy minőségi szempontom, szerettem volna a legjobb, legfontosabb, leginkább időállóknak látszó szövegeimet összeszedni, és szerettem volna az irodalomszemléletem különböző határokon áttelő voltát is felmutatni. Ugyanakkor azt el akartam kerülni, hogy valamiféle csalamádé jöjjön létre, szerettem volna, ha kötetként is működik a gyűjtemény, ha a korábbiakhoz hasonlóan felismerhető benne a tudatos szervezettség. Arra törekedtem, hogy működjenek az írások között valamiféle kohéziós erők, legyenek bár tartalmi vagy formai jellegűek azok. S amikor egy idő után felismertem, hogy írásaim jó része túlmutat az irodalom világán, a nemzet önismerete, a nemzeti közösség helyzete, a rendszerváltoztatás utáni magyar társadalom állapota irányába, akkor már az is fontos szempont lett, hogy ezek a kérdések is legyenek kellő súllyal jelen. Ezért is raktam össze a kötet harmadik ciklusát, amelyikbe apróbb, rövidebb, az irodalmiak mellett közéleti kérdésekkel is foglalkozó írásaim kerültek. S talán azért is, mert azok egy része korábbi köteteimben nem is jelent meg, csak online látott napvilágot, vagy olyan kiadványokban, amelyeket kevesen olvashattak. S végül azért is, mert ezek is esszéisztikus szövegek. Szemben például a kifejezett irodalomkritikáimmal,

amelyek közül nem sokat tudtam beszervezni a kötetbe, egy idő után ugyanis rájöttem, hogy fontos kohéziós erő lehet az írások rokon esszéisztikussága.

– *Az alcím kiemelése (Válogatott és új esszék, 1984–2014) nélkül is érezhető, hogy szinte valamennyi írásod az esszé irányába mutat. Miért fontos számodra ez a műfaj és kifejezőmód?*

– Jó, ha így érzékeled, mert én félttem kicsit, hogy ráfogásnak vélheti majd az olvasó a kötet írásainak közös műfaji meghatározását: esszék. Kétségtelen ugyanis, hogy igazi esszék inkább csak az első ciklusban vannak, a nagyobb lélegzetű, általánosabb kérdéseket (esszé-műfaj, Közép-Európa, önmetaforák, irodalmi siker, kritika-műfaj, irodalmi megosztottságok, kortárs dráma, pályakezddés, az értelmiség szerepe, politikai költészet, a nemzet közössége) tárgyaló írások között. A második ciklus egy részét inkább irodalomtörténeti portré-tanulmányoknak (Koncz Istvánról, Vári Fábián Lászlóról, Székely Jánosról, Gion Nándorról), más részét akár műelemző tanulmányoknak, hosszabb kritikának (Tózsér Árpád, Sütő András, Esterházy Péter, Markó Béla kötetéről) és esszéírók (Mészöly Miklós, Csoóri Sándor, Konrád György, Cs. Gyimesi Éva, Grendel Lajos, Füzi László) munkásságát elemző tanulmányoknak is lehetne tekinteni. A harmadik ciklus írásainak egy része pedig a publicisztika felé is nyitott, jóllehet én a kötet kontextusában miniesszéeknek tekintettem ezeket.

Először a kilencvenes évek közepén kaptam kedvet az esszéíráshoz, amikor a kor esszé-irodalmát vizsgáltam, sorra véve fontos esszéket, esszéírói munkásságokat (lásd a *Helyzettudat és önismeret* című 1997-es kötetemet), akkor írtam az első esszéimet, például éppen a műfajról (*Az esszé a történelmi jelen idő szorításában*), illetve a Közép-Európa-kérdésről (*Közép-Európa, a termékeny illúzió*). Aztán rendre találtam olyan kedvemre való témákat, amelyekről, úgy éreztem, van fontos mondandóm. Szeretem az esszé műfajának tágasságát, levegősségét, szabadságát, azt, hogy lehetőséget ad a gondolati kísérletekre, a különböző nézőpontok ütköztetésére, akár a szellemi vitára és a személyesség nyílt vállalására. Ugyanakkor én általában nem vallomásos esszéket írtam, írok, az valahogy nem igazán áll a kezemre, fontos, hogy én írom az szöveget, de nem én vagyok a fontos, hanem az aktuális téma, annak a minél alaposabb, sokoldalúbb körüljárása általam. Az irodalomtörténeti tanulmányoknál vagy a kritikánál erre kevésbé nyílik lehetőség, még ha időnként meg is próbáltam ebbe az irányba el-elvinni egy-egy írásomat korábban is már. Az utóbbi években már kifejezetten esszékritikákat igyekszem írni, ami egy-egy mű, egy-egy könyv kapcsán lehetőséget ad az abban foglaltak továbbgondolására, a téma alaposabb, több irányú megközelítésére. Úgynevezett tudományos ambícióim soha nem voltak, és nem egy szűk szakmai közeget próbáltam szólni kritikusként sem, hanem egy tágabban értett olvasóközönséghez, kulturális közösséghez, így kezdettől az esszéisztikus, a közérthetőbb fogalmazásmódot választottam.

– *Láthatóan bosszant, ha azzal találkozol, hogy kollégáid egyoldalúan mutatják be irodalmunk bizonyos időszakait, alkotóit. Ilyenkor odaszólsz egy-egy pályatársadnak, s igyekszel rámutatni az ellentmondásokra. Tudatosan ügyelsz arra a magad praxisában, hogy más, akár a saját fel-fogásodtól távolabb eső szempontokat is figyelembe vegyél?*

– Nem tudatosan, hanem magától értetődő módon. Számomra így természetes, nem igényel különösebb erőfeszítést. Az egyoldalúságot unalmasnak, érdektelennek, a kirekesztést pedig valóban bosszantónak találom. A kérdések, jelenségek általában többirányú megközelítést igényelnek, ahhoz, hogy a megválaszolásukhoz, a megértésükhöz közelebb juthassunk. A másik álláspontjára is figyelni, az ő szempontjait is megismerni a szellemi, művészeti életben

szerintem különösen szükséges. Ritkán vannak kizárólagos igazságok. Az a tapasztalatom, hogy még egyes művekkel kapcsolatosan is létezhetnek olyan megalapozott és érvényes állítások, amelyek egymástól gyökeresen eltérő értékeléshez vezetnek.

– *Visszatérően foglalkozol a határon túli magyar irodalom alakulásával, mindenkori helyzetével. A Határtalan irodalom címmel rendezett konferencián így fogalmaztál: „Továbbra is kérdés számomra (...), hogy a mai viszonyok között van-e értelme erdélyi (de bármely határon túli) irodalomról önállóan, a magyar irodalom egészétől elkülönítetten beszélni, legalábbis nekünk, itt, Magyarországon. Sőt, állítom inkább határozottan, hogy nincs, és javaslok is, hogy ez legyen az utolsó ilyen típusú tanácskozás.” Látsz változást ezen a téren?*

– Nem igazán. De ahogy évekkkel ezelőtt rájöttem arra, hogy csak paradoxonokban lehet válaszolni a határon túli irodalmak létével kapcsolatos kérdésekre (természetesen nincs határon túli magyar irodalom – mert csak egy magyar irodalom van –, miközben látjuk, hogy van), úgy arra is rájöttem később, hogy a valódi kérdés nem az, van-e erdélyi, felvidéki stb. magyar irodalom, hanem az, hogy ha nincs határon túli magyar irodalom, akkor miért látszik mégis, ha csak egy magyar irodalom van, akkor az miért nem látszik egynek. S valószínűleg azért sem, mert a magyar irodalom nagy egyetemességén belül különböző személyes (szakmai és egzisztenciális), szervezeti, intézményes, netán ideológiai érdekek működnek, a határainkon túl is, de innen is, amelyeknek kedvező ez a „ha akarom vemhes, ha akarom, nem vemhes” helyzet.

– *Két évvel ezelőtt harmadik monográfiád látott napvilágot, mely – Székely János és Gion Nándor munkássága után – Markó Béla életművét teszi mérlegre. Nem meglepő mindez, hiszen sokat foglalkoztál Markóval, tanulmányokat, kritikákat és interjúkat tettél közzé. Mégis hogyan szántad rá magad arra, hogy vizsgálódásaidat rendszerezd s monográfiában összegezd?*

– Amikor a Gion Nándorról szóló monográfiámat megírtam, elhatároztam, hogy soha többet nem kezdek ilyen nagy lélegzetű vállalkozásba. Aztán néhány év szöszmötölés után újra ráéreztem valami komolyabb feladatra. S amikor Markó Béla egyik békéscsabai kötetbemutatójára készültem, észrevettem, hogy mennyi érdekes, engem foglalkoztató kérdés van ebben az életműben, s hogy a kilencvenes évek előtti költészetéről írtam is anno egy nagyobb tanulmányt, amit érdemes lenne újragondolni és részleteiben kibontani, sőt folytatni, az életmű újabb szakaszával összekötni.

– *A kötetet magad is monográfiaként határozod meg. Miként vélekedsz a műfaj lehetőségeiről?*

– Fontos műfaj, jelentős életművek elemző, értelmező számbavétele, irodalomtörténeti összefüggésekbe helyezése szükséges minden normálisan működő irodalom számára. Szükséges az értékek feltárása és összegező felmutatása mind a szakma, mind az olvasóközönség érdekében, de talán az alkotó érdekében is. Ugyanakkor az irodalomtörténész számára hálátlan vállalkozás, mert ha komolyan veszi a feladatát, akkor nem igazán lehet megfizetni az akár több éves elmélyült munkáját.

– *A bevezetőben Markó Bélát idézed, aki szerint „egy politikus verseit másképp olvassák. Az is másképpen olvassa, aki ezt nem ismeri el...” Mit gondolsz erről irodalomtörténészként? Elvlasztható-e a politikus tevékenysége a költői megszólalásoktól? Vizsgálható-e önmagában az életmű olyan esetben, amikor ennyire egyértelmű a politikai kiállás, s az alkotó maga is hangúlyosan reflektál pozíciójára?*

– Ez nagyon összetett, bonyolult kérdés, ezért is írtam róla egy többoldalas bevezető tanulmányt, esszét, mintegy előszóként. Ezt itt most nem ismételhetem meg, pedig a véleményem teljessége csak úgy derülne ki. Megpróbálom a lényegét röviden összefoglalni. Egyrészt én eddigi pályámon, más írók műveinek, munkásságának elemzése, értelmezése, értékelése, szerkesztése során is arra törekedtem, többek között, hogy ne hagyjam magam befolyásolni a világnézetük, politikai értékrendjük, politikai nézeteik, esetleges közéleti megnyilatkozásaik, cselekedeteik által – amikor irodalmi alkotásuk értelmezése, esztétikai értékelése a tét. Jól tudom, hogy ez olvasóként milyen nehéz feladat, de kritikusként, irodalomtörténészként, úgy gondolom, szinte kötelező az erre való törekvés. Azt is tudom, hogy a művet nem érdemes a kontextusától függetlenül vizsgálni, hogy a mű és az élet összefüggéseivel való számvetés esetenként elkerülhetetlen és általában produktív lehet. Szóval, egyrészt képesekké kell válnunk a mű és az élet szétválasztására, az irodalom autonómiájának visszaszerzésére, amennyire csak lehet, de ugyanakkor a műnek a maga összetettségében és az élettel való összefüggéseiben szemlélésére is. Képzelnék csak el, milyen bornírt viszonyulás lenne, ha valaki a kilencvenes évek előtti Markó-költészetet semmibe venné azért, mert nem ért egyet azzal, amit később RMDSZ elnökként csinált. Vagy ugyanezen okból nem is olvasná a 2010-es évek közepétől írott szebbnél szebb szonettjeit. De azt éppúgy nagy tévedésnek tartanám, ha valaki azért válna újabban költészetének a rajongójává, mert a jelenlegi politikai nézeteivel egyetért. A politikai szempontú olvasatot azért is tartom tévútnak, mert még az olvasó saját politikai nézetei is változhatnak élete során. Markó esetében épp az életműve történelmi, társadalmi, politikai szituáltsága miatt is szükségesnek tartom a tiszta, elfogulatlan tekintetet, ha a költőről, az íróról akarunk érvényeset állítani. De nem is csak Markó esetében fontos ez, korunk irodalmával, íróival kapcsolatban általában az lenne. Épp abból származnak az elképesztő megosztottságok, felháborító kirekesztések, hogy sokan, sokszor nem képesek erre.

– Könyved sajátos pillanatban jelent meg, hiszen Markó Béla az utóbbi években hangsúlyosan visszatért az irodalmi életbe, miután fokozatosan visszavett közéleti szerepvállalásaiból, legálábbis párt- és állami tisztségeiből, vagyis – ahogy egy interjúban fogalmazott – politika és irodalom közül az irodalmat választotta. Hogyan hatott írásmódjára ez a gesztus?

– Talán nem is az írásmódjára hatott, hanem a témaválasztásaira, műfajaira, a versformához való viszonyára. Óvatosan foglalta vissza magának az irodalmat. Előbb gyerekverseket írt újra (de gyakran már ezekben is teret adott a későbbi felnőtt versekben megfogalmazott centrális szerepű érzéseknek, gondolatoknak, motívumoknak), majd a számára korábban legott-honosabb versformához tért vissza, s többkötetnyi szonettet írt jórészt a magánélet, a kert, a szerelem örömeiről, Isten-kérdésekről, aztán egy számára egészen új műfajba, a haikuba feledkezett bele, hármas sorokba tömörítve univerzális témákat, s végül visszatért a történelmi és mai kérdéseket többnyire ironikusan görgető közéleti versek világához, előbb hagyományos négysoros, félrímes strófászerkezetekben, majd szabadversekben is.

– Milyen további dilemmákat vetett fel számodra a Markó-oeuvre értékelése, amelyekkel mindeképpen számot kellett vetned a monográfia megalkotása során?

– Az igazából nem volt dilemma, hogy Markó életművének olvasása, újraolvasása ma már az egyetemes, az összmagyar irodalom összefüggésrendjében történhet csak – ez inkább önmagam számára evidensen vállalt feladat volt. Kérdés volt viszont, hogy ha hangsúlyosan Markó költői világáról írok, akkor mit csináljak gazdag esszéirodalmával, s miután eldöntöttem,

hogyan annak is szentelek egy fejezetet (mert a költői világ változásainak, a költői pálya alakulásának követéséhez és megértéséhez a reflexív alkotói megnyilvánulások, az irodalomtörténeti és kortárs műveket elemző, értelmező, illetve vallomások szövegei nagyban hozzájárulhatnak), hogyan válasszam el az író irodalmi, esetleg közéleti esszéit a politikus írásaitól, előadásaitól. Aztán, ahogy a könyv hátsó borítóján is olvasható, például a következőkkel is szembesülnöm kellett: az individuális vagy a közösségi szabadságtörekvések a fontos(abb)ak az irodalomban és az életben? Az avantgárd jellegű formabontás vagy a klasszicizáló karakterű formateremtés, a személyiség szétesésének, szóródásának, vagy a személyiség egységének, méltóságának költői ábrázolása a korszerű(bb)? Érvényesek lehetnek-e korunkban a teljesség, a harmónia, a szépség költői alakzatai? A világ, a létezés tényei áhítattal teljes emelkedettségre, pátozusra, vagy kételyekkel teli, (ön)kritikus rákérdezésre, iróniára jogosítják fel a költőt? De hogy egy kevésbé poétikusan megfogalmazott dilemmát is említsek, kérdés volt számomra, hogy hol is záródjon a monográfia, hiszen láthatóan rendkívül termékeny alkotói korszakát éli Markó, rohamtempóban írja az újabb és újabb köteteit, egy monográfus számára gyakorlatilag utolérhetetlenül. Végül úgy döntöttem, hogy a három szonettkönyv és a három haikukötet, majd a *Csatolmány*, mintegy ráadásként, egyszerre összegzésként és újdonságként, jó zárást kínál számomra.

– 1999 óta irányítod a *Bárka* című, békéscsabai székhelyű irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat szerkesztőségi munkáját. Hogyan látod, honnan indult s hová jutott ez idő alatt a lap?

– Nem szívesen válaszolok erre a kérdésre, pontosabban nem könnyen, mert úgy gondolom, hogy az effajta értékelést pártatlan kívüllálóknak kell inkább elvégezni, nem annak, aki fő szerepet vitt a történetben. De legyen, nézzük legalább a tényeket! A *Bárka* 1993-ban indult útjára, az akkor még létező Tevan Kiadó alkalmi kiadványaként. Volt olyan év, amikor nem is jelent meg. Én vendégszerkesztőként, éppen húsz évvel ezelőtt, 1996-ban szerkesztettem egy dupla számot a határon túli magyar irodalomról, majd 1997-től már mint főszerkesztő-helyettes arra törekedtem, hogy biztosítsuk a rendszeres, előbb negyedévi, majd kéthavonkénti megjelenést. Cs. Tóth János, a kiadó korábbi igazgatója akkor már a Móránál tevékenykedett, az új kiadóvezetőnek, Kántor Zsoltnak nem igazán maradt ideje, ereje a lappal foglalkozni. Félő volt, hogy a láthatóan gyengülő kiadó esetleges összeomlása maga alá temeti a *Bárkát* is, ezért 1999 végén Grecsó Krisztián szerkesztőtársammal és Ambrus Zoltán könyvtárigazgatóval áttentettük a Békés Megyei Könyvtárba, ahol én irodalmi osztályvezetőként mással is foglalkoztam, de a fő feladatomban, immár főszerkesztőként, az attól kezdve kéthavonta megjelenő *Bárka* volt. Az új formátummal jelentkező 2000/1. szám Olvasóköszöntő zárójában körvonalaztam azokat az irányokat, amelyeket mindmáig igyekszünk tartani, s amelyekből néhány fontosabb címszó, tagmondat a mai *Bárka* hátsó borítóján is olvasható. Lonovics László újabb tervezőmunkájának eredményeként 2008-ban kapta jelenlegi formátumát a lap. Ugyanekkor hoztuk létre Szabó Tibor Benjáminnal a *Bárkaonline*-t, mert éreztük, hogy egy kéthavonként megjelenő folyóirat igen lassú jármű a felgyorsult mai világban, s ekkor elég erős éreztünk már arra, hogy közvetlenebbül és aktívabban részt vegyünk a kortárs magyar irodalomban. A megyei intézmények átszervezésének részeként 2009-től átkerült a szerkesztőség és a kiadói jog a Békés Megyei Jókai Színházba, ami, néhány év múlva, a megyék intézményfenntartó szerepének megszűnése után, átkerült Békéscsaba városához, így mi is. Az elmúlt évek során gyakran tapasztaltam (voltak kollégák, akik el is mondták),

hogy a törekvéseink, ötleteink, nálunk később indult, de akár tőlünk idősebb lapok számára is követendő példaként szolgáltak (legyen szó a helyi, regionális értékek hangsúlyozott felkarolásáról, az online változatról, vagy a print külső formátumáról), ami folyamatos innovációra készítet bennünket (a *Bárkaonline*-on látható ez leginkább, két-három éve például elindítottunk egy igen nagy olvasottságnak örvendő gyerekirodalmi rovatot Lovász Andrea szerkesztésében). Azt hiszem, a tavalyi, a 2015-ös évfolyam hat számával elérkeztünk lehetőségeink határaihoz, azoknál jobb számokat, a mi kondícióinkkal, már nemigen lehet létrehozni, én legalábbis nehezen tudom elképzelni, de talán az ideikkel, a 2016-os számainkkal sem vallottunk szégyent. Sajnos kevés a szakmai visszajelzés, nagyon ritka az, ami éppen néhány napja történt, hogy az egyik nagy múltú, jeles folyóíratársunk tapasztalt, idősebb szerkesztője a következőket írta: „Kedves Tibor! Olvasom a *Bárka* 2016/5-ös számát, kitűnően szerkesztett, rendkívül tartalmas folyóíratszám! Szeretettel gratulálok hozzá.” Ez nemcsak azért esett nagyon jól, mert ritkán fordul elő hasonló, hanem, mert nem is emlékszem, mikor dolgoztam annyit egy lapszám anyagának megszervezésén, összerakásán, mint ezen az 1956-os emlékszámunkén.

– Mennyit változtak a körülmények, a helyi és országos viszonyok, amelyek kedveznek – vagy éppen nem kedveznek – a lapszerkesztésnek?

– A helyi körülmények alakulásáról fentebb részben már beszéltem. Ami nem változott és kedvezőtlen, hogy helyben továbbra sincs olyan gazdag, inspiráló, segítő szellemi, tudományos háttér, mint a nagyobb, egyetemekkel is rendelkező városokban. Továbbra sem vagyunk önálló intézmény, aminek vannak előnyei és hátrányai is. Szerencsére az elmúlt húsz év során az sem változott, hogy az intézményi függetlenség hiánya ellenére, soha senki nem szólt bele a szakmai munkába. A *Bárka* azért olyan, amilyen, azért szerepelnek benne, akik, s azért olvashatók benne olyan szövegek, amilyenek, mert mi így akarjuk. A közvetlen szerkesztésben résztvevő Kiss Lászlóval, az online szerkesztő Farkas Wellmann Évával, a külső munkatársakkal: Darvasi Ferencsel, Erdész Ádámmal, Gyarmati Gabriellával, Kiss Ottóval, Lovász Andreával. Az országos körülmények romlásáról, az NKA-támogatások állandó bizonytalanságáról, újabban pedig a radikális csökkenéséről nem szívesen beszélek, mert csak indulatosan tudnék, s mert azokkal többnyire mindenki tisztában van. Elég elkeserítő, hogy miközben, megítélésem szerint, eddigi történetünk csúcsára jutottunk, tavaly is csak több hónapos késéssel tudtam fizetni az említett szerkesztőségi munkatársaknak, idén pedig, úgy néz ki, hogy egyáltalán nem tudok.

– Miképpen kap hangsúlyt a folyóiratban, hogy a Viharsarokban működtek? Mennyire figyelsz arra, hogy minden lapszámban és az online változatban teret kapjanak a helyi alkotók?

– Már régóta nem figyelek rá, 15-20 évvel ezelőtt még igen, amikor az irányokat próbáltam kialakítani (amikor például a 2010/1-es szám Olvasóköszöntő zárójában úgy fogalmaztam: a regionalitás és az egyetemesség a minőség- és értékelvű szemlélet- és gondolkodásmód keretei között...), de az utóbbi években már egyáltalán nem kell, mert szerencsére kialakult olyan helyi szerzőgárdánk (ráadásul újabb és újabb alkotókkal gazdagodik), amelynek tagjai folyamatosan alkotnak, és műveik bátran odatehetők a más régiókban élőké mellé. Ugyanígy arra sem figyelek már régóta, hogy határainkon túli szerzőink is legyenek, s erre talán azért sem kell, mert számukra, ha jól látom, mára az egyik legfontosabb publikációs térré vált a *Bárka*.

– Zalán Tibor a kritika mai állapotáról is beszélt nemrégiben megjelent, Dragéi hajnalok Zalánnal című interjúkötetében (beszélgetőtársa Onagy Zoltán volt), és így fogalmazott: a „kritika (...) mint a minőség fölmutatásának tudományos gyakorlata, a teljesítmények analizálásának tudományos gyakorlata, a jó elválasztásának tudományos gyakorlata a rossztól, a kiválasztás és az elhagyás tudományos gyakorlata, a művek irodalmon belüli elrendezésének tudományos gyakorlata, a helyi értékek pontos és argumentált megállapításának tudományos gyakorlata, szóval, a kritika, mint olyan, megszűnt létezni”. Mit gondolsz erről? Hogyan látod a hazai irodalomkritika jelenlegi helyzetét és megbecsültségét?

– Zalán Tibor barátom szeretet túlzásokban fogalmazni. Nem tudom, mire alapozza ezt az állítás- sort, és gyanús nagyon számomra a sűrűn ismételt „tudományos gyakorlata” szóösszetétel. Mitől is lesz a gyakorlata valakinek tudományos? Ha tetszik, a felsorolásban foglaltak nem megszűntek, de soha nem is léteztek. Nem hiszem, hogy a hazai irodalomkritika állapota, úgy értem a szakmai minősége, ma rosszabb lenne, mint bármikor volt. Mint ahogy azt sem hiszem, hogy a kortárs magyar irodalom szerzői kevésbé érdekes, kevésbé értékes műveket hoznának létre, mint a korábbi koroké. Az irodalom helyzete, pozíciói és az irodalomkritika helyzete változott meg az elmúlt évtizedekben, de radikálisan – azt hiszem, ez téveszt meg sokakat. Mindkettő társadalmi presztízse, megbecsültsége sokat romlott. A kritikáé talán még az irodalomén belül is romlott, külső és belső tényezők hatására is. Már az sem jó, hogy a napilapokban, még a hétvégi mellékleteikben sem lehet igazi kritikákat olvasni, de lassan már az irodalmi folyóiratok egy részéből is kikerülnek, más orgánumokról nem is beszélve. Párhuzamosan azzal, hogy az internetes fórumokon, blogokban stb. bárki kritikát mondhat, írhat bármiről. Talán ezért is gondolhatják némelyek, olvasók és írók is, hogy nincs is már a kritikára szükség, mert van közvetlen olvasói visszajelzés. Pedig a felkészült, nagy olvasottsággal, gyakorlattal, tapasztalatokkal rendelkező kritikusok tevékenysége a normálisan, szervesen működő irodalmi élet fontos tényezője. Csak egy példa: közhely ma már, hogy irodalmi mű nem létezik az olvasója nélkül, s az első olvasatokat, sok esetben a mű sorsa szempontjából meghatározó olvasatokat, éppen a kritikusok hozzák létre. A tekintélyes, hatással bíró kritikus pályák azonban egyrészt nem a semmiből teremtnének, másrészt, ha a kritikus munkájára nincs kereslet, ha nincs megbecsültsége (megfizetik-e a kritikusokat, ösztöndíjakkal, díjakkal elismerik-e őket? stb.), akkor könnyen kedvét vesztheti, másfelé orientálódhat az arra hivatott irodalmár is.

– Néhány évvel ezelőtt még rendszeresen találkoztunk a te kritikai írásaidal is különböző folyóiratokban, sőt korábbi könyveidben ezekből is adtál bővebb válogatást. Mostanában mintha ritkábban szólnál meg ebben a minőségben. Mi az oka ennek?

– Bizonyára szerepet játszanak benne a fentiek is. Hogy hiányzik a motiváció (pedig ösztöndíjakban, díjakban nekem még volt is részem). Hogy nem érzem a súlyát saját tevékenységemnek sem. De biztosan összefüggésben van azzal is, hogy korábban elég sokat írtam, hogy kicsit belefáradtam a hagyományos kritikák írásába, s már saját magam számára sem fontos, hogy valamiről leírtam a véleményemet. Ezek nélkül pedig nem megy.

– Mégis, mit tudnál mondani a közeljövő kilátásait illetően, meddig tekintesz előre? Milyen tervek vannak irodalomtörténészként, kritikusként?

– Az az érdekes, hogy miközben sűrűn mondtam azt az elmúlt években, hogy elég volt, befejeztem, és komolyan is gondoltam, egy idő után újabb és újabb tervek fogalmazódtak meg

bennem, és születtek is újabb és újabb írások, így utólag azt mondom, szinte észrevétlenül, s egyszer csak azon kapom magam, hogy újabb kötetek rémlenek fel előttem. Úgyhogy el is döntöttem, a jövőben nem fogom már azt mondani, hogy vége, úgy is elkövetkezik az majd magától. 2017-ben talán megjelenik az elmúlt harminc évben erdélyi írókkal készített beszélgetéseim gyűjteménye, ami amellet, hogy csaknem húsz teljes írói pályát körvonalaz, reményeim szerint, az elmúlt évtizedek erdélyi irodalmának számos fontos kérdését is felvilantja, s talán az is kiderül belőle, hogy egyáltalán beszélhetünk-e ma „erdélyi magyar irodalom”-ról. A Markó-monográfia befejezése után azt mondtam, hogy soha többet ilyen nagy lélegzetű vállalat, s közben nyakig benne vagyok már egy Grendel Lajosról szóló monográfia megírásában, amit 2017-ben szeretnék be is fejezni, hogy 2018-ban megjelenhessen. Közben az elmúlt években írott esszékritikáim, előadásszövegeim homályosan körvonalaznak a szemem előtt egy újabb Erdély-könyvet, csak ahhoz még kellene írni néhány erős szöveget. Lám, így motiválja az ember magát, ha már más nem motiválja.

(Az interjú 2016 októberében készült)

LENGYEL ANDRÁS

A Tömörkény-kutatás néhány kérdése

1

Ha őszinték vagyunk, el kell ismernünk, szervezett s szisztematikus Tömörkény-kutatás ma nem létezik. Közel száz évvel az író halála (1917) után ez részben ijesztő, részben „természetes”. Természetes, mert az író már nem az „élő” irodalomnak, hanem „csak” az irodalomtörténetnek szereplője, s az irodalom múltja, tetszik vagy sem, mindig csak kevesek ügye. A kései modernitás viszonyai között pedig kivált minden csak a jelenről szól. A testét, nevét vagy csak a nevéhez mesterségesen hozzákapcsolt álhíreket áruba bocsátó „celeb” például mindig jelen van, szidható és csodálható, tehát érdeklődést kelt, áruvá (vagyis profittá) változtatható – s használat után eldobható, helyet teremtve az újabbaknak és (ezért, de csak ezért!) érdekesebbeknek. A halott, kivált a rég halott író pedig nincs jelen. Nincs közöttünk, nem látjuk, nem igazolja vissza érdekeinket s fontosságunkat, sőt vitáinkba sem szől bele – nem használható pillanatnyi, efemer szükségleteink szerint. Művei ugyan, melyek a hajdani irodalmi toposz szerint „ércnél maradandóbbak”, ott vannak a könyvtárak polcain, de ez ma, az internet korában szinte automatikusan holt anyaggá teszi őket. Az írói szó, ha csakugyan az, ma maga is kövület, mint a tengerfenéki üledékben föllelhető millió éves csiga vagy más, csak zárványként fennmaradt hajdani lény. Irodalmi szövegért ma már a kutatók sem nagyon járnak könyvtárba – ami nem érhető el az interneten, az számukra vagy nincs, vagy érdektelen. (A „kanonizált” Nyugat szövegeinek hivatkozásain például jól érzékelhető, ki az, aki kézbe is vette a lapot, s ki az, aki csak az internetről leszedve „használja”. A halmazt persze csaknem teljesen az utóbbi csoportba tartozók töltik ki.) Summa summarum: a „rég” irodalom (s az elmúlt nap elmúltával minden „rég” – szöveg is, ember is) *nem* „aktuális”, nincs jelen. Ahhoz, hogy valami „rég” a kulturális piac számára „aktuálisá” váljon, botrány vagy más, szintén jól piacosható összefüggés szükséges. S Tömörkény István nem volt botrányos figura. A bort ugyan kedvelte (a töményt azonban már nem), s azon felül szinte semmi extravagancia, semmi, amiről csámcsogni lehetne. Sőt, eléggé el nem ítéhető módon, mint már egyik régi híve, Juhász Gyula észrevette, rejtőzködő alkat volt, s vele kapcsolatban a már akkor is klaszszikus, azaz „rég” fölismerést („Aki jól rejtézik, jól él”) idézte. Ha pedig valaki „rejtőzködő”, azaz visszafogott alkattal bír, csak akkor érdekes, ha leleplezhető – ha a „közérdeklődést”

* „Elment a magyar embör legjobb barátja.” – kezdte Nyugat-beli megrendült búcsúztatóját Móricz Zsigmond 1917 áprilisában, a frissen elhunyt Tömörkény Istvánra emlékezve. Mert aki itt volt, idézte Móricz, több volt, mint író: minden művében „a tudós alaposágával, a gyűjtő szenvedélyével, a művész újrateremtő génuszával: s az igaz ember emberségével” rendelkező személyiség. Műve, melyet „forrásmunkaként” emleget a fiatalabb pályatárs, a sorsot és hivatást cserélő magyar parasztság krónikájaként vonult be a magyar irodalmi köztudatba és az irodalomtörténetbe. Arról, hogy ez a bevonulás hogyan, miként ment végbe s egyáltalán sikerrel megtörtént-e, most, születésének 150. évfordulóján – emlékezést és perújrafelvételt egyként javasolva – gondolkodnak el tanulmányblokkunk szerzői.

keltő botrány fénykörébe állítható. Ilyen leleplezést azonban a Tömörkény-életrajz nem ígér. Nemcsak a mai, de saját kora normái szerint sem adott okot botránkozásra.

E helyzet mégis, a megértés rezignációja ellenére is, ijesztő. Ijesztővé teszi a kor, amelyben e helyzet kialakulhat (jóllehet e kornak, sajnos nem ez az egyetlen, veszélyforrást jelentő sajátossága), s ijesztővé teszi az a veszteség, amely emiatt keletkezik. Mert a Tömörkény-életmű jelentős életmű – mondjon bárki bármi ezzel ellenkezőt (vagy, ami rosszabb, hallgasson róla a „szakma”). Tömörkénynek mindig is voltak (s maradtak máig) megingathatatlan hívei, bárhogya változtak az irodalom divatjai, bárhogya cserélődtek az értelmezés „kérdésirányai” s bárhogya változtak az irodalom fölhasználásának „aktuális” igényei. Tömörkény persze (még csak nem is folyóiratokba, hanem) újságokba, napilapokba dolgozott, tárcái, ezek az alkalom, hangulat s más esetlegességek szerint alakot nyerő rövid szövegek (gyakran innen vagy túl a novella szokásos szabályrendszerén), már másnap alig voltak visszakereshetők. A nyomdafesték megőrizte, de az újságlap esendősége el is sülyesztette őket – újságokat magánember (értsd: olvasó) nem igen őriz meg, újságokat csak a könyvtárak, méghozzá a nagy könyvtárak (vagy a speciális – például: lokális – gyűjtőkörűek) „archiválnak”. A közolvasók pedig, ha olvasnak, csak az éppen aznapi újságot méltatják figyelmükre, a „tegnapiakat” már nem. A Tömörkény-életmű így magának Tömörkénynek is csak kitépett s félrerakott újságlapokon maradt meg, s jelképes, hogy ez a gyűjtemény is, bár túlélte az író halálát, évtizedekkel később mégis, és éppen az életmű-sorozat gondozójának, az öngyilkossá lett Czibor Jánosnak hátrahagyott holmijai között megsemmisült. (Az író lánya, Tömörkény Erzsébet, Czibor halála után hiába követelte vissza azt, a lakást főlszámoló „örökösök” és/vagy ügyintézők már kidobták az „értéktelen” kacatokat.) Az író persze maga időről időre összeállított és közreadott tárcáiból egy-egy kötetnyi válogatást. Ezek azonban az életmű egészéhez mérten nagyon kis ízelítőt adtak a termésből, s többnyire nem is a szerzői, hanem a kiadói szempontokat elégítették ki. A pragmatikus Tömörkény pedig nem tiltakozott, ráhagyta kiadóra a döntést. (A művészi öntudat és becsvágy nála, a „germán származású adóalap”-nál más, rejtettebb, de ennél lényegesebb területen mutatkozott meg.) A helyzet, sajnos az életmű közreadása, hozzáférhetővé tétele terén később sem sokat javult. A ritkásan megjelenő válogatások többnyire utóbb is esetlegesek maradtak, s a legjobb és legbővebben válogató, a Czibor-féle életműsorozat is: csak *válogatás*, az életmű számottevő része ebben sincs benne. S ami nem kis zavar forrása, a közreadott szövegek, Czibor ízlése, válogatói erényei ellenére, nem mentesek a cenzúrázásnak, a „piszi” szocreál változtatának a diktátumaitól. (Ha például Tömörkény „oláh” parasztról írt, akkor az életműsorozatban a politikailag korrekt „román” népnév jelent meg. Az interpretátorok – vagy talán úgy pontosabb: az interpretátori helyzet – diktatúrája, úgy látszik, mindig, minden körülmények között érvényesül.) Mindez, korokon és rezsimeken átvélő irodalomszociológiai összefüggésként messzemenően s tartósan meghatározta a Tömörkény-olvasás és -értés lehetőségeit. Bezárta az értelmezést az esetlegességek cellájába, s változó módon és mértékben, de folyamatosan akadályozta az életmű lényegének, rejtett, de nagyon fontos dimenzióinak teljes, maradéktalan föltárulását.

S hogy miért ijesztő ez (mikor semmi különleges nincs benne)? A magyar irodalom története csakugyan tele van csonkán és torzan ismert életművekkel, még a „legnagyobb”, folyamatosan kanonikus pozíciójú életművek hozzáférése és földolgozottsága sem igazán kielégítő. Befejezett, teljes és minden szempontból megbízható, kritikai igényű életműkiadás alig van (sőt, szigorú értelemben nincs is – még a József Attila-összkiadás sem az.). Ráadásul ez a

helyzet nem valami pillanatnyi, ideiglenes helyzet, amely – a szakma szisztematikus erőfeszítései eredményeként – *majd* folyamatosan javul, s legalább törekszik a perspektivikus cél felé. Nem, az irodalomtörténész szakma morális szétesése, intellektuális színvonalának folyamatos süllyedése, a provinciális mintakövetés hamis értékválasztásai, s az azokból következő beszűkítő, torz és öndestruáló logika érvényesülése nemcsak nem közelít a magyar irodalom történetének igazi megismeréséhez és megértéséhez, de egyenesen távolít tőle. A mai (azaz „rendszerváltás” utáni) magyar irodalomtudomány valódi funkciója már, ne áltassuk magunkat, éppen az *összfolyamat* megértésének elzárása, s a folyamat elfedése. A megértést (szerényebben fogalmazva: a megértés lehetőségeinek keresését) a könnyen s gyorsan forgalomba hozható esztétikai pszeudóelvek konstruálása és kiragadott (az összfolyamattól mindig gondosan izolált) műveken való demonstrálása helyettesíti – ez kényelmes az irodalmárnak, s egyszerre garantálja az exkluzív „korszerűség” pozícióját, s az esetleges „támadhatóság” már előre való kivédését. Azaz, megteremti a „korszerű”, veszélytelen érdektelenséget. (E helyzetről indirekt, de jó jelzést ad az olvasói érdeklődés riasztó mértékű visszaesése, ezt azonban a jelenlegi intézményrendszer keretei között figyelmen kívül lehet hagyni.)

E kontextusban a Tömörkény-életmű mai, de sajnos egyáltalán nem előzmények nélküli elhanyagolása azért különösen ijesztő (s persze egyben szimptomatikus), mert az életmű, lényege szerint, a 19-20. század fordulójának sok mindenről árulkodó és sokrétű elemzésnek alávethető speciális dokumentációja. Az, ami írókortársaihoz kapcsolja az író, és az, ami elválasztja, sőt megkülönbözteti tőlük őt, egyaránt tanulságos. S ami különösen fontos, életműve (nem egyes művei, hanem az egész, mint rendszerszerűen megszerveződött szövegkorpusz) a *még s már* lehetséges beállítódáselemek olyan kombinációja, amely a magyar modernitás bizonyos szerkezeti sajátosságairól csaknem egyedül ad hírt. Ez pedig a magyar kultúra szempontjából jóval több és fontosabb, mint egyes szövegek esztétikai sikerültségének mégoly fontos és érdekes kérdése. A gondot az jelenti, hogy az a szerkezeti sajátosság, amely a Tömörkény-életmű értő elemzésével „leolvashatóvá” válik, nem egy-egy, mégoly jól sikerült novellában vagy rajzban, hanem a szétszórt s mindmáig összegyűjtésre váró teljes szövegkorpuszban érhető csak tetten. Ez a szövegkorpusz ugyanis, egészében, még kevésbé sikerült darabjaiban is, mindig más-más oldalról, új nézőpontból vagy új „anyagot” prezentálva mutatja föl azt a világot, amelyet – kínálkozó, ám erősen beszűkítő tévedésből – a „néprajzi hitel” színtagmával szokás jellemezni. Pedig, szögezzük mindjárt le, többről, s főleg másról (is) volt s van szó. S az életmű kutatásának fragmentáltsága éppen ezt a többet s mást nem engedi föltárlni.

2

Tömörkény irodalomközéleti helyzete, már a kortársaknak is föltűnt ez, több sajátosságot is mutatott. Mindenekelőtt, jelentős író volt, nem lehetett kizárni a jó s modern magyar írók, általánosabban: a releváns irodalom köréből, de értéke zavaróan speciális formában jelentkezett. Sok mindenben más volt, mint írókortársai. A körülötte alakuló zavar részben abból adódott, hogy az új keletű, de máris csaknem maradéktalanul érvényesülő trenddel ellentétesen, nemcsak vidéken kezdte, de mindvégig vidéken is folytatta munkásságát – s bár fölköltözhetett volna Pestre, nem tette. Nem élt például a magyar irodalmi és kulturális megújulást kiharcoló, fénykorában lévő *A Hét* hívásával, fölkínált szerkesztői posztjával, tudatosan és makacsul „vidéki író” maradt. Ez nemcsak „érthetetlen” devianciának látszott, de a vízfejűvé

váló országban, ahol egyre inkább minden hatékony kulturális funkció a fővárosban koncentrálódott, gesztusával ki is vonta magát a legerősebb, az új törekvéseket integráló kulturális mozgásokból. A „mindent” meghatározó erőteréből. Ez, *de facto*, az uralkodó modernség hallgatólagos, de nem igen leplezhető negligálását jelentette. Nem ahhoz a trendhez igazodott, amelyik önmagát a modernség egyedül üdvözítő megvalósulásaként fogta föl. Nem véletlen, sőt azt kell mondanunk utólag, hogy törvényszerű: bár tíz éve lett volna rá, a Nyugatnak, a fénykorát élő s csakugyan központi jelentőségű Nyugatnak soha nem lett „szerzője”. S a lap sem nagyon vett tudomást róla. Amikor mégis, akkor pedig – például szegény Kuncz Aladár, a maga franciás sznobizmusát és tanáros pedantériáját szabadjára engedve – a teljes értetlenség hangján szólalt meg róla. (Pedig, kivált, ha Kuncz későbbi, fontos erdélyi irodalomszervezői szerepére is gondolunk, nehéz megállni, hogy meg ne jegyezzük: nem vált volna kárára, ha már nyugatosként is kicsit jobban érti Tömörkényt.)

Tömörkénynek persze a fővárosban s a fővárosi lapokat olvasók körében is volt saját olvasóközönsége, nemcsak Szegeden, ahol élt, s ahol a helyi kulturális életben a maga fizikai valójával is részt vett. Írásaira a körtöltésen kívül is volt kereslet, s tárcái, amelyekkel rendszeresen jelentkezett, nem a szerkesztők által megtúrt, hanem az olvasók által keresett s várt olvasmányok közé tartoztak. (Olvasói, nagyra becsülői közt, szimptomatikus módon, olyan, nagyon különböző kulturális képletet mutatók is föltűntek, mint például Görgey Artúr, Jászai Mari vagy Pikler Gyula.) Fizettek értük, s ennyi Tömörkénynek elég is volt az „irodalmi” elismerésből. Ha elmondhatta a maga mondandóját, az íróként s piacról élő szerzőként kielégítette. A helyi (szegedi) korlátozott hatókörű s nem is különösebben ambicionált, ám szinte automatikusan mégis kialakuló, csöndes véleményvezéri pozíciónál, úgy látszik, nem vágyott többre. Szegeden, személyében is, „valaki” volt, tekintély a „kasza-kapa kerülők” közt, s ez, bár némi rezignációval, elég volt számára.

Az ambíciónak ez a tagadhatatlan redukáltsága, látszólag, csupán alkati – azaz pszichológiai természetű – sajátossága volt. Mondhatnánk róla (saját szavajárásával): „ilyennek is köll lenni”. A *habitus* azonban, amely nemcsak életformájában, hanem műveiben is jelentkezett, jóval több, mint pusztá „pszichológia”. Nem „lágy” entitás, hanem szilárd szerkezetű beállítódás, „tartalma” pedig nem egyszerűen impressziók, benyomások amorf halmaza, hanem folyamatosan stabilizálódó, újra s újra megerősítést nyerő történeti tapasztalat. Benne van mindaz, amit az ember szocializációja (s élményei tudatosulása) során átél, a maga számára feldolgoz, személyes (tehát mások véleménye által csak nehezen megingatható) tapasztalatként sűrít össze. Tömörkény ambíciójának külső szemlélő számára „érthetetlen” redukáltsága, lénye egész visszafogottsága igazában nem is pszichológiai – karakterológiai – kérdés, hanem egy történetileg megképződő (bár természetesen alkatától sem független) habitus függvénye. De kérdés, amellyel sajnos mindmáig nem igazán nézett szembe a kutatás, mi volt az a speciális „szegedi” tapasztalat, amely Tömörkény számára megnyílt, s úgy nyílt meg, ahogy az életművében is (természetesen nem egyszerűen dekódolható formákban, közvetve) megjelent?

A „szegediség” kérdésköre bizonyos értelemben agyonírt téma, sok okosat (és sok butaságot) írtak már össze róla – a kirajzolódó sztereotípiák értelmezése ma már maga is külön stúdium lehetne. A „Szeged-kutatás” műszava például Szegeden aligha csak a szokványos várostörténeti kutatási módszerek Szegedre alkalmazását jelenti. A városnak, s ami összefügg vele, saját külön, már-már irracionális aurája, mondhatnánk, mentális realitása is van, s van-

nak (Szegeden élők, s Szegedről már rég elszármazottak), akik számára ez a megemelő, mitikus aura az igazán fontos és eleven. Ezt azonban, anélkül, hogy erejét, közösségképző funkcióját lebecsülnénk, most, szempontunkból, célszerű figyelmen kívül hagyni. Az értelmezésbe való bevonása csak félrevinne. Szempontunkból az az egyedül célravezető, ha a hajdani város speciális történeti-szociológiai realitásaira figyelünk, s arra, hogy ebből az összetett realitáskomplexumból, a maga egyéni szociológiai és élettörténeti adottságai és persze mindennek éléskönnyítő lelki lereagálása révén Tömörkény mit s hogyan fogott föl? Mit látott meg belőle, mit tartott fontosnak, s főleg mire használta föl ezt a tapasztalatát?

Szeged, Tömörkény öntudatra ébredése, majd munkássága kibontakozása idején kettős meghatározottságot mutatott. Az egyik a Víz (azaz az 1879-i nagy árvíz) nagyon összetett s bonyolult hatástörténeteként írható le, a másik a paraszttársadalom modernizálódásának nagy emberi szenvedésekkel (és az adott körülmények közt feloldhatatlan ellentmondásokkal) járó, a „modernség” ígézetében élők számára nem is könnyen megérthető történeteként. (E két meghatározottság természetesen nem volt egymástól független, a város igazi története csak összjátékuk felismerésével írható le, de Tömörkény emberi helyzetének megértéséhez, leíró szempontból érdemes különválasztani őket.) A Víz hatása maga is kettős természetű volt: elpusztította a „régit”, jórészt még premodern s még nagy átalakulás előtt álló Szegedet (alig maradt például ép ház, az épített, történeti város lényegében elpusztult). De a romboló és pusztító Víz az országos, sőt nemzetközi szimpátiának és szolidaritásnak a város mellé állításával, megteremtette a gyors és radikális (bár földrajzilag körülhatárolt) *modernizáció* anyagi és (nem utolsósorban) akarati, mentális föltételeit. A megújulásnak nem volt, nem lehetett alternatívája, a város újjáépítése elkerülhetetlen és elodázhatatlan volt. S mivel a szolidaritás előteremtette a „rekonstrukcióhoz” (valójában a radikális modernizációhoz) szükséges anyagiakat, a város gyorsan, s már-már optimális formában épült újjá. Az építéstörténet egyben modernizációs, civilizatórikus átrendeződés (is) lett. A kultúra pozíciói szempontjából pedig nagy (s további nagy lehetőségeket is magában rejtő) szociokulturális fordulat – olyan fordulat, amelynek jótékony hatása több területen máig élően eleven. Ez a nagy átrendeződés azonban, mivel az erőforrások akkor is végesek voltak, építészetiileg is, gazdaságilag is, civilizatórikusan is körülhatároltan ment végbe. Nem terjedt ki az egész régióra, még a közigazgatási értelemben vett város egészére sem – „csak” Szeged központi részeire, mindenekelőtt a tágan értelmezett belvárosra. Így, ahogy később az éles szemű, szociológiai látású Móricz Zsigmond is észrevette és megírta (*Újévi köszöntő*. Nyugat, 1933. 1. sz.), egy sajátságos kettősség rögzült. A körutas, palotás, világvárosias építészeti allúziókat ébresztő, minden szempontból „modern” és rendezett belváros, s az e belvárost körülvevő, változatlanul az erős paraszti tradícióban benne maradó külső kerületek (pl. a hagyomány megtartásában élen járó Alsóváros), sőt, ezen túl, egy szélesebb övezet, a tanyavilág szimbiózisa. (A tanyavilág jogilag a város része volt, életmódjában, civilizatórikus és emberi lehetőségeiben mégis egy merőben más, szűkösebb, keményebb, de patriarchálisabb világ.) A „polgári” belváros és a „paraszti” külső övezet kettőssége (amely egyébként tartósan fennmaradt, s lehetőségszstrukturáló tényező maradt) élesen tagolta Szeged és vidéke társadalmát, a lehetséges életmódokat, körülményeket és perspektívákat. Itt az igazán releváns tapasztalat nem a polgárisultság, s nem is a premodern tradicionalizmus tapasztalata volt – hanem maga a kettő közötti *kontraszt*, amely szinte a megfigyelhető élet minden dimenziójában jelentkezett. Olyan kontraszt volt ez természetesen, amely, bár „mindenki” érzékelte, nem mindenki és nem

mindenkiben azonos élességgel tudatosult. Meglátásához szem, megértéséhez mindezt át-fogni képes értelmezői perspektíva, s persze, egyáltalán nem utolsósorban, emberi empátia kellett. A megértés (s írói megjelenítése) csak igazi „teljesítményként”, összetett és bonyolult észlelési, értelmezési és (egyáltalán nem utolsósorban) verbális feladat teljesítéseként valósulhatott meg. Mindez még ma is, retrospektíve is komoly intellektuális és morális erőfeszítést feltételez – egyáltalán nem lehet pusztá evidenciaként vagy automatizmusként elkönyvelni.

Tömörkény, hadd előlegezzünk már itt is ennyit, ezt a nagy történeti jelentőségű kontrasztot érzékelte mindenki másnál érzékenyebben, s ezt vetítette ki írásaiban mindenki másnál élesebb pontossággal, világrekonstruáló gazdagsággal.

3

Miért vált – válhatott – jelentőssé irodalmilag ez a tapasztalat? A válasz rövidre fogva egyszerűnek látszik, valójában azonban nagyon is komplikált, s nem könnyen átlátható. Ha annyit mondunk, hogy a polgáriasult Szeged és paraszti külső övezeteinek szociokulturális kontrasztja kicsiben, „helyi színekkel” azt a viszonyt képezte le, amely a nagyra nőtt, „modern” Budapest és az elmaradott, agrárius „vidék” között is kialakult a századfordulón, s a Monarchia traumatikus fölbomlása ezt a viszonyt, az előzmények súlyos deficitjétől meghatározottan a magyar „zsákutca” egyik igen fontos generálójává tette, – a „lényeg” kimondatik, de csak elvontan. A „lényeg” ilyen meghatározása ugyanis nem több analógia-, azaz hasonlóságkeresésnél, s mint minden analógia, igazában „üres”. Ami igazán fontos, ami itt is, ott is magyarázó értékű lehet, az éppen az analógiás elvonatkoztatás által homályban hagyott részletekben rejlik. Maga az analógia csak egy absztrakt viszonyt képes rögzíteni, a (szőnyeg alá söpört) történeti antinómiát. Az alakuló feszültséget.

Ez a viszony némileg már értelmezhetőbbé válik, ha tisztában vagyunk a félperifériális magyar modernizáció szerkezeti (s funkcionális) sajátosságaival. A Budapest nagyra növéseben, új funkciók és lehetőségek megjelenésében csakis – gazdasági, társadalmi és kulturális – *haladást* érzékelő hagyományos értelmezés ugyanis, nem kétséges, önigazoló, de egyoldalú, szelektív értelmezés. Szemet huny e fejlődés ára és nyilvánvaló deficitje fölött. Az a modernizáció, amelyet teljes körűen, a lehetőségek legmagasabb szintjén Budapest, s csakis Budapest testesített meg, születésileg furcsa és felemás modernizáció volt. Az ország egészének lehetőségeihez mérten egyenesen „elsietett” és túlhajtott, mégis, az emberek lehetőségeinek megteremtése szempontjából, földrajzilag és társadalmilag egyaránt *aszimmetrikus* fejlemény. A lehetőségeket nagyon egyenlőtlenül osztotta el. Elsietett és túlhajtott volt, mert az egész ország erőforrásait használta el egyetlen, mégoly fontos város gyors és radikális fejlesztése érdekében, s aszimmetrikus, mert ennek a tagadhatatlanul jelentős gazdagodásnak és előrelépésnek a közvetlen hasznát az ország nagy része nem, vagy csak igen kis mértékben, s többnyire akkor is csak áttételesen, közvetve élvezhette. S a modernizáció előnyeiben, paradox mód, igazában éppen azok nem részesültek, akik ezért a legnagyobb áldozatot hozták, munkaerejüket használták el. (Hogy e modernizáció, mintegy mellékesen, a privilegizált „történeti” osztályok egy részét is leértékelte és félre szorította, az az 1919 utáni történések szempontjából egyáltalán nem jelentőség nélküli fejlemény, de utólag is, történetileg, érthető s igazolható.) Súlyosbította a kialakuló helyzetet, hogy erejét a főváros, éppen előnyös pozíciója, gazdasági és üzleti előre haladottsága révén, *pótlólagosan* is jórészt *komparatív előnyeiből*

merítette – ami, természetéből következően és szükségszerűen az elmaradottabb régiók viszonylagos elmaradottságát konzerválta. Mindez természetesen utólag sem érvényteleníti azoknak az új, „modern” funkcióknak a *lehetőségteremtő* szerepét, amelyek csak így s csak ilyen áron születhettek meg, s Budapest önmagának biztosított nyereségein túl, az országban is az egyedüli modern lehetőséget jelentették. Azaz, bizonyos funkciók és lehetőségek, ha Budapest nem tartotta volna fenn őket, egyáltalán nem álltak volna rendelkezésre. S e vonatkozásban nemcsak a civilizatórikus lehetőségekre kell gondolni, hanem, egyebek közt, a magyar irodalom egyik újabb fénykorára, a „modern” magyar irodalom megszületésére is. (Az irodalom pedig, természetesen, nemcsak új élményeket s új esztétikai érzékenységet hozott magával, de megteremtette és fölkínálta az önértelmezés új, gazdagabb és differenciáltabb lehetőségeit is.) A modernizáció hozadéka tehát, bár nyilvánvalóan és letagadhatatlanul problematikus szerkezetű volt, nem vonható kétségbe.

Érdekes – komplikáló – momentuma a történetnek, hogy a magyar modernség egyik továbbbi problematikus eleme is, szükségképpen, magából e szerkezetből, pontosabban e szerkezet *önigazolásából* adódott. A modernség erői, önmaguk igazolása és elfogadtatása érdekében, átvették és/vagy saját helyzetükre reflektálva, kidolgozták a modernitás helyben releváns mítoszait. S ezek az önigazoló kulturális paradigmák önmagukat, értelemszerűen, a nem-modernnel szemben, mint a modern magasabb rendűségének bizonyítékát magyarázták. Ez „természetes” volt, bizonyos nézőpontból egyenesen evidenciának látszott, s vonzást gyakorolt mindazokra, akiknek volt lehetőségük „modernné” válni – életformában, munkalehetőségben, anyagi és kulturális fogyasztásban. De, s járulékosan ez vált többlet problémává, nem mindenkinek volt erre módja, sőt a populáció igen nagy részének egyáltalán nem volt, sőt nem is lehetett. A mítoszok így, minden „progresszív” vonásuk ellenére, a modernség (értsd: tőkefunkció) apologetikáját is magukba foglalták. Ez természetesen nem speciálisan magyar jellegzetesség, ez, mondhatnánk, egyetemes törvényszerűség ott, ahol a modernizáció a centrum/periféria kontextusában bontakozik ki. A modernizáció ugyanis soha sem csak gazdasági racionalitás kérdése – óhatatlanul *erkölcsi* és sokféle (társadalmi feszültségekben is megjelenő) *gyakorlati* deficitje is keletkezik. A centrumnak a periféria rovására végrehajtott megerősítése szükségképpen érdekellentétekkel jár, problematikus, ezért azt a *gazdasági célszerűség* egyedül lehetséges változataként kell meghatározni, megspórolhatatlan „objektív automatizmusként” kell felmutatni. Ez pedig, mint minden a valóságon erőszakot tevő értelmezési ajánlat, automatikusan mentális (s gondolkodástörténeti) törésvonalakat hoz létre.

A magyar modernség, a legdurvább felosztás szerint is, két, diametrálisan szemben álló, már alapjaiban is merőben különböző, torlódott szerkezetű önértelmező mentális alakzatot produkált (s persze ezek számtalan variációját). Az egyik a modernség lehetőségszerkezetén belül kialakuló, az előnyökkel élő, az előnyöket gondolatilag is affirmáló, de szerkezetileg elmentmondásos, sőt feloldhatatlanul kollíziós alakzat. A másik (az előbbinek mintegy ellenpárjaként) a veszteségekre reagáló, a veszteségeket saját nézőpontból „megmagyarázó” és/vagy azok ellen – „reakciósan”, ritkábban: „progresszívan” – lázadó magatartás, mentalitásban is leképeződő alakzata. Az egyiket az értelmező utókor pozitív, a másikat negatív indexszel szokta ellátni, az értelmezőnek a modernitáshoz való viszonya szerint. Az uralkodó (s legfőlebb, korok és rezsimek szerint, a pólusokat fölcserélő) fekete/fehér értelmezés természetesen nem sokat ér: durván leegyszerűsítő és megtévesztő, de – tetszik vagy sem – még ma is

nagyon erős pozíciókkal bír. Az irodalom- és gondolkodástörténeti értelmezés számára azonban mindkét ilyen interpretáció elfogadhatatlan – hiszen éppen a különböző kulturális alakzatok, például az irodalmi szövegek finomabb szerkezetű megértését és leírását teszi lehetetlenné, siklatja félre. Maga a felosztás, bár nagyon is lényeges, ilyen elvont általánosságban csak tipológiai segédeszközként jöhet szóba, az alakzat besorolását, elhelyezését segítheti elő. Az alakzat elemzését, a siker reményében, csak a maga bonyolultságát szem előtt tartva, konkrétan érdemes végigvinni. S ez a megállapítás érvényes a Tömörkény-életmű lehetséges elemzésére is.

Egy megállapítást azonban mindjárt, már gondolatmenetünk e pontján lehet és érdemes rögzíteni. Tömörkény a modernség olyan íróképviselője volt, aki a modernség értelmezését a vesztesek oldaláról, a veszteségre reagáló paradigma keretén belül, de nagyon egyedi módon végezte el. Életműve megértése nem utolsósorban ennek az egyéni reagálásmódnak a megértéseként és leírásaként történhet meg.

4

Tömörkény „szegedi” tapasztalata, talán ennyiből is sejthető, lényeges tapasztalat volt, sőt a maga (nem könnyen átlátható) módján reprezentatív is. Ahogy a polgáriassult Szeged viszonyult saját parasztságához, házi „gyarmatához”, úgy viszonyult – *mutatis mutandis* – a „modern” Budapest az „elmaradott” vidékhez. Itt is, ott is az aszimmetria dominált. S aki az egyiket ismerte, annak a másik lényegéről is volt valami sejtelme. De Tömörkény, aki érzékelte e viszony emberi fonákságát (s tudta, hogy ennek szociológiai relevanciája is van), témaválasztásaiban s témafeldolgozó írói magatartásában úgy reagált erre a helyzetre, ahogy az adott körülmények között még lehetséges (vagyis „polgári” értelemben legitim, „elfogadható”) volt. Ám egyben kívül is helyezte magát e konvenciókon. Írói világa legbelső lényegét illetően úgy reagált, ahogy igazában senki más. A „néprajzi” tárca álruhájában s e konvenció fedezéke mögé húzódva „irodalmi” tárgygyá, azaz valódi emberi dokumentummá emelte a Szeged környéki „közönséges” paraszti életet. Sokan és sokszor (még méltányolói közül is) valami néprajziaságot láttak csak írásaiban – újságközléshez igazított „népi életképeket”, amelyeket a néprajztudomány, lábjegyzetek és irodalmi hivatkozások híján is a maga érdekkörébe vonhat. S ez az, egyébként végletesen szűkítő és torzító recepció annyiban csakugyan jogos volt, hogy a „germán” alaposságú Tömörkény csakugyan sokrétű és alapos „népismereti” tudással dolgozta föl témáit. Írásait a Szeged-kutatás etnográfiai vonulata, pl. Bálint Sándor vagy Juhász Antal mindig is becses „adatok” forrásaiként kezelte, kezeli. Ismeretei ráadásul nem tankönyvekből, egyetemen szerzett ismeretek voltak, hanem közvetlenül, autopsziásan nyert ismeretek. (Erre nemcsak alkata és helyzete, de a közigazgatási értelemben vett Szeged közvetlenül szemlélhető, élőben megfigyelhető viszonyai is predesztinálták.) Tömörkényt, a családtörténeti beágyazottsága révén is echte „polgárt”, aki családjá múltja és neveltetése körülményei révén egy lényege szerint polgári világ szocializáltjaként írható le, – ez a számára egyszerre „idegen”, s mégis bensőségesen ismert paraszti világ eminensen érdekelte. Számára nem a polgári lét jelentette az újdonságot és érdekességet (ezt, kiterjedt polgári familia fiaként, belülről ismerte), hanem az e világ közvetlen környezetéhez tartozó, mégis merőben más paraszti, parasztpolgári lét. Törvényszerűen, mert az is korán érzékelhetővé vált számára. (Apja szegedi szállójához például, tudjuk, még istálló is tartozott, mert a vendégek lovaskocsin jöttek be a városba, s a kocsit s a lovakat valahol éppúgy el kellett helyezni, mint a

szállóvendégeket. A szolgáltatásokhoz az istállógyertya és a szalma éppúgy hozzátartozott, mint a reggeli, sőt jobban. Az előbbieket azok is igénybe vették, akik az utóbbit maguk oldották meg, hazulról hozott elemőzsiával.) Tömörkény érdeklődése azonban nem a „benszültetek” közé elmerészkedő „modern” antropológus „szakmai”, azaz felfedező és „gyarmatosító” érdeklődése volt, hanem emberi figyelem és gesztus. A szolidaritás szemérmes, mégis rendre tetten érhető gesztusa. Erre sok minden kondicionálta. Egyebek közt az érzékeny korban, nagyon fiatalon megtapasztalt családi deklaszálódás (amely a „birtok” elvesztését és az egzisztencia megroppanását is személyes élményévé tette, s fogékonnyá tette az egyénre leselkedő veszteségek iránt), de – siessünk leszögezni – nemcsak ez. Ennél meghatározóbb a vonatkozásban emberi érzékenysége, amelyre sok apró jel: gyermekkori „romantikus” olvasmányéhsége, majd versírói (!) ambíciójának felébredése, később, már gyógyszerész tanoncként elkövetett öngyilkossági kísérlete stb. egyaránt utal, de amelyet utóbb, katonáskodása során kialakuló fegyvelmezetsége már a polgári viselkedéskultúra keretei közé szorított. A fegyvelmezetség azonban, amelyet magára vett, csak elfedte érzékenységét az idegen szemek előtt, ám azt nem semmisítette meg. S ez az érzékenység később sem halt el, mi több, szövetségsszervező erőként irodalmilag is szerepet kapott.

Tömörkény viszonya a világhoz, amelyet újra és újra „megírt”, más-más szögből bemutattott, nem az etnográfus személytelen viszonya volt tárgyához, hanem, ellenkezőleg, az íróé. Az íróé, aki a meglátott s feldolgozott emberi világba saját magát, s e világhoz való viszonyát is prociálta. (Móra, aki közeli munkatársaként közről figyelhette meg, de merőben más alkat volt, mint ő, nem is állhatta meg, hogy szóvá ne tegye: szerinte Tömörkény túlzottan *jóhiszeműen* ábrázolta parasztjait. Valami lényegesre utalt ezzel, de nem biztos, hogy meg is értette, amit észrevett.) Önmagának ez az „idegen” emberi világba való belevetítettsége, irodalmilag természetes, nem is nagyon lehetett volna másként. S irodalmilag nem is probléma, hanem előny. Az az odaforduló figyelem, az az emberi rokonszenv, amely, parasztjairól szólván, tollát vezette, nem ment a tárgyi, néprajzi hitelesség rovására, még csak (a szó szokványos értelmében) nem is idealizálta „hőseit”, de a premodern világ egyik szegmentumát, a kétkézi emberek embert próbáló, nehéz életét, a leírás és megjelenítés módjával, *emancipálta*. Beemelte azt a premodernt elhagyni készülő, lebecsülő vagy éppen lesajnáló modernitás embereinek szemhatárába. „Életet” adott azoknak (s azoknak az emberközi viszonylatoknak is), akik (s amelyek) nem voltak láthatóak az önvédelmi közönybe merevedő régi s új „polgárok” számára. Életműve a szó erejével egy olyan öntörvényű, gazdag és (sok vonatkozásban) a kibontakozó és elhatalmasodó újnál még szükségképpen ridegségében is „emberibb” univerzumot örökölt meg és tett „leolvashatóvá”, amely egyre inkább a polgári társadalom uralkodó viszonyai alá szorult, pusztá kiszolgáló funkcióvá redukálódott. Ezt a világot, ha egyáltalán észrevette, az önmagával, újonnan megnyíló lehetőségeivel eltelt „polgár”, önmagát is végzetesen félreértve, persze csak „egzotikumként” volt képes érzékelni. Tömörkény azonban ehhez képest radikálisan más értelmezést kínált föl. De nem elvontan, hanem érzéki, mindenki számára egyénileg leolvasható formában.

S hogy mi ebben gondolkodástörténetileg a speciális? A premodernnek (pontosabban: a premodern egyik vetületének) ez az emancipációja nem a „modernre” adott szokványos – hárító – „reakció”, nem modernségellenesség (amit sokan képviseltek, s ami később, tudjuk, meglehetősen torz és veszélyes politikai konstrukciókat hozott létre), hanem valami egészen más. Tömörkény *nem* rehabilitálta a premodernt, annak függőségi, alávetettségi viszonyait

például elutasította, írói s emberi szolidaritása mindig „csak” az életkörülmények ridegségének, mondhatnánk természeti törvényként megjelenő hatalmának és a nyers emberi uralomnak *kiszolgáltattott*, de az *életlehetőségeit* kemény munkával (s olykor nagy leleménységgel), napról napra mindig *újratermelő* „kétkézieket” felé fordult. Embert, s nem egzotikumot látott bennük. S nem osztozott a kibontakozó kapitalizmus (sokféle eredetű) *homo novusai*-nak új keletű „polgári” önteltségében, amely az élet feltételeit premodern struktúrákban újratermelő „kétkézieket”, bornírt módon, „elmaradottságban” marasztalta el. Maga is „polgár” volt persze, s ennek a helyzetnek voltak korlátai. De annak a polgárságnak volt a neveltje, amely még természetes módon, önfejlődés során vált ki környezetéből, s természetes kontaktusát azzal mindig megőrizte, a polgári helyzetet pedig nem érdemek nélküli privilégiumként, hanem „csak” magasabb rendű szakszerűségként fogta föl. A lehetőségek egyenlőtlen eloszlását, a széles kört sújtó szűkösséget (miként a munkamegosztás szükségességét is) elfogadta, nem lázadt, helyzete révén csak egy történetileg adott életforma rezignált tudomásul vevője lehetett. (Innen nézve érthetők meg olyan „érthetetlen” gesztusai, mint pl. a szegedi nyomdászok sztrájkjának vezércikkben való elmarasztalása, miközben, bár viccesen, társalgási keretek közt, a jelszót is ő adta ki: „lámpavasra a kiadót”). A termelést szolgáló racionalitás ellen nem hadakozott, s a „néprajziban” is rendre kimutatta jelenlétét, de – a „modern” úzussal ellentétben – soha nem misztifikálta. Az ember fontosabb volt számára.

Tömörkény, tudjuk, nem intézményi keretekben, szisztematikusan képzett szakemberként, hanem autodidaktaként alakította ki saját intellektuális arculatát – még érettségit sem tett. (Akkoriban a gyógyszerész klasszifikációt még nem az egyetem adta, s a papír megszerzése még az érettségit sem kívánta meg.) Utóbb, már könyvtári és múzeumi „tisztviselőként” persze elvégezte a szükséges tanfolyamokat, de tudása elsődlegesen gyakorlati, tapasztalati jellegű tudás volt. A modernség kulturális teljesítményeként egyre bőszesebben termelődő, és sokszor egymásnak is ellentmondó absztrakt „spekulációk” (értsd: elméletek) nem érdekelték, alkatilag is idegenkedett tőlük. Ez, nem kétséges, bizonyos értelemben tudása deficitjeként értelmezhető. Elméleti formában, minden valószínűség szerint, nem is „értette” a világot, legalábbis nem ilyen formában magyarázta azt. Ebből a hiányosságából azonban, paradox módon, erényt tudott kovácsolni. Az elvont értelmezés ugyanis nemcsak leképezi, de a maga módján át is nevezi, meg is változtatja azt, amit értelmez, s az empirikus realitás nagyon sok elemétől – szelektíven – el is vonatkoztat: *homályba* taszítja. S Tömörkény újságírói és írói munkája elsődlegesen éppen egy olyan emberi világ megjelenítésére irányult, amelyet a kor divatos s nagyon sok mindent végletesen meghatározó elméletei ignoráltak, vagy aktuális igények szerint félreértelmeztek. Tömörkény azonban, talán ösztönösen is, valóságérzékének engedelmeskedve, hagyta érvényesülni saját, autopsziás tapasztalatait, s valóságmagyarázata centrumába ezeket helyezte. Ez persze a lázadó gesztusok minden kerülése ellenére egyféle látens kritikai pozíció felé tolta, s ez részben gesztusai visszafogására készítette, részben, nem is ritkán, munkássága igazi természetének meg nem értését vagy félremagyarázását vonta magával. Életművét pedig mindez együtt a sem kint, sem bent helyzetében tartotta. Sem a modern, sem az antimodern kulturális *mainstream*-be nem fért, nem férhetett be. Lényegileg kívülről maradt.

Munkássága félremagyarázása, amely egyébként különösebben nem izgatta, furcsa paradoxonként, némileg meg is védte. Írásainak a nosztalgikus, „néprajzos” romantika körébe való besorolása legitimálta a „konzervatív” olvasók körében, s ez lehetővé tette számára, hogy

bár fragmentáltan, egymástól elszigetelt, a „közolvasók” számára „áttekinthetetlen”, szét-szórt életmű izolált darabjaiként, de sok nézőpontból, ismétlődően bemutassa az őt érdeklő emberi világot. Az olvasói igény (amelyet pesti lapjai is, a könyveit kiadó üzletemberek is nyomtatékosan közvetítettek feléje) persze meg is akadályozta tapasztalatai radikális végigvitelében. (S ugyanígy hatott, sajnos a „másik” oldalról, a modernség „tematikai” idegenkedése is a paraszti világtól. A modernség a parasztiban csak a disszonanciák s a lázadás megjelenítését méltányolta.) Tömörkény így íróilag nem futhatta ki magát igazán, sok minden benne maradt. S amit megírt, az is részben „csak” egy emberi univerzum fragmentumaiként, részben konvencionális darabokkal is keveredő elegyeként vált hozzáférhetővé. Azt a kortársi értelmezést, amelynek kegyelméből saját legmélyebb impulzusai mindenki számára tudatosulhattak volna, s meg- és felerősíthették volna írói opcióját, soha nem kapta meg.

Az életmű egésze azonban így is enciklopédikusan gazdag, s a maga módján olyan összefüggések megjelenítése, amelyeket sem az egykorú társadalomtudományok, sem a mai történeti szociológia, sem az irodalom nem volt képes kimondani. Az már a mai kutatás sara, hogy az ezeknek az összefüggéseknek a maradéktalan föltáráshoz szükséges bibliográfiai, filológiai, hermeneutikai stb. erőfeszítésekkel továbbra is adós.

5

Tömörkényről a halála óta eltelt évszázadnyi időben természetesen sokan írtak, – sok fontosat is. Hamar helyi kultusz is alakult körülötte. Szegedi írótársa, a nála nemzedékkel fiatalabb költő, Juhász Gyula például még elhallgatása (1929) előtt kevés (1928) is, utolsó nagyobb terjedelmű művét, egy kis könyvet (*Tömörkény István élete és művei*) neki szentelte. (A könyvecske sajnos csak jóval később, 1941-ben jelent meg, de ez nem változtat a gesztus értékén.) Egyik szerkesztőségi kollégájának nagy karriert befutó fia, Ortutay Gyula pedig 1934-ben, utóbb több kiadást is megért doktori disszertációt (*Tömörkény István*) írt róla. Ez a könyv már (s nemcsak szerzője későbbi közéleti pozíciói következtében) bizonyos értelemben a Tömörkény-irodalom egyik megkerülhetetlen alapműve lett, s máig befolyásolja az értelmezést. S mint „szegedi klasszikusról” a szegedi kutatók azóta is rendre megemlékeznek róla, vissza-visszatérve életműve, pályája alakulása vizsgálatára. A „legszőgedibb szőgedi”-ként maga is kultuszfigurává emelkedő Bálint Sándor például minden alkalmat megragadott, hogy tudatosítsa Tömörkény jelentőségét. A Szeged-kutatás mai doyen-je, Péter László pedig évtizedeken keresztül szövegkiadásokkal, filológiai cikkekkel s egy máig alapvetésként forgatható jelentős értelmezéssel (1963) szolgálta a Tömörkény-értést. (A Tömörkény „mikrokozmoszát” középpontba állító régi tanulmánya e cikk számára is fontos ösztönzést adott.) S szimpomatikus, hogy olyan nagyon különböző alkatú és irányultságú kutatók is megragadták az alkalmat, hogy írjanak Tömörkényről, mint, mondjuk, a mindig a magyar kultúra egészében gondolkodó, de a helyi teljesítményeket sem lebecsülő Ilia Mihály, vagy az utóbbi évtizedek legjelentősebb szegedi etnográfusa, Juhász Antal, vagy a maga nemében egyedülálló, széles körből merített adatai pontosságáért „elvérző” Apró Ferenc. S persze rajtuk kívül még sokan mások is. Összességében vázlatok, rész-elemzések, életrajzi s pályatörténeti „adalékok” sora született, s halmozódott föl. Igaz, az „akadémiai” tudomány kevésbé érdeklődött az életmű iránt. A hatvanas években a korszerű alapvetés igényével föllépő, s csakugyan mindmáig a legrészletesebbnek bizonyuló monográfia, Kispéter András műve (*Tömörkény István*. 1964) félresikerült monográfia lett. Igazi nagymonográfia pedig máig nem készült Tömörkényről

(aminek csak egyik oka a műfaj időközben bekövetkezett presztízsvesztése). A termés persze, mindent egybevetve, meglehetősen elegendő, minden eredmény ellenére hiányérzetet kelt.

Néhány vállalkozás mégis jelentős előrelépésnek bizonyult. Mindenekelőtt a már említett Czibor-féle életműsorozat. Ennek nyolc kötete nemcsak a mindmáig leggazdagabb anyagú prezentálása az életműnek, de a kötetekhez írott kísérőtanulmányok és jegyzetek életrajzi, pályatörténeti és bibliográfiai szempontból is fontosak. Az író 1885/96 közötti novellatermését *A tengeri város* (1956), az 1897/1900 közöttit *A Szent Mihály a jégben* (1957), az 1901/04 közöttit az *Újbor idején* (1958), az 1905/10 közöttit a *Hajnali sötétben* (1958), az 1911/13 közöttit a *Barlanglakók* (1959), az 1914/15 közöttit az *Öreg regruták* (1959), az 1916/17-ben írottakat pedig *A kraszniki csata* (1960) adta közre. A nyolcadik kötet az 1884/1916 között írott cikkeket tette hozzáférhetővé *Munkák és napok a Tisza partján* címmel – 1963-ban, s már nem Czibor, hanem Péter László gondozásában. (Ebben jelent meg először a sajtó alá rendező már említett, fontos „mikrokozmosz”-tanulmánya is.) E sorozat, amelyet egy úgynevezett ideológiai „enyhülési” periódus fölhajtó ereje tett lehetővé, szerencsés konstelláció eredménye. A Czibor Jánosnak még rendelkezésére álló, újságlapokon megőrzött szerzői gyűjtemény, sok vonatkozásban pótolta a hiányzó kritikai kiadás nem létező bibliográfiai és filológiai anyagfeltáró munkálatait. (A magyar könyvkiadásban megszokott gyors, alkalmi munkával ez a hiány nem lett volna pótolható.) Jóval későbbi, de itt említendő meg az életmű kiegészítése szempontjából nyereségnek tekinthető további két kötet is (mindkettőt Péter László adta közre). A *Katona a kötélén*, amely 1989-ben jelent meg, a katonatárgyú írások bő, de természetesen nem „teljes” gyűjteménye. A *Hétről hétre* (2000) pedig a Szegedi Naplóban 1894/98-ban publikált publicisztikából válogat. Mindkettő jelentősége nagy, mert a katonaelet megörökítése nemcsak rokonságban áll a „paraszti” tematikával, de lényeges új színeket ad hozzá, s más szögből segíti megérteni az írói attitűdöt. A Napló-cikkek pedig valóságos *terra incognita*-t jelentettek – Tömörkény gondolkodásának olyan dimenziójába engedtek belélni, amelyikről addig sejtéseink sem nagyon voltak.

Alapozó szerepű kötet volt (s maradt) az 1966-ban centenáriumi tisztelegésként megjelent Tömörkény-émlékkönyv is. Ezt Kovács Sándor Iván és Péter László szerkesztette, s bár minden szempontból „alkalmi” produkció (gyors kézzel egybe markolva mindent, ami előszedhető és fölmutatható volt), de bizonyos összegző szerepe nem tagadható. S elége nem méltányolható nagy érdeme, hogy Dérytől Weöresig sok jelentős író Tömörkény melletti kiállítását is demonstrálja. Ezek a szerkesztői felkérésre született írói vallomások a Tömörkény-értés szempontjából becsesek és tanulságosak. A szakmai közönnyel szemben haladva az el-elgyengülő kanonizáció megerősítéséhez szolidan, de meg nem kérdőjelezhetően járultak hozzá.

Az irodalomértés szempontjait, elméletileg is megalapozottan, az esztétikai érzékenységet szisztematikus értelmező munkával egyesítve, mindmáig Németh G. Béla ide vágó írásai képviselik a legmagasabb szinten. Itt két szövege említendő elsődlegesen. Egy monográfia rövid, mindössze pár lapos Tömörkény-fejezete (1971) és egy tanulmány (1985). Az előbbi, a *Türelmetlen és késlekedő félszázad* (1971) a maga nemében alighanem egyedülálló munka: az esztétikai és történeti elemzés olyan szinoptikus teljesítménye, amely már csak módszeressége okán is, az úgynevezett „posztmodern” végletes relativizmusának ellenpólusa, s így még a mai szétesettségben is fönn tartja a modernitás értelmezési potenciálját. Németh

G. Béla történész és esztéta volt egy személyben (e típus ma a magyar kultúrában nem, vagy alig van jelen), így értelmezése különösen érdekes. Ítélete sarkos és kemény, de, paradox mód, így is affirmatív távlatú. „Műve” (tudniillik a Tömörkény műve) szerint „egyenetlen, akár Gárdonyi és Bródy: s szűk körű is: tárgykörben és módszerben egyaránt. Húsz novellája nyomán a többi ötszáz képletét, mintáját is könnyedén meg lehet szerkeszteni. Összeválogatható azonban terméséből egy kötet oly novella, mely kortársai elé és a magyar novella legelső vonalába emeli.” (228.) Nézőpont kérdése, hogy ebben az értékmeghatározásban hová, mire helyezzük a hangsúlyt. Egy biztos, az elismerés így, körülhatároltan is igen magasra helyezi írónkat. A jellemzés, amelyet Tömörkény novelláinak szövegszervező eljárásairól mond, szintén figyelemre tarthat igényt. Ennél azonban szempontunkból érdekesebb, ahogy poétikai értékeit bemutatja. „Írónk ritkán hangoztat szociális, politikai eszméket: a tételhirdető, a rábeszélő modor is többnyire idegen tőle. S ahol jelen van, nem azok java művei. Mégis társainál megrendítőbbet, *szociálisan is vádlóbbat* nyújt amaz *egy* kötetében. Megszégyenült döbbenettel kérdezzük: ennyi az élet, *szabad*, hogy ennyi legyen, e szinten maradjon az élet, mely magában hordja a legmagasabb érték lehetőségét. Mert Tömörkény nem eszményíti hősei világképét, de – bár a naturalizmustól nem maradt érintetlen – sosem fosztja meg hőseit a tudat bizonyos értékeitől, sohasem szorítja őket ember alatti, animális létezésbe. Világképükön belül a jót, az ésszerűt, az erkölcsit akarják. Történeteik tragikumát épp ez teszi teljessé: a csattanókban a világkép és a magatartás értékének ellentéte mutatkozik meg, lepleződik le.” (230.) Amit Németh G. Béla, elmarasztalóan, bizonyos modor „túlhajtásaként”, s olvasói igények kielégítéseként ír le, egy magasabb esztétikai (s csakis esztétikai) nézőpontból csakugyan Tömörkény szemére vethető. E vonatkozásban azonban a szerzőben az esztétikai megfontolás a történésziek fölé kerekedik. Nem akceptálja, hogy ezek a „túlhajtott” vagy más szempontból kevésbé sikerült szövegek is más vonatkozásban egy igen kevésbé ismert emberi univerzum tárgyi momentumairól, összefüggéseiről, lehetőségeiről hoznak hírt. S ez egyáltalán nem lényegtelen. A Tömörkény-szövegek nem szoríthatók bele a szűken fel fogott – „esztéta” – irodalmiság kereteibe. Szövegei, már születésük körülményeinél fogva is, más természetűek: többek is, kevesebbek is. Az már speciális körülmények szerencsés összjátéka, ha az eredmény egy szorosabb értelemben vett esztétikai elvárásnak is maradéktalanul megfelel.

De hogy bizonyos számú szöveg nagyon is megfelel, azt éppen Németh G. Béla másik, csak Tömörkény prózájának szentelt tanulmánya (*Az élet profán liturgiája*) mutatja meg s igazolja a legszebben. (A tanulmány a kitűnő tudós *Századutóról – századelőről* című kötetében [1985] is olvasható.)

A Tömörkény-irodalom egészét vagy akárcsak legfontosabb darabjait is ebben a rövid cikkben, érthetően, nem lehet, s természetesen nem is érdemes felsorolni. Az egy bibliográfia dolga volna. Alig több mint egy évtizede szerencsére a Nap Kiadó egyik, Domokos Mátyás remek ötletét kamatoztató sorozata, egy kötet erejéig, ebből az irodalomból is ízelítőt adott. *A Hajnali sötétben* című válogatás (2005), többféle megközelítésnek is teret engedve, jól demonstrálja az értelmezés irányait, fontosabb eredményeit. Az anyag, amelyet számba lehetett venni, nem nagy, de sokrétű. A filológiai közlések, az apró, de összességükben sok mindent másképpen láttató „adatok” közreadása persze nem fért, s nem is illett bele a válogatásba – azokat ma is úgy kell összekeresgelnie a Tömörkény-kutatónak, ha élni akar velük. A Tömörkény-irodalom bibliográfiája így, ha elkészülne s egybe gereblyézná az apró cikkeket (is),

szolgálatot teljesítene. Áttekinthetővé tenné a kutatás trendjeit, kevésbé látványos eredményeit, s egybe fogná, ami lényege szerint egybe tartozik. A legfontosabb persze továbbra is magának az életműnek a (végre) teljességre törekvő bibliográfiai számbavétele volna. A Somogyi-könyvtár néhány áldozatos és szorgalmas munkatársa (Lovászi Józsefné, Kukkonka Judit s mások) már tettek ez irányban fontos lépéseket. Munkájuk eredményeként elkészült a Szegedi Naplóban (2001) és a Szegedi Híradóban (2004) megjelent Tömörkény-publikációk bibliográfiája. (Mindkettőnek a szegedi múzeum, ma már nem élő, irodalom- és művészettörténeti évkönyve, a Studia Historiae Literarum et Artium adott teret. Az elsőnek a 3., a másodiknak a 4. kötet.) Az országos lapokban publikáló Tömörkény írásainak módszeres számbavétele is szerepelt a tervekben, de ezekre már a személyi feltételek meggyengülése, az intézményi háttér hiánya miatt nem kerülhetett sor.

A Tömörkény-kutatás helyzete (eredményei és korlátozottsága) sajnos jól demonstrálja, hogy az elszigetelt egyéni erőfeszítések nem pótolhatják az intézményekre alapozott tervszerű kutatásokat.

6

Tömörkény írói státusa nem az „irodalmi íróé” volt. Ezt mai nézőpontból lehet korlátjának tartani, de fölösleges. Csak annyit mondanánk ki vele, hogy életműve genetikailag és szerkezetileg heteronóm, írói gyakorlatában valami nem irodalmi is szerephez jutott. Ez azonban, tetszik vagy sem, olyan adottsága az életműnek, amely megváltoztathatatlan s ugyanakkor speciális értékekkel gazdagította azt. Mindez többszörösen érthető. Kenyérkereső foglalkozása egy ideig az újságírás volt, s a hírlapírás *írás* ugyan, de nem a steril irodalmiság közege és megteremtője. Amikor pedig, szilárdabb egzisztenciát remélve, a Szegedi Napló szerkesztőségéből a Kultúrpalotába tette át székhelyét, még kevertebb, összetettebb feladatokkal szembesült. Munkája, „tisztviselőként”, maga volt a megtestesült kevert sokrétűség. A régészettől a bogarászatig mindenfélével kellett foglalkoznia, s esetében a „könyvtár csöndje” szép frázisnál alig volt több. Ráadásul, a „szükséges pénzért” (s persze némi becsvágyból) az újságírással sem hagyhatott föl teljesen. „Reporterkednie” már nem kellett, csak vezércikket írt (másnaponta, névtelenül), és persze, író lévén, tárcát (hetente minimum kétszer, névvel). Alkotói élethelyzete mindennek volt mondható, csak nem elmélyült meditációra alkalmat adó, nyugodt munkaléggörnek. S ami alighanem ennél is meghatározóbb volt: érdeklődése is inkább az új emberi élményekkel és tapasztalatokkal kecsegtető premodern világ felé vonta. (Ami mellelleg, megírva, az újságokban is „érdekességnek” számított.) Az önelégült polgári „köldöknézés” irodalmi fikcióként nem érdekelte. Maga az irodalom, az irodalmiság mint kifejezési lehetőség persze őt is vonzotta (néhány jó író, így, mások mellett: Mikszáth vagy Turgenyev példa és minta volt számára is) – de az irodalom konvencionális, rutinszerű gyakorlata taszította. A fikciós sémáknál, a „regényesnél” többre tartotta az „életet”, a kétkézi emberek életét. Ebben nyilvánvalóan szerepet kapott saját társadalmi közegének, a polgári élet mindennapjainak őszintétlensége, hamissága, pontosabban: Tömörkénynek mindezzel szembeni averziója – s vágya valami „tisztábbra”, jobbra. Környezete tekintete elől averzióját is, vágyakozásait is rejtegette persze, de mindaz, amit tárgyias leírásokban és emberi sorsokban megjelenített, mégis árulkodik preferenciáiról. Leginkább java novelláiban.

Az életmű genetikai kettőssége mindazonáltal olyan adottság, amely, alapesetben is, két-féle merőben eltérő értelmezési irányt tart nyitva. Az egyik szigorúan csak esztétikai nor-

mákhöz méri az életművet, s ezt legmagasabb szinten Németh G. Béla már hivatkozott értelmezése reprezentálja. Ha erre korlátozódunk, Tömörkény nem jön ki rosszul a mérlegelésből, de az életművet adó szövegkorpusz igen nagy hányada másodlagossá, már-már mellőzhetővé válik. A másik értelmezési irány, bár mára már teljességgel ráégett a „néprajziasság” bélyege, akár nem-irodalminak is mondható. Szempontja a legmélyebb értelemben vett történetiség szempontja, amely, a tágon értelmezett irodalom lehetőségeit felismerve és azokat leolvasva, egy *társadalom alatti társadalom* emberi világát kelti életre. Hasznosítja az esztétikai szempontból nem szabályszerű, sőt akár „sikerületlen” művekben rögzített, máshonnan be nem szerezhető „információkat”. Ez az értelmezési irány természetesen nem vindikálhatja magának az esztétikai ítélkezés exkluzivitását, auráját. „Csak” történeti értelmezés. De az életműnek az a dimenziója, amelyet megért, s az értelmezéssel hozzáférhetővé tesz, a maga nemében unikális teljesítmény. Föltáratlanul és megértetlenül hagyni nagyon nagy veszteség volna. S ez is irodalom, ha szabályszerűen is.

7

Olyan időket élünk, amelynek alaptörténete, minden jel szerint a világ dramatikus átrendeződése lesz. Hogy mivé alakul át, ami most meginog s mozgása mennyire lesz kontrollálható, ha egyáltalán kontrollálható lesz, ma még nem mondható meg. De tudható, az ilyen nagy, tektonikus mozgásoknak mindig mély, történeti meghatározottsága van. Az úgynevezett „gazdasági racionalitás” jogcímén szőnyeg alá lehet seperi súlyos problémákat, „igazolni” lehet igazolhatatlan emberi viszonylatokat, de dinamikájukat végleg megszüntetni nem lehet. A mostanában már száz éve halott Tömörkény István mindmáig csak részlegesen hozzáférhető életműve, amely még kevésbé „sikerült” darabjaiban is egy társadalom alatti társadalomról hoz fölszínre árulkodó emberi dokumentumokat, a maga lázadó gesztusokat mellőző szolid módján ebbe a „problematikába” nyúlik vissza és le. Ha megértjük, mai lehetőségeinket (s léthelyzetünk modernitás-specifikus mai deformitásait) is jobban fogjuk érteni – bármennyit is változott azóta a világ.

Mert ahogy hajdan Izajás próféta mondta (máig érvényesen): „Jaj azoknak, akik a rosszat jónak mondják, és a jót rossznak.” (Iz 5,21.)

NYILASY BALÁZS

Nézőpont-lehetőségek

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN ÍRÁSMŰVÉSZETÉVEL KAPCSOLATBAN

A Tiszatáj folyóirat szíves felkérése némi töprengésre készítetett. Tömörkény szeretetteljes méltatása nekem is fontos volt, de azzal nem áltathattam magam, hogy három évvel korábbi, *Tömörkény István minimalista prózájához* című (először az *Irodalomismeretben*, majd esszé-kötetemben megjelent) dolgozatomhoz képest újszerű, nagyobb szabású végiggondolással fogok tudni majd előrukkolni. Végül azzal vigasztaltam magam, hogy a 2013-as íráshoz csatolt megerősítő, kiegészítő adalékoknak is lehet valamelyes értelmük. Rövid meditációmban ebben a szellemben szólnék néhány szót a Tömörkény-oeuvre-höz kapcsolódó nézőpont-lehetőségek dilemmáiról, s közben előző tanulmányomhoz képest közvetlenebbül, markánsabban, szókimondóbban érintek majd néhány általános irodalomértési kérdést is.

Töprengéseim végül is hiányérzetből erednek és korrekciós célzatúak. Tömörkény István, mindannyian tudjuk, a kritika részéről máig nem kapta meg az őt megillető elismerést. A magyar irodalomtörténet végül is a fősodortól messze szorított helyet számára. Schöpfung Aladár, Sík Sándor, Keresztury Dezső és kritikustársaik a karakterjelzést, kategorizációt a *regionalizmus*, *néprajzi tárgyiasság*, *népies kismesterség*, *irodalmi kispasztika* fogalmaival oldották meg, a tágabb, méltóbb értékelés útjait eleve elzárva, elrekesztve. A regionalizmus-típusú konceptualizáció elterjedtségén cseppet sem csodálkozhatunk. A „költői realizmus vidékiek formáit” emlegető kritikusok masszív, evidenciaértékű szellemi pozíciók, magától értetődőnek tetsző esztétikai előfeltevések alapján hozták meg ítéletüket. Mi azonban – általános értelmű tanulságokban is reménykedve – töprengjünk el kissé azokon a gondolkozási, irodalomértési attitűdökön, amelyek a tömörkényi novellisztika második vonalba utalásához szolgáltatnak alapot, indokot, eszmei hátteret!

E feltételezett irodalomértési fundamentum, azt hiszem, többféle meggyőződés-rétegből tevődik össze. Legelsőbben alighanem az individualizmus-intellektualizmus elvárásrendszerét emelhetjük látóterünkbe. Az irodalom, legalábbis a modern újkorban, az értelmiségi világban horgonyozta le gyökereit. Sokféle ágbogát ugyan időről-időre e terepmenten túlra is kinyújtja, de természetes közege az utóbbi két évszázadban mégiscsak az individuális bonyolultságok és komplexitások világa, a valahai egotudatos biztonságtól eltávolodott, összetett lélek. A mértékadó kritika a modern íróktól a sémákon túlmutató lelki folyamatok bemutatását, az egyén életproblémáinak, egzisztenciális gondjainak megjelenítését várja el. Valóságos, számunkra való íróként sokkal inkább Thomas Mannt tartjuk számon, mint Alekszandr Fagyevet.

S ha már Thomas Mann került szóba, az illusztráció kedvéért idézzük magunk elé egy pillanatra a méltán hírneves *Halál Velencében* hősét, Gustav von Aschenbachot! A kifinomodott, magas kultúrszinten élő patrícius polgár és író világa, léttere az első pillanattól az utolsóig

messze a mindennapi meghatározottságok fölött helyezkedik el. Aschenbach a méltó emberi bonyolultságok, szellemi kalandok szféráját lakja be, lelkét az alkotás gondjai, az egzisztencialitás és a teljesség terébe emelő szenvedély töltik be. Aligha véletlen, hogy az alsóbb néprétegeket megjelenítő „déliel”, a kenyérgondoktól meghatározott egyszerű emberek (matrózok, pincérek, gondolasok, utcai zenészek) az ő szemében méltatlannak, primitívnek, visszaszítónak tűnnek.

Tömörkény, mondanunk se kell, az ilyesféle individuális-intellektuális elvárásoknak egyáltalán nem felel meg. Hősei és jellegzetes létterei a Thomas Mann-i novellisztika által felkínált lehetőségmezőket, a szabadságot, komplexitást, összetettséget teljességgel nélkülözik. Figurái (tanyasi zsellérek, hajóslegények, kubikosok, juhászok, bakák, altisztek) tetőtől talpig létharc-höz kötött emberek, s a létharc-kényszerhez társuló konform, mindennapias egotudatossággal élnek. A reflektív, értelmiségi intellektualitás és az ösztönélet (a pszichikus amorfitás, a tudattalan és a szexualitás) e szegény emberek lelkiségében egyáltalán nem jut szerephez. Az ő egzisztenciális gondjuk a mindennapi kenyér megszerzése, a megélhetés és a lehető kicsike gyarapodás. Erkölcsei horizontjuk is ennek megfelelően alakul: a morál alapját a hasonszórúekhez kapcsolódó szolidaritás, a munkás tisztesség és a családseretet adja. A magasabb kultúrszint, az urbanizált, institucionalizált világ természetesen idegen tőlük. Minden tanyasi jól tudja, hogy a városból érkezett posta semmi jót nem jelent, a szegény ember a hivatalos idegen, ellenséges világként érzékeli, s az intézményiséget közvetítő hivatalnokok kijátszását jóra való, becsületbeli ügynek tekinti.

Értéktulajdonító szándékaink útjában, amint látjuk, nem csekély dilemma tornyosul. Az intellektualista elvárásrendszer konzekvens érvényesítése mellett Tömörkény István írásművészetéhez aligha tudunk méltató gesztusokat társítani. Azzal persze próbálkozhatunk, hogy novelláit alapvetően más kódba írjuk át; a létharcra szorított világot tágíthatjuk, színezhethetjük, egzisztenciálisabb tónusokkal dúsíthatjuk. Ezzel az eljárással próbálkozott Németh G. Béla is 1985-ben *Az élet profán liturgiája* című írásában, az értelmezés centrumába a korábbi idők kódrendszeréhez képest merőben másféle, egzisztenciálisabb, filozofikusabb fogalmiságot állítva. „[...] Tömörkény legjobb novelláiban sohasem egyszerűsödik s egyenműsödik pusztán szociologikus-naturális minőséggé vagy éppen illusztrációvá az élet, sohasem szorul, dokumentációs céllal, az egyén az animális determináció szintjére. A legelesettebb életnek is jut abból a méltóságból, amely az emberi lét egyetemes lényegét, közös misztériumát körülölelő liturgiából sugárzik, ha mégoly elnyomortottan, eltorzítottan is” – juttatta a nyolcvanas évek legnagyobb tekintélyű hazai irodalomtudósa értelmezésében központi szerephez „az élet profán liturgiáját”-t, és jelenítette meg Tömörkény Istvánt e liturgikus, egyetemes emberi lényeg írójaként.¹

A Németh G. Béla-i attribúció kétségkívül méltányosabb, mint a kismesterség-címkék, a baj csak az, hogy nemigen illik rá a tömörkényi novellavilágra. A fehér embert gúnyosan méregető vén cigány, a hamisított díszkabáttal bajlódó baka, a díszszemlét elrontó, botcsinálta katona, a gazdát kártyajátékban legyőző toprongyos zsellér, a házörző kutyát szalonnával lekenyerező tolvaj és társaik egyáltalán nem tűnnek magasabb metafizikai entitások megjelenítőinek, képviselőinek. Az egzisztenciális kódba való átírás helyett, úgy tűnik, más utat érdemes választanunk: *nem a tömörkényi írásművészet alapjait kell a felismerhetetlenségig elváltoztatnunk, hanem az intellektualitás-komplexitás-bonyolultság elvárásrendszerét kellene*

¹ Németh G. Béla, *Századutóról-századelőről*, Bp., 1985, 179–180.

rugalmasabban kezelünk, relativizálunk. Fentebb említett, 2013-as írásomban valami ilyesfélével kísérleteztem. A *Hühü* szerzőjét a hetvenes évek minimalista prózájával (Carverrel, Beattie-vel, Barthelme-vel) és az európai, amerikai irodalom hasonló tendenciáival (Csehovval, Hemingway-vel) rokonítottam, azon törekvések mély emberi igazságát hangsúlyozva, amelyek az intézményes-társadalmi, értelmiségi-polgári világról lekapcsolt, lecsatlakozott szférák világát tárgyilagos objektivitással mutatják be.

Az értelmiségi, intellektuális komplexitás értéklehetőségeihez nem fér kétség. De amit a minimalista tömörkényi optika elveszít a réven, azt alighanem megnyeri a vámon. A társadalomvilág működésmódjai, emberre gyakorolt hatásai e kopár perspektívából világosabban, leleplezőbben rajzolódnak ki, mint a bonyolultságok, komplexitások szférájából, s az értelmiségi gondolkozásra oly jellemző ideologikus kritika is elhalkul. Móricz Zsigmond a létharcra szűkül, eldurvult életet pályakezdő elbeszéléseiben (*Sustorgós ropogós tafotába, Bent a kupében, Magyarosan*) a szellemi emberség jegyében rendre undorral, felháborodással övezi, s az ítélkező, értelmiségi távolságtéremtést még az 1931-es *Barbárokban* is tetten érhetjük. Tömörkényi István viszont a létharc-determinációkon s azok lelki következményein egyáltalán nem csodálkozik-szörnyülködik; az idealisztikus nézőpont, a fennkölt morál és a kívülről, magabiztos ítélet gesztusait sehol sem leljük fel írásaiban. Szociálpszichologikus, minimalista látletelei nagy pontossággal mutatják meg a környezetiség meghatározó erejét, s e látletelek annál jelentékenyebbek, minél specifikusabb, zártabb az embervilág kereteit adó társadalmi háló. Aligha véletlen, hogy a katonaság (a monarchikus katonavilág) rajzát minden magyar író közül Tömörkényi alkotja meg a leghitelesebb, legkontúrosabb, legkifejezőbb vonalakkal; s mondani se kell, hogy a szabadság, individualitás, másféleség esélyei éppen ebben a társadalmi alrendszerben a legcsekélyebbek.

Az intellektuális bonyolultsághoz, az értelmiségi komplexitáshoz és a tudattalan lelki szférákhoz kapcsolódó igény, elvárás egyáltalán nem segít minket, ha Tömörkényi István írásművészetét jelentékeny, korszerű teljesítményként akarjuk elgondolni. De nincsenek hasznunkra modern esztétikai tudatunk előítéletei sem. Ezredfordulós irodalomértésünket ugyanis két nagy téveszme, a *valóságtagadás* és a *formalista beállítódás* befolyásolja. A történet nem ma kezdődött, az irodalom valóságkapcsolati rendjének tagadása több évtizedes folyamatban kanonizálódott. E processzusokat, tendenciákat, mozgásirányokat a chicagói egyetem professzora, Gerald Graff *Literature Against Itself* című könyvében 1979-ben mutatta be részletesen.² A valóságtagadás első lépéseit szerinte az újkori, modernizációs szétválásokat reprezentáló – realizáló – kanti esztétika és az organizmus eszméjét központi kategóriává avató romantika tette meg. E lépéseket még akár érthető korrekciók egyoldalúságoknak is tarthatjuk, a formalista, új kritikus, strukturalista, dekonstruktivista eszmevilág azonban jelentősen továbblépett, és arányt tévesztett: az irodalom valóságkapcsolatát a pozitív értékcentrumokból kitelepítette, s agresszív teoretista elméleteket alakított ki e diszkreditálás elfogadtatására, kikényszerítésére. (A humanista elkötelezettségű amerikai irodalomtudósok a posztstrukturalizmus problematikusságainak bemutatására az ezredfordulón már igen gyakran használják a találó, kifejező *teoretism* – teoretizmus – kifejezést.)

² Gerald Graff, *Literature Against Itself. Literary Ideas in Modern Society*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1979. A könyv 1995-ben Ivan R. Dee kiadásában új szerzői előszóval, de változatlan formában jelent meg.

Gerald Graff a történet sorokat lényegileg korrektül, hitelesen mutatja be. A világtagadás stációihoz, úgy tűnik, már a belső konstitúció vizsgálatát preferáló (szubsztancionalizáló) formalista, strukturalista irodalmárok is törvényszerűen jutottak el. Viktor Boriszovics Sklovszkij – emlékezhetünk – már a század elején meggyőződéssel állította azt a képtelenséget, hogy a menyasszonyrablás irodalmi motívuma csak konstitúciós *prijom*, műszervező eljárás, és rossz úton jár, aki értelmezésekor a valóságviszonyokra hivatkozik. Roland Barthes és Michel Foucault az absztrakciót a század derekán a szubverzivitással, establishment-tagadással azonosították, a mimetikus formák megtartóit pedig a kapitalizmus elfogadásával, valamiféle megalkuvó kiegyezéssel keverték gyanúba. A valóság elvi elutasításának folyamatát az *alkotót szerzőre* s a *műalkotást szövegre* cserélő dekonstruktivisták tetőzték be. Jacques Derrida, Paul de Man, Hillis Miller és társaik az „életvilág” helyébe teória-világot, „theory-world”-öt teremtettek, lingvisztikai fejtegetéseiben absztrakt-teoretikus víziót alkottak, e nyelvi látomást univerzalizálták, szubsztancionalizálták, a tapasztalati, mindennapi, „életelvű” (társas, kommunikációs) nyelviséget pedig mindegyre hamis tudatként, misztifikációként, illúzióként leplezték le.³

A magyar irodalomértés a nyugati elmélet gyümölcseit már a hetvenes-nyolcvanas évektől lényegében kritika nélkül vette át. Az areferencialitás, az absztrakt nyelv, a valóságkapcsolatot tagadó intertextualitás fogalmi mihamar kanonikus értelmet nyertek, a strukturalista narratológia mérték és megfontolás nélkül érvényesített elemző módszerre vált, s a nyilvánvaló, mindennapi igazságokat kerülő teoretizmus ha akart volna, sem tudott mit kezdeni az egyszerű elvekre, alkotó eljárásokra épülő és karakteres valóságmegjelenítést tartalmazó művekkel. Tömörkény Istvánt ez az irodalomértési szituáció, mondanunk se kell, nem sok jóval kecsegteti, hiszen ő a formalista bonyolultságokat igénylő elemző számára aligha kínál elegendő tápot: kipróbált, egyszerű szövegszervező eljárásokat használ, s az alföldi tanyák tájvilágát, a szegénység létmódját, életkörnyezetét, sorsát tengernyi pontos, plasztikus valóságdarabban önti elénk. A nyelv (a stilisztikai, retorikai vizsgálatok híven tanúsíthatják) Tömörkény legjobb darabjaiban kifogástalanul működik, csakhogy nem válik sajtószzerű, önmagát hangsúlyozó entitássá. Szakadatlanul és szervesen olvad át a nagyobb valóságegységekbe, s a rétegáttűnések, összeolvadások végső pontján beleélésre, *belehelyezkedésre, együttérzésre és érdeklődésre sarkalló életvilág* jelenik meg. A szegedi író legjobb noveláiban a „néprajzi érdek” mellett-fölött emberi sorseyűttest, morális befogadói attitűdöt elváró történeteket láttat. *Szakasztott úgy, mint az elbeszélő irodalom általában* – mondhatnánk, egyáltalán nem régi szerzők nyomaiba visszalépve, hanem kurrens (a huszonegyedik század első évtizedének második felében született) regényteóriákra, beleélésközpontú kognitív alapvetésekre, az elbeszélő irodalom megértési fonalait a világteremtés és a másik világba való átlépés gondolköreiből kigöngyölő amerikai elbeszélés-elméletekre gondolva és utalva.⁴

³ A jelzett folyamatok részletesebb ismertetését az olvasó a *Magyar Művészet* hasábjain az utóbbi két évben publikált írásaimban, az amerikai irodalomtudomány posztstrukturalizmus-kritikáját több oldalról bemutató recenziókban-tanulmányokban találhatja meg.

⁴ Liza Zunshine, *How We Read Fiction: Theory of Mind and the Novel*, Ohio State University Press, 2006; Blakey Vermeule, *Why Do We Care about Literary Characters?*, The John Hopkins University Press, 2009.

Az Egyesült Államok kognitív, humanista tudósai persze nemcsak a regényelmélet terén fogalmaznak meg eretnek gondolatokat. M. H. Abrams, Gerald Graff, Geoffrey Galt Harpham és társaik az ezredfordulóra már mindennemű valóságtagadó posztstrukturalista premisszától megvonták a bizalmat, s könyvek, tanulmányok sorában mutatták be e sajátos teoretizmus alkalmatlanságát. A mi hazai elméletiségünk, műelemző módszertanunk viszont még mindig a „régí” – nagyon is kétes, de annál magabiztosabb – fogalmakra, előfeltevésekre épül. Nemcsak Tömörkény méltó értelmezése, de az egész magyar irodalomértés sorsa múlik azon, hogy a beszűkült látású, megértésképtelen posztstrukturalista metodikát végre intelligensebb, arányosabb, körültekintőbb gondolkozásmódra és módszertanra tudjuk-e cserélni.

HOVANE CZ FRU ZSINA

A Tömörké ny-próza helye az oktatásban

Az utóbbi időben Tömörké ny István novellisztikája (méltatlanul) az oktatási kánon peremére sodródott: az érettségi vizsgakövetelményben az író még választható szerzőként sem szerepel, így az ehhez alkalmazkodó tankönyvek sem tárgyalják; egyedül a Mohácsy-féle szöveggyűjteményben olvasható a *Valér a földbe megy* című elbeszélése. A dolgozat mellékletében közölt szemponts ort egy pályázati anyag részeként dolgoztam ki, és szakkör keretein belül valósítottam meg. A munka során körvonalazódó interpretációk és tanulói reflexiók ismertetése a Tömörké ny-művek párbeszédképességét, az irodalomórák diskurzusába való bevonhatóságát hivatott bizonyítani.

A segédanyag létrejöttékor azokat a jelentésrétegeket kíséreltem meg játékba hozni, (az oktatásban felbukkanó újabb módszerek segítségével), melyek hozzájárulhatnak a középiskolás diákok önértelmezéséhez, világképének alakulásához. Ennek érdekében választottam ki azokat a novellákat, melyekben olyan, a kamaszokat foglalkoztató kérdések jelennek meg, mint az idegenség-tudat, a beilleszkedési nehézségek, a közösségi identitás.

Az elsőként elemzett *Ferkó* című novellát szakaszos szövegolvasással¹ közelítettük meg, mely azért tűnt különösen jó módszernek, mert a figyelmet a befejezés szokatlanságára irányítja. A novellát három részletben olvastuk, az első rész határát a cselekménynek annál a pontjánál jelöltem ki, amelyen az ábrándozó fiút kondássá léptetik elő, a következő szakasz pedig a fényes hintó megjelenéséig tart. Mindkét egységnél alkalmaztuk az olvasói jóslás technikáját, mely az előzetes várakozások tudatosítását, megfogalmazását segíti. Az utolsó rész tehát a vándortársulat megjelenésével kezdődik és a fiú fagyhalálával, illetve a holttest megtalálásával végződik. Itt már csak néhány feladat várt a tanulókra, melyek szerepe a saját olvasat kialakítása, elmélyítése, a szövegről való véleményalkotás gyakoroltatása volt.

Az elemzés során több kérdés is irányult a Tömörké ny-novellák egyik meghatározó sajátosságára, a közösségi szemlélettel együtt létező világértelmezési módok eltéréseire, hiszen a novellában a kulturális különbözőséghez, az azonos kultúrkörben való mássághoz fűződő viszonyulás válik hangsúlyossá.²

A címszereplő fiú szokatlan viselkedése feszegeti a megszokáson alapuló rend határait, az elbeszélő részletesen jellemzi a tevékeny paraszti életformától és a gyakorlatias gondolkodástól idegen megnyilvánulási formákat, szemlélődő hajlamát, ahogy órákig „bámulja” az áldozó napot, a holdfényt, az erdei fákat. Az esztétikai érzéknek az effajta megmutatkozása a környezetében élők távolságtartását, idegenkedését váltja ki: „Nagyon furcsa gyerek volt ő.

¹ „Olyan módszer, amely az olvasás és gondolkodás folyamatát a mélyebb megértés érdekében szakaszokra bontja. Az olvasottakkal aktív, interaktív viszony kialakítására készítet, fenntartja a kíváncsiságot, és gyakran termékeny vitát provokál.” Pethőné Nagy Csilla, *Irodalom 9–12*. A tankönyv tanulási módszerei, technikái, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2012, 13.

² A témával egy korábbi cikkemben foglalkoztam behatóbban. L. Hovanecz Fruzsina, *Részleges igazságok* (Virtuális értelemrendek Tömörké ny István novelláiban), *Alföld*, 2013/6, 102–15.

[...] Mert például azt elnézni, amikor a malacokat eteti az ember, hogy miként falnak, miként eszik föl az árpácskát, az nagyon helyes, és senki nem talál rajta megütközni valót. De hogy valaki, még hozzá egy egészen kicsi gyerek, egy fát bámuljon az erdőben!" Tehetségét a közösségi világszemlélet (művészetfelfogásról aligha beszélhetünk) szimbolikus rendszerében csodaként tartják számon, fafaragása „vagy ördögi segítséggel van csinálva, vagy pedig [...] istentül való”. Arról is suttoznak, hogy a fiú rossz szellemekkel, táltosokkal társalog, akik „közismerten a fák belsejében élnek gyíkok barátságában, és éjjel bújnak elő onnan, gyermekeket rabolnak, és vihar jelzi jöttüket. Megjegyzem, hogy a munkában részt vevő diákok egyöntetűen tudatlanoknak, „maradiaknak” tartották a pusztaiakat, elítélték azt a gondolkodásmódot, melyben a művészi tehetség nem értékként jelenik meg, és amelyben a megszokottól való eltérés hibásnak számít.³ Az a narrátori eljárás, mely a városi szemléletmóddal ütközteti a tanyavilág lakóinak világképét, ha nem is a befogadói ellenállás kialakításában érdekelt, mindenképpen felhívja a figyelmet az ábrázolt világ különlegességére, egzotikumára. Ebben a hiedelemrendszerben olyan magyarázatok léteznek a szokatlan, érthetetlen jelenségekre, melyek egyrészt megóvják a pusztaiakat az érthetlenség által keltett szorongástól, (a szellemekkel kapcsolatba lépő fiú viselkedése lényegében illeszkedik az ősi világkép szabályaihoz), másrészt, amelyben kódolva van az ellenszer is: a fent említett rossz lelkek ellen keresztet kell, hogy vessen magán a megijesztett, de hatásos lehet a harang és az imádság is.

Ami Ferkó jellemét illeti, valójában nincs szókinccse alkotásvágya megfogalmazásához: „megnevezhetetlen vágyak [...] bolygatták az ő agyát, amik álmatlanokká tették az éjjeleit”, amikor a napáldozat és a holdfényben fürdő táj színes ábrázolásáról ábrándozott. A fiú gondolkodásmódját a közösség többi tagjával összevető halmazábra metszetébe a fiú különösége, magánya került, hiszen Ferkó énképének is meghatározó jegye saját személyiségének rejtélyessége, kiismerhetetlensége.

A főszereplő mai sorslehetőségeinek megvitatása hívta fel leginkább a figyelmet az olvasatok különbözőségére, közben alkalom nyílt általános érvényű tapasztalatok megfogalmazására is: Valószínűleg egy osztály stréber vagy művész-figurája lenne, de a tanulók szerint a közösség mindenképpen kiközösítené, mert minden korra jellemző, hogy a normától eltérőt, különbözőt elítélik. Ennek részben irigység, féltékenység áll a háttérben a tanulók szerint, részben az, hogy némelyek „erősebbnek érzik magukat attól, hogy bántják a gyengét.” Ugyanakkor azt is elképzelhetőnek tartották, hogy ma járhatna művészeti iskolába és felismerhetné, hogy tényleg különleges adottsággal rendelkezik. Ez természetesen csak a megfelelő, támogató környezetben valósulhatna meg.

A fent említett rejtelmes érzések elvágyódóvá tették tehát Ferkót, amit, olvasói beállítódástól függően, tekinthetünk egyfajta baljós előjelnek, a diákok többsége mégis meglepőnek találta a mű zárlatát, méghozzá azért, mert a történet során kétszer is megcsillant a kiemelkedés reménye: először, amikor az ispán faragott botot rendelt tőle, másodszor pedig amikor a társulat nyomába szegődött. Saját befejezéseikben az ispán felismeri tehetségét és Olaszországba küldi művészeti egyetemre, de olyan elgondolás is volt, amely szerint felemészti az önmagával való elégedetlenség és a megfelelési kényszer, így felhagy az alkotással, elszűrkül és beolvad a környezetébe.

³ A dolgozatban szereplő tartalmi vagy szó szerinti idézetek az egri Neumann János Gimnázium, Szakgimnázium és Kollégium 12E osztályos tanulóitól származnak.

Az *Elveszett* című novella megközelítésénél a kooperatív technikára és a dramatikus módszerre építettem, mert ezek segítségével olyan képzeletbeli világ építhető fel játékos, élményszerű formában, melyben a megjelenített tartalom valóságos problémaként, élethelyzetként jelenhet meg. A novella kérdésirányai szintén az önmeghatározásra vonatkoznak, melynek nehézségeit itt is a főszereplő külön viselkedése példázza. Anna, a csősz lánya, földkunyhóban nevelkedett; az elbeszélő utal a lány szokatlan, különleges szépségére, fekete hajára, karcsúságára, kerek vállaira. Anna nem járt mulatságokba, otthon maradt és dolgozott, a fiatal béreslegények incselkedésére sem figyelt, amit a diákok úgy értelmeztek, hogy „vagy nagyon szegénylős, zárkózott volt, vagy fenn hordta az orrát”. Jellemvonásai közé sorolták még dolgoz, szorgalmas, gondoskodó hajlamát, emiatt is érezték váratlannak szokását. Eltűnését egyöntetűen az önmegvalósítási lehetőségek hiányával magyarázták, melynek az apához írott fiktív levélben adtak hangot: „El kellett indulnom, hogy önmagamra találjak... Gondolkoznom kellett arról, hogy ki is vagyok valójában, mert az ember akkor kezd el élni saját életét, amikor már tisztában van saját személyiségével... A faluban beskatulyáztak, egy ilyen előítéletes környezetben nem tudtam érvényesülni, életforma-váltásra (sic!) volt szükségem... A mindennapjaim összefolytak, és saját otthonom rabja voltam...Felemésztett a monotonitás, szerettem volna felfedezni, hogy mire vagyok még hivatott...A színészi pálya azért segíti az önkeresésem, mert sokféle szerepet kipróbálhatok...”

Összegezve az eddigieket, mindkét novella főszereplője elvágódó, ábrándozó jelleme miatt válik életképtelenné a puszta világában. Ugyanakkor nincs szókincsük az önmeghatározáshoz, saját maguk számára is értelmezhetetlenként vannak jelen. Önértelmezésüket, önön kívülről állóság-tudatukat nem képesek elválasztani a közösség róluk alkotott narratívájától, így az önkéntes kivonulás marad az egyetlen lehetőségük.

A *Megy a hajó lefelé* című novella feladatait a diákok szintén együttműködésen alapuló csoportmunkában oldották meg. Mivel a mű alapja egy ősi hitvilágban gyökerező rituálé, a ráhangolódás fázisában a szertartások jelentőségéről beszélgettünk. Az olvasásához pedig megfigyelési szempontként jelöltem ki a Kata falubeli megítélésére vonatkozó utalásokat.

Mivel az ábrázolt világ archaikussága, idegensége okán a cselekmény megértése önmagában okozhat problémát a tanulók többségénél, a pletykajátékot⁴ választottam, melynek során áttekinthetőbbé válnak a történet szerkezeti elemei, fordulatai, ok-okozati viszonyai. Ez az önálló játékszabályokkal rendelkező hermeneutikai dialógus sajátos módon vonta be a műalkotás világába a diákokat. A személyes érintettség leginkább a kiközösítés, ítélkezés, hűtlenség rétegeiben volt észrevehető.

A pletykajáték során valóban megjelentek a Kata megítélését tükröző alakzatok. A reflektálás fázisában megállapítottuk, hogy a csapodárság metaforikája szinte szövegszervező elemmé válik: „Természetes, hogy végül, legutoljára Kata érkezik [...]”. A lánnyal metonimikusan azonosuló *cifrapapucs* leírása a közösségi nézőpont tükréként Kata kihívó magatartását vetíti előre, ezt tükrözi a „sarkai kackiásan kopognak” vagy a „formás bokákat mutat” megszemélyesítés. A történet kezdetének a lányt *rosszszontként* jellemző pajkos hangnemet fokozatosan váltja komolyra a „mintha ördög volna” hasonlat.

Ezek, a szöveg egészét átszövő, a rafinált narrátori kommunikációban megjelenő utalások várakozást ébresztenek az olvasóban, melyet a későbbiekben vissza is igazol az olvasói ta-

⁴ A pletykajáték lényege, hogy a diákoknak csoportokban kell megvitatniuk a szöveg történéseit előre kijelölt helyszínen, időpontban, meghatározott szerepekbe helyezkedve.

pasztalat. A kereskedelmi bárkán utazó falubeliek ugyanis éppen a vőlegénye által elhagyott Vér Teca rejtélyes eltűnéséről beszélnek, amikor a hajóslegény megpillantja a folyóban a lány holttestét. Katának, akiről ekkor már nyilvánvaló, hogy a vőlegény volt szeretője, el kell hagynia a hajó fedélzetét.

A tragikusan végződő szerelmi történet néphitben gyökerező értelmezése szerint a hűtlen férfi azért küldte vissza Teca jegykendőjét, mert „elcsábították rossz asszonyszemélyek”. A „te csaltad el, a vőlegényit, te...” megnyilvánulás a hiedelemrendszernek azt az elemét sejteti, mely szerint a szerelmesek elhidegülését megbabonázás, rontás idézhette elő.⁵

A novella cselekménye lényegében ehhez az elkövetett bűnhöz kapcsolódó hiedelemrendszer példázata, melynek fókuszában az eltávolítási rítus áll. Ennek egyrészt a rontás elhárításában van mágikus jelentősége, másrészt az ószövetségi Jónás történetének megidézése⁶ által a kijelölt útról való letérés következményeire emlékeztet.⁷ A dramatikus játék során az idegen léttapasztalat megértése, a különbözőség megfogalmazása által egyre határozottabban alkottak saját értékítéleteket a diákok a szereplői viselkedéssel és a közösségi beállítódással kapcsolatban. Ezek közül azok voltak a legérdekesebbek, melyekben a mai szemléletmód ütközött az archaikus felfogással. A képzeletbeli riporterek a párkapcsolaton belüli bizalom kérdését vetették föl: „Hogyan voltál képes megbízni abban a férfiban, aki menyasszonyának visszaküldözgeti a jegykendőt? Vajon a többi férfi hogyan lát egy olyan nőt, aki elcsábult egy jegyesnek? Kettőn áll a vásár, te sem lehetsz ártatlan!” Néhány, kontextusból kiragadott példát idézek a Katát alakító drámajátékos válaszai közül is: „Nem a férfakkal van a gond, hanem a pletykás asszonyokkal. Miattuk most el kell költöznöm a faluból... Jogom lett volna utazni, ráadásul az új papucsom is tönkrement... Nem én voltam a kezdeményező, a férfi csábított el, büntessék meg őt! Nagyon sajnálom Tecát, de nem tehetek arról, hogy így reagált...”

Összességében azt tapasztaltam, hogy az ábrázolt világ regionális vetülete, a kulturális idegenség konstrukciói nemcsak az archaikus, közösségi világképtől való elszakadásra döbentették rá a diákokat, hanem alkalmat is teremtettek a másságon keresztüli önmeghatározásra, a saját világban való lét körvonalazására, ami mindenképpen a Tömörkény-próza létjogosultságát igazolja a középiskolai oktatásban.

⁵ Geertz a boszorkányságot olyan perspektívafüggetlen jelenséggé értelmezi, mely, a valláshoz hasonlóan, megmagyarázza és elfogadhatóvá teszi az anomáliákat, ellentmondásokat, a néphitben akkor jelenik meg a fogalom, amikor valami megzavarja a hétköznapi élet rutinait, elvárásait CLIFFORD GEERTZ, A józanész mint kulturális rendszer = Uő., *Az értelmezés hatalma*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 251–254.

⁶ Ezzel kapcsolódnak össze a szövegben a hal- és kenyérmotívumoknak a feltámadással összefüggő előfordulásai is, melyek közül a legbeszédesebb a temetési ének szövege: „Támaszd fel öröme testednek morzsáit, add meg egek fényét.”

⁷ A szövegből kibomló valóságrendek azt mutatják, hogy a közösség vallásos tudatában a keresztény képzetek mágikus elemekkel keverednek. Tömörkény novelláinak vallási szinkretizmusára is érvényesek lehetnek azok a megállapítások, melyeket Nagy Zoltán a Nyugat-Szibériában élő hantikkal kapcsolatban jegyez le: E népcsoport világképét az istenrendszer fokozatos átrendeződése jellemzi, a világ ősi, obi ugor eredetű tagolását felváltja az értékközpontú világkép, melyben a dolgok működése fölött alapvetően egyetlen mindenható istenség határoz. A közösségi szemléletet azonban továbbra is meghatározzák a természetben élő mitikus lények, bár spirituális hatalmuk lassan érvényét veszti, a démonok, ártó szellemek pedig gyakran a keresztény ördög képzetével olvadnak össze. NAGY Zoltán, *Az őseink még hittek az ördögökben. Vallási változások a vaszjugani hantiknál*, L'Harmattan Kiadó, Bp., 2007.

MELLÉKLET

Ferkó

1. szakasz

- Fogalmazzatok meg Ferkó szemléletmódjának sajátosságait, halmazábra segítségével vessétek össze a többi pusztai ember gondolkodásmódjával!
- Milyen nézőpontok érvényesülnek a szövegben?
- Próbáljátok meg illusztrálni Ferkó rajzait, elképzeléseit!
- Vajon hogyan alakul a továbbiakban Ferkó sorsa?

2. szakasz

- Ábrázoljátok a Ferkó által faragott botot!
- Mi lenne Ferkó sorsa, ha ma élne?
- Írjátok meg a befejezést!

3. szakasz

- Mi a véleményed a tényleges befejezésről?
- Képzeljétek el, hogy a szerencsétlenül járt fiú mellett megtalálták naplóját is. Írjátok meg 5-6 bejegyzését!
- Fogalmazd meg egy-két szóval, miről szól ez a novella!

Elveszett

- A novella elolvasása előtt próbálj néhány mondatban válaszolni a „Ki vagyok én?” kérdésre! Milyen nehézségekbe ütközünk az önmagunkról való beszéd során, miért fontos mégis az önmeghatározás?
- Fürtábrával⁸készítsétek el Anna karakterterképét! Az elbeszélői leírás alapján próbáljátok meg lerajzolni!
- Vitassátok meg, miért éppen egy színtársulathoz csatlakozott a főszereplő!
- Fogalmazzatok meg Anna apjához írott levelét!
- Az elkészült levelet cseréljétek ki egy másik csoportéval, írjátok meg az apa választát! (Feltételezzük, hogy, ha leírni nem is tudta, lediktálta valakinek.)
- Halmazábrával hasonlítsátok össze a *Ferkó* és az *Elveszett* című novellákat!

Megy a hajó lefelé

- Fürtábra segítségével gyűjtsétek össze, milyen szertartásokon vettetek már részt életetek során, és mi a rituálék jelentősége?
- Játsszátok el, hogyan vélekednek a következő szereplők Kata kiutasításáról: a hajón utazó asszonyok; Szélpál Mihály és családja; Vér Andrásék; Kata családja (Csoportonként más-más szereplőket alakítanak a tanulók.)

⁸ Grafikai szervező, egy középre írt, központi fogalomhoz kapcsol kifejezéseket, tetszőleges sorrendben és elrendezésben.

- Szépirodalmi blogot vezettek, melyben ismeretlen szerzők műveit mutatjátok be középiskolás diákoknak. Írjatok kritikát a novelláról! Készítsetek lábjegyzetet az ismeretlen szavak magyarázatával!
- Forgassatok híradót az esetről!
- Katát meghívják egy csevegő-showba! Játsszátok el a beszélgetést, legyen külön egy műsorvezető, aki a bevezető szöveget mondja, („konferál”) és egy kérdezőriporter!

KŐSZEGFALVI FERENC

Hetvenöt éve indult a Magyar Csillag

A magyarság java szellemi értékeit Vitéz János, Janus Pannonius, vagy tán a tatárjárás óta mindig próbáló idők hozták létre. Korszakváltások, kiűtkeresések, súlyos történelmünk csapásai csiholták a tüzet Balassi, Zrínyi szavában, a reformáció irodalmában, Csokonai, Petőfi, Ady, József Attila költészetében. Műveikben örökölt felelősségvállalással a magyar sorskérdések kaptak hangot. Ugyanakkor „török áfium, német maszlag”, ellenreformáció, kiegyezés, sovinizmus, keresztény-nemzeti kurzus, kelet-európaiság zilálgatta a szellemi front hadrendjeit, állította szembe az alkotókat, szakítva őket ortológus-neológus, fontolva haladó-forradalmár, vagy urbánus-népi táborra.

A két világháború között az egyetlen erő, amely megpróbálta a kábult, dezorganizált magyar társadalomban az irodalmi élet szervezését, az egység helyreállítását, a Nyugat volt. A humánus és európaiság jegyében, nagy korszakának elmúltával csökkent, de tisztességes igényekkel és színvonalon. A húszas években a folyóirat és Babits – hisz e kettő ettől kezdve már halálilag egyet jelent – meghátrálva, zárt, belterjes világába vonulva, értékei mentésére, őrzésére szorítkozott. Elhatárolta magát forradalomtól, ellenforradalomtól, de hűséggel, bátran őrizte nagy szellemi hagyatékát – az „ezüstkor”-ban a magyar irodalom őrtüze. Tekintélye majdnem változatlan, a jelentkező fiatal tehetségek szinte kivétel nélkül itt találnak első fórumra. Az „új barbárság”, a növekvő fasiszta veszély, aztán – kényszerű prófétaágként – egyre nyíltabb és pártosabb állásfoglalásra készítette a Nyugatot, a korábban kétfrontos küzdelmet vállalt Babitsban pedig a „Jónás könyve” költőjét, a szellemi ellenállás egyik vezérét hívta életre a történelem. Így az alapvető élmény, amellyel a Nyugat második generációja, vagy ha úgy tetszik a népi írók nemzedéke érkezik: a „hazát kell nektek is teremteni” megújuló parancsa. Így érkezett Illyés a pusztáról indult, Párizst járt, európai műveltségű népfí, „ilyenformán érkezett meg Tamási Amerikából és a székely meséből, Németh az esztétikából s a parasztromantikából, Sárközi az új katolicizmusból és egy sereg népi író Bőjthe János paradijsomából; a szociológusok a formális szociológiából, a közírók a felszín politika berkeiből”.¹

A korszak sokszínű irodalmának java művelői a legfőbb kérdésekben, a népi-nemzeti problémák korszerű kifejezésében egy nevezőn voltak. Babits – akinek költészetére is jótékony hatással volt Illyés szerint e nemzedékkel való találkozása – a húszas évek végétől a Nyugatot szinte teljességgel erre a nemzedékre építette. Szigorú szerkesztői alapelve – az érték, az irodalmi, erkölcsi minőség feltétlen tisztelete, minden másnak fölébe helyezése, amely mély benyomással, példaként hatott a tanítványává váló Illyés Gyulára is –, ez a szerkesztői alapelv magas színvonalú irodalmat segített kikovácsolni az európai műveltséggel induló új nemzedék szociális indíttatású valóságglátásából és -ábrázolásából.

¹ Illyés Gyula: Újabb szellemi front?, In Uő: *Iránytűvel* I. 624.

Babits egyébként nemcsak szerkesztői példaképévé vált a fiatal Illyésnek, barátsággá mélyülő őszinte tanítványi, fiúi szeretet, tisztelet kötötte a fiatalembert a nála majd húsz évvel idősebb költőhöz. Érdekesnek tűnhet ezzel kapcsolatban s így megérdemel néhány szót az is, hogy a mélységből jött, a szegények közül való Illyés a *Nyugat* nagy triászának még élő két tagja közül nem a sorstárs, paraszti származék Móriczhoz, hanem a disztíngvált Babitshoz kötődött elsősorban. Ebben bizonyára jelentős szerepe volt a Móricz-Babits viszony alakulásának. Már Illyés szeme előtt játszódott le ugyanis 1929 és 1933 között a *Nyugat* történetének az az epizódja, amikor Móricz és Babits – tulajdonukba véve a folyóiratot – közösen szerkesztették azt. Két öntörvényű bolygó nem futhat párhuzamosan, nem keresztezheti egymás útját – közismertek e rövid időszak gondoljai s a rossz ízű szakítás a két óriás között. Gellért Oszkár, a harmadik szerkesztő így emlékezett saját kényelmetlen helyzetére: „Nem könnyű dolog az ütköző szerepét vállalni, különösen két olyan író közt, mint Móricz és Babits, akik közül az egyik inkább néplapot akart csinálni a *Nyugattól*, a másik pedig filológiai közlönyt.”² A *Nyugat* nagy örege, a biztos ítéletű Schöpplin Aladár így írt erről: „A két szerkesztő, bármennyire becsülték egymásban az író, túlságosan erős, és egymástól túlságosan különböző egyéniség volt, semhogy zavartalanul együttműködhetek volna.”³

Maga Illyés, kissé elvetve a súlykot, következőképpen kommentálta a dolgot: „Móricz túl vaskos volt, túl reális, azt lehet mondani, hogy néha naturalista is. Ezen már Babits a külföldi példái nyomán messze túl jutott. Az ember, ha összehasonlítja a Halál fiait mondjuk az Erdéllyel, rögtön kiderül, hogy a majdnem áttételesen beszélő Babits kiken nevelkedett. Az angol regényírókon. Viszont Móricz csak éppen hallott valamit harangozni Zoláról... és csinálta a maga irodalmát, amely nagyjából a naturalista korszaknak felelt meg a magyar irodalomban.”⁴

„Móricz azzal vádolta Babitsot, hogy nem ért a prózához, viszont Babits majdnem ok adattal mutatta meg, hogy Zsiga bácsi nem ért a költészethez. Babits zárkózott, a szavait megválogató, a külsőségekre is elég sokat adó volt, ellentétben Zsiga bácsival.” [Móricz nagyon sok embernek volt 'Zsiga bácsi', az viszont kétségtelen, némi föltűnést keltett volna, ha valaki Babitsot 'Misa bácsi'-nak merészeli nevezni. Ő Mihály volt, az is csak keveseknek.] Illyés ezek után majdhogynem sikkasztónak is nevezi Móriczot. „Volt köztük anyagi dolgokban is eltérés. Egyforma summát adtak be a *Nyugat* anyagi alapjába; Babits, mint jól nevelt polgárfi, minden fillérről számadást adott. Zsiga bácsi csak kezelte a pénzt, egyszer csak vége volt annak az alapnak, és soha nem értette meg a krajcároskodást.”⁵ Illyés nem látszik tudni arról, hogy 1929–33 között gazdasági válság volt, amely a *Nyugattól* tőkeerősebb vállalkozásokat is megrendített. Azon kívül, mint Gellért Oszkárnál olvasható,⁶ a nagycsaládos, sokszor krajcároskodni kénytelen Móricz, a társas viszony felszámolásakor 16.355 pengő 71 fillért engedett el a *Nyugatnak*. Ennyit tett ki ugyanis a folyóiratba három év alatt írt regénye *A nagy fejedelem*, a *Forr a bor*, s vagy félszáz novella, tanulmány, kisebb cikk fel nem vett honoráriuma.

² Gellért Oszkár: *Kortársaim. Móricz Zsigmond*. M.N., 1954. 198.

³ Schöpplin Aladár: Babits és a *Nyugat*, In *Babits-émlékkönyv*. Bp. 1941. 225.

⁴ Illyés Gyula: Móricz Zsigmond, In *Uő: Iránytűvel* I. 282.

⁵ Illyés Gyula: Írószobám, In *Uő: Iránytűvel* II. 814–815.

⁶ Gellért Oszkár: mint 2. sz. jegyzet, 171–172.

Illyés indulása ilyenformán egyértelműen a Nyugat jegyében történt. Első versei, első kötetei is (*Nehéz föld* 1928, *Sarjúrendek* 1931) itt jelentek meg. Illyést, a szerkesztőt és irodalomszervezőt, Babits és Babits *Nyugat*-ja formálta ki.

A harmincas évek végétől a betegségbe eső Babits a *Nyugat* terheiből egyre többet bízott Illyésre, s amikor betegsége egyre súlyosabbá vált, a *Nyugatot* Gellért Oszkár mellett tulajdonképpen már Illyés szerkesztette.

1941. augusztus 4-én eltávozott Babits, vele együtt temették a *Nyugatot*. A nevére szóló lapengedély érvényét veszítette, az Ady névvel örök időre összeforrott legendás hírű folyóirat 34 évfolyam után, 1941. augusztus elseji számával befejezte működését. Két éve folyt a második világháború, a német páncélosok néhány hete már az ukrán búzaföldeken rohantak kelet felé. Európa sötétbe borult. „Tisztességes emberi szóra, a gondolat melegére, világosságára talán soha nem volt nagyobb szükség, a Nyugat nem szűnhetett meg, más alakban tovább kellett élnie.”⁷ Az első generáció még élő képviselői, Gellért Oszkár, Schöpflin, s a második nemzedék alkotóárdájának ösztönzésére is, Babits hitének megfelelően Illyés új lapengedélyt kért és kapott. Két hónap szünet után, 1941. október elsején megjelent a *Nyugatot* formájában és tartalmában folytatni valló új folyóirat, a *Magyar Csillag* első száma. „Egy pász-tortúz kialakult, egy másik kigyulladt” – kezdi az új lap beköszöntőjét Schöpflin –, a Magyar Csillag viszi tovább azt a fáklyát, amelynek nem szabad soha kialudni. Felnövekedett mellettünk, segítségünkkel és egyetértésünkkel egy új nemzedék, amely méltó és képes arra, hogy fáklyánkat tovább vigye.”⁸

Az új, felelős szerkesztő a teljes örökséggel vet számot, annak egészét méri hozzá töprengéssel, felelősséggel korának valóságához, a süllyedő Magyarországhoz: „...Babits hevesen amellet fogott pártot, hogy folytatni kell, bármi módon is, ha kell, más címmel is... Arra is gondoltam: lehetnek-e még jó forgatói ezeknek a fegyvereknek, s forgathatók-e még egyáltalán? S lehet-e még tábor?... A feladattal úgy voltam, mint Jónás a próféatasággal. Mindent meg kell tenni, hallottam Babits hangját. Így tettem meg mindent kedvem ellenére is... A véletlen dobta rám a feladatot, de meghökkentem, mennyire elevenen éreztem súlyát.”⁹

Az indulás pillanata előtt Illyés kíméletlen őszinteséggel tekintette át a magyar szellemi, irodalmi élet állapotát.

„A tömegsajtó, a zsurnalizmus a legriasztóbb szellemi üzlet, megfojtotta, elnyelte a jó irodalmat, módszereivel, hangjával lassanként teljesen uralkodójává válik a szellemnek. Költészetünkön a kő alatt küszködő növény színe terjed, regényünket a ponyva felé nyomja a haszon, kritikánk hitele a sarki utcalányé; a tehetség vagy leveti az írói erkölcsöt, vagy bölénysorsra szorul. A baj az, hogy íróink nem írói mivoltukban politizálnak, hanem csak szolgálik a politikát, a különféle hatalmakat.”¹⁰

Helyzetük fölmérése, a magyar szellemi erőik állapota – az ország végső szüksége teendőiket is kijelölte.

Illyés legfőbb célja a *Magyar Csillag*gal a nemzeti tudatként értelmezett irodalom felemelése, függetlenítése, egységének – a *Nyugat* sokoldalúságát őrző, igazi értékeken alapuló, igazi egységének – megteremtése. Felemelése a zsurnalizmus színvonaláról, függetlenítése a

⁷ Schöpflin Aladár: *Babits- emlékkönyv*. 229.

⁸ Schöpflin Aladár: *Magyar Csillag*, 1941. 2.

⁹ Illyés Gyula: *Naplójegyzet*. 1941. szept., *Magyar Csillag* 1941. 97–106.

¹⁰ Mint előző jegyzet, 102.

napi politika járszalagjától, erőteljes egysége által a szellem értékeinek átmentése egy háború utáni tisztultabb világba.

Az irodalmon túli feladatokat vállaló új folyóirat alkotógárdája egy Babits- emlékkönyv kiadásával akarta a teljes folyamatosságot biztosítani az utolsó *Nyugat* és az első *Magyar Csillag* szám között. Amint ezt az első szám hírei közt olvashatjuk, anyagának terjedelme miatt nem előzhette meg a folyóiratot, csak október közepén – igaz, így is feltűnően rövid idő alatt – az előfizetők havi illetményköteteként jelenhetett meg. A több mint háromszáz oldalas nagyalakú emlékkönyv hetvenkét szerző, az akkori magyar szellemi élet szinte minden jelentős személyének írását tartalmazza. Írók – Benedek Marcelltól Zelk Zoltánig –, kiváló művészek – Ascher Oszkár, Beck Ö. Fülöp –, tudósok – mint Szegfű Gyula – mondják el emlékeiket, benyomásaikat Babitsról, méltatják és gyászolják a nemzedéknevelő, irodalomszervező költőt, a humanizmus prófétáját. Demonstrációjuk mintegy az induló *Magyar Csillag* előképe.¹¹

Alapállásuknak megfelelő a folyóirat címének megválasztása is. A cím-ötletek listáján szerepelt a Figyelő, Magyar Liget, Magyar Mérték, Magyar Tisztás (ez utóbbi kiemelten), végül is Gellért Oszkár szerint az ő javaslatára választották a *Csillag* nevet.¹²

Az írás fölött könyöklő, s messze tekintő Mikes Kelemen-embléma kezdetben újra havonta jelent meg Budapest utcáin. A híres, jól ismert Beck Ö. Fülöp-plakett ábrájával, amely már a *Nyugatnak* is címe volt, s a jellegzetes címlappal együtt a *Magyar Csillag* átvette a *Nyugat* helyiségeit, apparátusát is a Vilmos császár út (Andrássy út) 34. szám alatti palotában. Nyomdai előállítását is az a Hungária Hírlapnyomda Rt. végezte mindvégig, amely 1925. augusztus elsejétől a *Nyugatnak* is nyomdája volt. A *Nyugatnak* megfelelő megjelentetési lehetőséget csak 1942 végén sikerült elérni; ez év novemberétől engedélyezték a havi kétszeri megjelenést. Így a folyóirat szerkesztői, munkatársai 1941. október elsejétől az 1944-es erőszakos megszűnésig összesen 48 szám, 3484 oldal terjedelmén végezheték vállalt munkájukat. 1944-ben a német megszállás után, az április elsejei 7. szám még megjelenhetett, ezután sújtott le a betiltás. A nyomdában lévő nyolcadik számot elkobozták, de ezekben a napokban már a szerkesztők személyes biztonsága is a jószerencse ajándéka.¹³

A folyóiratot mindvégig Illyés Gyula és társszerkesztőként Schöpflin Aladár jegyzi. A két segédszerkesztő Keresztury Dezső és Örley István. (A kolofon Keresztury nevét nem közli, Örleyét is csak 1944. február 15-től tünteti föl.)

Egy-egy szám terjedelme 60-70 oldal. Az 1941 karácsonyi kivételesen 110 (az ünnep ürügyén tulajdonképpen két szám), ára két pengő, az 1943-as 14. számtól 2,50, a 19. számtól a megszűnésig, az inflációnak megfelelően, már 3 pengő. (Összevetésül: a könyvek átlagos ára ez időben 5-10 pengő között volt.) Az oldalszámozás folyamatos, félévenként újratekintendő. A címlapok színezése, néhány szám kivételével – a papír fehérével, a nemzeti lobogó színeinek asszociációját keltő – piros és zöld. Nyilván szándékosan.

¹¹ *Babits- emlékkönyv*. Szerk. Illyés Gyula (Bp. 1941) Nyugat Könyvkiadó. Készült 2000 számozott példányban, 40 fényképmelléklettel. Szerzői tiszteletdíjukat, a kiadó a jövedelmet Babits síremlékére ajánlotta föl.

¹² A *Nyugat* folytatásának szánt folyóirat címével kapcsolatban felmerült javaslatok. (Illyés Gyula kézírata a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárából)

¹³ Illyés Gyula: A *Nyugat* vége, In *Uő: Iránytűvel* II. 174–180.

Példányszámuk 1942 elejétől egyenletesen emelkedik, de a csúcsponton sem haladja meg a háromezretet. Az emelkedés a lap iránya mellett a folyóíratra és a Nyugat Kiadó könyveire való kombinált előfizetési rendszernek is köszönhető.¹⁴

Reklámot, a kor szokásával ellentétben, igen keveset közölnek. A Nyugat kiadó tervein, könyvújdonságokon kívül csak a mindenhol jelen lévő Schmoll paszta és Dreher édesség hirdetése tűnik fel néhány számban.

Egyébként, ami vállalkozásuk anyagi oldalát illeti, Illyésnek – már a *Nyugat*-beli gyakorló idejének tapasztalatai alapján is – soha nem voltak illúziói az irodalmi folyóirat-kiadás üzleti lehetőségeivel kapcsolatban. A *Magyar Csillag* indulásakor annak is nekifohászkodott, hogy szinte olvasók nélkül, magánosan, reménytelenül tegyék dolgukat: „Csaknem ingyen dolgozó írói gárda, állandó terhekkel küzdő lap, amelynek ráfizetését a könyvkiadás haszna fedezi, s amely gondozóinak akkor adna nyugalmat, ha megszűnne. A fizetés nélküli szerkesztők megengedhetik maguknak, hogy egy kor átlagolvasóinak befolyását is elhárítsák, s csak az örök magyar szellem tekintetét kívánják munkájukra. Így semmiféle érdek nem befolyásolja törekvéseiket, a szellemi és anyagi célok különleges hazai kapcsolata segítségével valóban 'sine irae et studio' végezhetik munkáikat... Vállalkozásunk nem üzleti vállalkozás. Nincs okunk titkolni, hogy lapunk eddig sem volt jövedelmező, az előfizetések és a költségek közötti különbözetet, a ráfizetést néhány ember azzal pótolta, hogy ingyen, vagy majdnem ingyen dolgozott.”¹⁵

A szerkesztő jó szemmel, biztos érzékkel választotta ki munkatársait, a folyóirat arcát megadó rovatok Halász Gábor, Keresztury Dezső, Örley István, Schöpflin Aladár kezében a legmegfelelőbb gondozóra találtak. A szépirodalmi rész mellett a *Magyar Csillag* legfontosabb fóruma a *Mérték* című kritikai rovat és a *Figyelő*, amely könyvekről, színházi bemutatókról, a képzőművészeti, zenei élet eseményeiről tájékoztatott – mindig állást foglalva, értékelve. A rendkívül igényes kritikai rovat színvonalát az esszéista nemzedék, elsősorban Halász Gábor adta meg. Beköszöntője a kritika színvonalának emelésében, elkötelezetté tételében, az értékek eredeti rangjának visszaállításában szabja meg a programot.¹⁶ A *Figyelő*ben jelennek meg Schöpflin és Keresztury színházi kritikái, itt gyakorolta orientáló, értékmentő munkáját könyvismertetéseivel Örley István, de Cs. Szabó László, Veres Péter, Bóka László és mások is. Itt jelentek meg Farkas Zoltán minden újra érzékeny képzőművészeti kritikái, Szabolcsi Bence, Lajta László zenei írásai. A *Figyelő* a folyóirat valamennyi számában jelen volt, élénk, friss szellemi körképet adva főleg a kortárs magyar művészetről, míg a *Mérték* minden második számban jelentkezett. Az *Adat és anyag*, a tanulmányok, forrás-, dokumentumközlések rovata ugyancsak majd minden második számban feltűnik, sok értéket bocsátva közre, Arany János ismeretlen levelétől Fajcsék Magdának a kortárs magyar versritmikát elemző írásáig. Ritkábban jelentkezett a *Disputa* nevű vitarovat, és a mindig az életre alkalmazható benyomásokat, élményeket tartalmaz, a magyar szellemi életet vigyázó *Őrjárat*, Illyés naplójegyzeteivel vagy Veres Péter olvasmányélményeivel.

A szerkesztők egységteremtő munkájához példát, a humanizmus példáját, elődeiket – bár Széchenyihez, Katona Józsefhez, Eötvös Józsefhez is visszanyúlnak – főleg a *Nyugat* nagy nemzedékében találják meg. „Ismételten elhangzott a gyanúsítás” – írja Illyés 1943-ban –,

¹⁴ Mint a 2. sz. jegyzet, 226.

¹⁵ Illyés Gyula: Az első állomás. *Magyar Csillag*, 1942. II. 309–314.

¹⁶ Halász Gábor: Beköszöntő egy új rovathoz. *Magyar Csillag*, 1941. 45–48.

„hogy lapunk a Nyugat szellemét akarja folytatni Büszkeségünk és életünk értelme lesz, ha méltóknak bizonyulunk Ady, Babits, Kosztolányi, Móricz, Tóth, a Nyugat nagy alkotóinak szellemére s munkájára.”¹⁷ „Ady, Babits, Tóth Árpád és Kosztolányi egységesnek vélt hagyatéka közvetíti számukra – olvashatjuk Rónay Lászlónál – a magyar irodalom legjobb, érintetlen tradícióit. E négy költőhöz térnek vissza újra meg újra, s művészi örökségükből – akár annak eszményítése árán is – vélnek erőt meríteni az egyre nehezebbé váló politikai helyzetben... Ez az eszményített hagyományörzés jellemzi azt a gesztust, ahogy a Magyar Csillag igyekszik megőrizni Babits hagyatékát, s ahogy a még élőkben észreveszik ugyanezen örökségnek a paradigmáit... A négy névhez később ötödikként csatlakozik Móricz Zsigmond is... Móricz írói példája – bár fenntartásokkal –, magatartása és eszménye is bekerült a múlt számukra legértékesebb tartományába”¹⁸

Világukat, hagyománykereső irányultságukat tükrözik, ennek jegyében látnak napvilágot a folyóirat különszamai is.¹⁹ Tematikus összeállítással tisztelegnek Babits alakja előtt halála első, valamint születése 60. évfordulóján. Fekete címlapú Móricz-külszám kapcsolja őt hagyománykincsükhöz az író halálakor. Emlékszámot kap a 70 éves Schöpfung. Egységötörekvéseiket a félműltra visszavetítve táborukba vonják József Attilát, megkezdik igazi helyének kijelölését. Halála ötödik évfordulóján megjelent számukban Halász Gábor, Vajda Endre és Gáspár Zoltán főhelyen megjelent tanulmányával hódolnak előtte. Jelképesnek is felfogható az Ady-émlékszám megjelenésének időpontja. Alakjának idézésére halála 25. évfordulója adott alkalmat, 1944. január 15-én. Illyés versei (*Elsüllyedt jövő, Magányos angyal*) Bóka eszéje, Keresztury tanulmánya, Krúdy kézírata a hivatalos ország által reá hányt koszorúk, rákent hamis máz, misztifikáció mögül a költő igazi arcát próbálják kibontani, még mindig időszerű próféciját hangoztatják – egy évvel Budapest ostroma előtt.

*„Támadj, merülj fel, elsüllyedt haza
legszebb mi felé útra tört magyar!
Verecke után legtágabb mező
Zászláival, lányaival
Új rend ezerévé tündöklő”*

(Illyés Gyula: *Elsüllyedt jövő*)

Egységfront-teremtő törekvéseik legszebb bizonyosságát a lap törzsanyaga, szépirodalmi része szolgáltatja. A szerkesztő, híven Babits tanításához, korlátot valóban csak az alacsony színvonal s a rosszhiszeműség ellen emel. Mit sem törődve a numerus claususszal, minden becsületes magyar író előtt kaput tár. A zsidó Zsigmond Ede, a kommunista Lukács László, a munkaszolgálatos Darvas Szilárd írását éppúgy közlik, mint például Szabó Lőrincét, vagy a nagypolgár Máraiét. A múlttal szemben saját korukhoz a külföldi helyett a magyar valósághoz való nagyobb kötődésük főleg a lírában nyilvánul meg. A hazai kortárs költészetnek szinte teljes körképét adják. Negyvennyolc számukban 72 költő 408 versét hozzák, számonkénti átlagban tehát nyolcat, kilencet. A 408 vers negyedrésze, 103, három költőtől, Illyés Gyulától,

¹⁷ Illyés Gyula: *Magyar Csillag*. 1943. 1–2.

¹⁸ Rónay László: *Az ezüstkor nemzedéke*. Akadémiai Kiadó. 1967.

¹⁹ A Magyar Csillag különszamai: Móricz Zsigmond – 1942. okt. 1.; Schöpfung Aladár – 1942. nov. 1.; József Attila – 1942. dec. 1.; Babits Mihály – 1943. dec. 15.; Ady Endre – 1944. jan. 15.

Szabó Lőrincről és Gulyás Páltól származik. A tíz, vagy ennél több verset publikáló költő a Nyugat második, harmadik nemzedékének tagja, de viszonylag sok opuszát közlik Kassáknak, Keresztury Dezsőnek. Itt kap fórumot a háború árnyékában a Nyugat negyedik, utolsó nemzedéke, a reménytelen, úzött tétovaságot alapélményként élő Karinthy Gábor, Károlyi Amy, Pilinszky János, Somlyó György. A nagyepikát (nem a zaklatott kor műfaja) mindössze Illyés *Hunok Párizsban*jának tíz folytatása és egy Krúdy szemelvény képviseli az *Ady Endre éjszakáiból*. A közölt 76 novella (Illés Endre, Kolozsvári Grandpierre Emil, Nagy Lajos) és 32 tárca, riport (Cs. Szabó László, Illyés) szintén kortárs magyar szerző műve, éppúgy, mint az 5 színmű. A Magyar Csillagban megjelent műfordítások száma meglehetősen csekély, összesen 23 opus, főleg vers. Legtöbb francia, mindössze három a német, azok is klasszikusok (Goethe, Rilke, Schiller). Németellenességüknek e burkolt megnyilvánulása, franciás érdeklődésük, ízlésük megmutatkozik a bemutatandó külföldi írók kiválogatásában, abban is, hogy a világirodalom mely tájaira kalauzolják el olvasóikat. A mintegy kétszáz magyar író mellett, akikkel foglalkoznak, száz külföldi szerzőt mutatnak be, könyvét, színpadi művét, vagy életművének valamely számunkra fontos tanulságát elemezve. A bemutatott szerzőknek 60%-a francia és angol s csak tized része német. (A hivatalos Magyarország a német kultúrfőlényt harsogja, a francia, angol import még könyvekben is gyanús.) A kortárs világirodalom ismeretlenebb tájait is megpróbálják föltérképezni, így fedezik fel a bolgár irodalmat, mutatják be a finn Koskenniemi-t.²⁰

Az irodalom alatti ellenzék, a jobboldali sajtó – megérezve az „ellenséget” – már a Babits-emlékkönyvet gyűlölködve fogadta. „Illyés célját és terveit a Magyar Csillag első két száma leplezi le. Aki még nem fogott gyanút s nem látja összeférhetetlennek a népi kultúrát nemzetközinek tartó Babits kultuszát a magyar irodalom népi vonalával, vegye kezébe a Magyar Csillag első két számát. A Babits Emlékkönyv a Magyar Csillag számára fogta össze a Nyugat zsidóit és liberálisait. Kérdés, hogy támogathatja-e a történetek után Illyést magyar író, aki felelősséget érez a magyar népért.”²¹ A másik lap szerint: „Illyésnek sikerült az, amit a Nyugatban nem tűrt tovább a kormányzat. Illyés Gyula visszaélt a kormány bizalmával: a Magyar Csillag, amelyhez hasonló című lap csak egy van a világsajtóban, a Vörös Csillag folytatja ugyanott, ahol a Nyugat abbahagyta. Címvetűi, emblémája, tartalma mit sem változott. Illyés tíz-tizenöt íróat lát csak az országban, hat-hét abból is, mint rég, zsidó. A teljes magyar irodalmat reméltük s már az első lapon csalódást okoz az írók névsora, a Nyugat teljes gárdája van csak itt romlott, avas levegőjével... Hát lehet ezt elhallgatni a harmadik zsidótörvény vigíliáján?”²²

A nehéz helyzet a háborúba egyre beljebb haladva csak fokozódott, mint Rónay László írja: Illyésék „kezdetből a tűzzel játszottak, amikor egyre élesebben fogalmazták meg a háború elvesztésének lehetőségét”.²³ Csúnya támadásokat kell kivédeni, a szerkesztőt egymás után fogják perbe nemzetgyalászás vádjával. Hogy súlyosabb szankciókat nem alkalmaztak, az valószínűleg az uralkodó körök egy része jelentős nyugati orientációjának, s a Kállay-kormány

²⁰ L. Magyar Csillag repertórium. (A Nyugat repertórium függelékeként készítette Galambos Lajos, MTA Irodalomtörténeti Intézete, 1959.)

²¹ *Magyar Élet*, 1941. dec.

²² *Új Magyarság*, 1942. nov. 18.

²³ Mint a 18. sz. jegyzet

hintapolitikájának tudható be. A túlélésre gondoló úri osztálynak lojalitását, liberalizmusát bizonyítandó bizonyos mértékben szüksége volt a *Magyar Csillagra*.

Az első küzdelmes esztendő – útjukat rövidre szabta, vállalkozásukat befejezetlennek hagyta az erőszakos kor –, az első év tulajdonképpen önálló szakasza a folyóirat életének, a második periódustól eltérő jellemzőkkel. Az első szakaszban a táborteremtés, az irodalmi egység, a központi gondolat, több még a hátratekintés, míg ezután egyre gyakoribb a marcangoló nemzeti önvizsgálat s a jövőt kereső pillantás. Az első korszakot összegző Illyés-naplójegyzet egyszerre hátra s előre tekint, eredményként mutatva föl az írók egységes táborba való tömörítését. „Szinte hallani lehetett felváltva hol az egyik, hol a másik oldalról a szisszenetet aszerint, ahogy Erdélyi, Márai, Szabó Lőrinc vagy Németh neve tűnt fel a címlapon. A folyóirat így lett szinte számonként jobb vagy baloldali, szép példát adva arról, milyen könnyen meg tudná taposni a politika az irodalmat... Nincs minden irodalomnak irodalmon túli feladata. A mienknek van, mindig is volt... Az irodalom függetlenségére alakuló szekértábor úgy lehet, egy nép védvára lesz, erre kell felkészülnünk. A magyarság most éli várakozásainak tán legsúlyosabb esztendeit. Aki túl sokat vár a külső erőktől, az a maga képességét gyöngélli, egy kicsit saját sorsát adja fel. Meg kell találnunk helyünket nagyon is Európában, de a magunk erejéből, amiben az is benne foglaltatik, hogy olyan helyünk lesz, amilyen erőnk.”²⁴

A Magyar Csillag köre 1943-ban, 1944-ben az egyre szűkülő szemhatár és a jövő keresés kínzó kettősségében él. A kiútatlanság gyötrő élményével viselik a vállalt „fegyelmet”, „éberséget”, hogy megőrizték a „szellem méltóságát”, „erkölcsi tekintélyét”, a „beszéd és írás emberi hitelét” arra az időre, amikor majd „valóban édes Hazát” kell teremteni „a dolgozó magyaroknak.”²⁵ Új Európára készülnek, de másnapi napkeltéjük sem biztos.

Lírai anyaguk egyre komorabb, korábbi változatos, széles skálájú prózájuk tépelődő hangúvá, filozofikussá mélyül, alaphelyzete a búcsú, elemző írásaik kevesebbet fordulnak a múltba, a jövőbe vezető utat próbálják kijelölni, kritikájuk mérsékeltebb külföldi érdeklődés mellett mentve az értéket, a teljesség igényével mutatja be a kortárs magyar irodalmat.

Utat találni a jövőhöz! Ebben sűrűsödik össze a tábor minden gondolata. A határozottan társadalmi változást követelő Veres Pétertől az idealizált, leszűkített fogalmú néphez, mint „örök dolog”-hoz való menekülés gondolatáig sokféle az elképzelés. Együttesen szólnak, de nem egységesen. Koruk valóságával szembeszegezve szépségkeresésük elvont, európaiságuk kissé erőtlen, humanizmusuk zártnak bizonyul. Legtöbbször nem jutnak túl annak felismerésén, hogy Magyarországot pusztulásra ítéli a német szövetség, a háború elveszett. (Viszont ez is forradalmi tettel ér föl, hiszen az ország vezetői mániákusan hajtogatták ennek ellenkezőjét.)

A nyugatról visszaverődő utolsó fénysugarakban keresik egymást, a csillagot, a tisztást, amikor már hosszúak az árnyak, az Isten eltűnt, hiába hívják, s amikor a romok, bombák elől menekülve a szerelmek, álmok, gyermekkori emlékek menedékét megtalálni is bátor cselekvés.

²⁴ Illyés Gyula: Első állomás. *Magyar Csillag*, 1942. II. 309–314.

²⁵ Együttes vallomás. *Magyar Csillag* 1943 I. 573–574.

*„...S nem tart soká. Ha rám figyelsz
majd egyre égibb hangot hall füled.
S a végső szó után meséld el
hogyan bordán roppantott a rémület.”*

(Radnóti Miklós: Ha rám figyelsz...)

Az ezüstkori vállalkozás műve torzóban maradt. A nyomdában elkobzott utolsó szám ki-cenzúrázott fehér foltjaival is – továbbgondolásra ösztönzött.

MÓSER ZOLTÁN

Mi történt volt

Semmi más, mint négy könyv leesett egy kis kocsiról.

Egy doboz jól megpakolt könyvet az alagsori helyiségből hoztam, húztam felfelé egy kétkerekű kis kocsin és közben egyet döccent, meg kettőt, meg hármat, ám közben mindig lehullott egy-egy könyv. Amikor felvettem és néztem őket, elcsodálkoztam azon, hogy nekem ez is van, meg az is, s azon is törtem a fejem, miért is, meg kinek is akartam elajándékozni ezeket? Egyre inkább az a meggyőződésem erősödött meg, ezek azért estek le, hogy kézbe vegyem, újra átnézzem őket, és csak azután adjam tovább. (Vagy ne adjam!) Úgy fogtam fel, mint egy messziről jött kívánságot, ezért most röviden bemutatom a – véletlenül – kezembe került (hullott!) könyveimet, szám szerint mind a négyet.

*

Az első száz oldalas kiadvány, amely Sulyok Elemér OSB barátom széljegyzeteit tartalmazza. Ha jól emlékszem, az Új Ember számára írta őket a vasárnapi evangéliumok magyarázatához. Címe sokat mondó: *Minden kész*. A dedikáció szerint 2000-ben kaptam, amikor meglátogattam, de én későbbre emlékszem. Attól volt különös ezt kézbe vennem, mert nem sokkal azeelőtt szerettem volna meglátogatni, de Elemér váratlanul meghalt. Reggel így találták, mondta egy közös ismerősünk, de egy orvos, aki műtötte, úgy tudja, hogy magára zárta az ajtót.

Ott voltam a 70. születésnapját ünneplő szerzetesek között, de rossz volt nézni, hogy egyedül ő volt szomorú. Engem, aki évfolyamtársa voltam a bölcsészkaron, derűsen fogadott, de azért látnom kellett, hogy fölötte (vagy benne) beborult az ég. Elsősorban neki köszönhetően sokat jártam Pannonhalmán, és napokat töltöttem a bencés atyák gyülekezetében. Ez 1989 előtt volt. Aztán ott is, mint oly sok helyen az országban, megváltoztak a dolgok, mivel nem hívtak, nem nagyon jártam arrafelé. Elemért, mint oly sokan mások, szerettem, mert tiszta volt és mindig segítőkész.

*

Balló István 80 oldalas füzetét tavaly, 2015. január 7-én kaptam Madéfalván, amikor a csíki székegyház lemezszárlásának, a *Siculicidium*nak a 250. évfordulója kapcsán itt Tamás Menyhérttel közös kis albumunkat (*Holtak vigasza*) bemutatták. Erről és a két napos nagy ünnepségről nem szólok, csupán csak megemlítem, hogy az út melletti emlékművön majd' mindig van virág és koszorú. Az emlékművet 1898-ban emelték, az idén újították fel. A márvány emléktáblán ez a szöveg és vers olvasható:

SICULICIDIUM.

1764. jan. 7.

A határőrség erőszakos szervezésekor

Madéfalva határában

1764. jan. 7-én hajnalban

A csász. katonaság által védtelenül lekaszabolt
Csík és Háromszéki
200 székely vértanú emlékére,
kik az ősi szabadság védelméért vérzettek el,
emelte az utókor hálás kegyelete.
1899.

*

*Székely nép! Itt hullott őseidnek vére,
Kiket zsarnok önkény bosszús karja ére.
Midőn alkotmányos szabadságod védték,
Szörnyűképp olták ki sok ártatlan életét.
De bár elvesztek ők ádáz fegyver alatt,
Emlékek nem vész el, örökre fennmarad,
Mert hű kegyeletben megtartod őseid
így él majd emlékek időtlen ideig.*

A verset Balló István írta, aki 1871-ben Csíkközmáson született és 1907-től Csík várme-gye főtanfelügyelője volt.

Még szükséges elmondani – mert könyvünknek és a kiállításnak több bemutatója is volt –, hogy rácsodálkoztam, milyen kevesen tudják, ismerik ezt a véres történetet. Akkor jöttem rá, hogy nekem azért volt ismerős, mert Tevelen a bukovinai székelyek között nőttem fel, akik 250 év után is csak sírva emlékeznek erre az eseményre, meg a Tolnába, Baranyába való be-telepítésükre.

*

A *Komárom megyei bányászdalok* könyvritkaság, valódi csemege. (Szörényi Lászlónak adom, ha megérjük a nyolcvanát.) Boltban nem árulták, magam sem tudom, hogy hol és kitől kap-tam ajándékba. Nekem azonnal gyanús volt. Egy évtized múlva másnak is, mert a rádióban külön szóltak erről a hamisítványról. Az ismert népdalok alá a szerző, Pálinkás József költött bányász témájú verseket, az ál-népdalénekesek nevét és egyéb adatait részben a temetők sírköveiről, részben halotti anyakönyvekből írta ki, így nem lehetett egyiküket sem szemé-lyesen megkérdezni és megkérni, hogy újra énekeljék csak el azt a nótát! Mindezt – a tudo-mányosság látszatát fenntartva – előszóval adta közre és jegyzetekkel. Legszívesebben az egészet idemácsolnám, de ezek a részletek is magukért beszélnek. Nemcsak beszélnek, hanem kit nagyon, kit csak kicsit, de megnevetteknek.

Kezdjük az előszó néhány részletével:

„Könyvünk címe többet mond, mint amennyit közreadhatnánk Komárom megye bá-nyászdalaiból. A bányászdalok zenei szerkezetét, tematikai mondanivalóját illetően, sokré-tűek. Ennek elsősorban heterogén-népesség okai vannak. A dalanyag tudományos differenci-álása nem kaphat helyet egy korlátozott terjedelmű munkában. Ugyancsak ilyen okok miatt várat magára egy következő tanulmány, amely a bányásznép mozgalmasabb hazai és nem-zetközi élete nyomán, rendkívülien színes és gazdag ének-zenei emlékeket dokumentálhat Komárom megye bányászkolóniáról.

Közölt bányászdalaink kutatásának iránytűje a »tisza forrás« felé vitte a gyűjtői, rendszerezői tevékenységet. Mindazt a népszerű publikálás keretein belül kívánjuk megadni. Figyelmünk elsődlegesen a legveszendőbb: ősi népzeneré irányult, hogy megmentsünk egy csokorra valót, a bányászélet körülményei között kialakult munkás-népzeneből. A további gyűjtő-, kutatómunka országos kiterjesztése tenné lehetővé a tudományos következtetések megállapításait. A közölt anyagból az elsődleges észrevételek önként adódnak: az ősi népzene és a népzenei új-stílus dallamszerkezete átöröklődött, a bányászélet különféle mozzanatainak kifejezésére.”

Folytassuk a tudományos háttér megrajzolásának látszatát keltő résszel, ahol a bányászdalok kialakulásáról értekezik a szerző:

„A népzene kutatás nem lehet teljes a munkásnépzene hagyományainak mellőzésével. A tudományos következtetések mindaddig csak »félkész« tételeket mondhatnak ki, ameddig a parasztdal fejlődését, változását nem veszik figyelembe, a munkásélet körülményei között. Azonban a munkás-népzeneben ennél többről van szó.

A dalokat többnyire, a korábban szürke bányász közösségekben élő; sivár galyibákból éhesen, rongyosan, elhanyagolt bányákba dolgozni induló bányászok dalolták, kiknek unokái a szocialista jelent új dalokkal éneklik. A múlt élet dalait pedig emlékeztetőül, figyelmeztetőnek dalolják, idézik.

(...)

A népzene kutatás nem mondható teljesnek a munkások, bányászok több évezredes zenei hagyományainak mellőzésével. Azért sem, mert napjainkban hagyományos dalos életükben, nem csak a paraszt népzene megőrzését, hanem ennél többet állapíthatunk meg: bányászaink az ősi parasztélet útján kialakult zenei, nyelvi és formakincset magukkal vitték a bányakolóniákra és azt az új élet munka- és társadalmi körülmények között, továbbfejlesztették. Ez egyúttal ősi népzene minőségi változását eredményezte.”

Végül néhány dalt a közlünk a publikált száz közül. Előtte meg kell jegyezni, hogy ezekből válogatva jó hírű zeneszerzőnk, Székely Endre: *Komáromi bányászdalok* címmel készített egy kórusművet, fűvós kísérettel ellátva. A könyv 1973-ban jelent meg ármegjelölés nélkül. Ma antikváriumokban 2-3 ezer forintért kapható még néhány példány.

A gallai zöld erdőben

Tatabánya (Komárom m.), Hódos József (32.) P. J. 1960. X.

A gallai zöld erdőben születtem.
Anyám sem volt, mégis felnevekedtem.
Ügy nőttem fel, mint erdőben a gomba.
Bányász lettem még húsz éves koromban.

Akna tornyán leng a bányász lobogó,
Vájatba hív a hajnali kotogó.
Hajnalcsillag, kísérj el a tárnához,
Visszafelé az én kedves rózsámhoz,

Tatabányán kantinosné galambom,
Csalfaszemű, húsz esztendő, jól tudom.

Mért nem néz rám, bizony én azt kimondom:
Csak azért, ment száz forinttal tartozom.

Végig megyek Tatabánya utcáján

Tatabánya (Komárom m.). Csanádi Károly (50.) P. J. 1960. X.

Végig megyek Tatabánya utcáján,
Békiáltak az én rózsám kapuján.

Hallod-e te Bányász Boris, gyere ki,
Én vagyok a Vájár Jani, gallai.

A kémlész úr meg ne hallja hangodat,
Mi gondja rá, – csókolom a csöpp szádat.

Ott lakik az oroszlányi palás lány,
Kitekinget kicsi háza ablakán.

Most gyere be mogyorósi szép Böske.
Hadd tudja meg a kémlész úr, ki jön be.

Adj egy csókot még mielőtt leszállok,
A szívedért, szerelmedért úgy vájok.

Az én uram bányatúró

Tárkány (Komárom m.). Darkó Emil. P. J. 1945. XI.

Az én uram bányatúró,
Kezében a szénfal fúró,
Három a csille, ülj az ölembe.

Az én uram elővájár,
Kocsomába néha eljár,
Három az icce, ruca-refice. (77.old.)

Érik a ropogós cseresznye

Tatabánya (Komárom m.), Szám Ferenc (44.) P. J. 1942. VII.

Érik a ropogós cseresznye,
Kéri a fejszémeket cserébe.
Én a fejszémeket cserébe senkinek se' adom,
Azzal faragom az ácsolatot kedves kisangyalom,
Így akar, úgy akar, nem akar szeretni a galambom.

Érik a ropogós cseresznye,
Kéri a kobakom cserébe.
Én a kobakom cserébe senkinek sem adom,
Mert beverem a fejemet a főtébe nagyon;
Így akar, úgy akar, nem akar szeretni a galambom.

Érik a ropogós cseresznye,
Kéri a csákányom cserébe,
Én a csákányom cserébe senkinek nem adom,
Azzal fejtem én a szemet kedves kisangyalom;
Így akar, úgy akar, nem akar szeretni a galambom. (81.old.)

*

Vegyes érzéssel lapoztam át újra az 1990-ben megjelent *Megfúvom a fűzfalantomat* című, szórakoztatónan rossz versek antológiáját. Nem több, mint 40 oldal: Hazafi Veray János 1880-as elárusításra való „zengeményétől” a Párizsban élő Michel Gyarmathy 1970-ben publikált *Gyászindulójáig*. Van hasonló kötetem még kettő: az egyik az L. Simon László szerkesztette *Munkás, paraszt, értelmiség munkaverseny lázában ég!* című antológia 2002-ből, a másikban azok az erdélyi költők szerepelnek, akik a Ceaușescu, a „Kárpátok géniuszát” és rendszerét dicsőítették. És tudok még kettőről: az egyik Sztálin, a másik Rákosi születésnapjára jelent meg. (Elég hosszú a szerzők névsora!)

De miért is felemás az érzésem? Mert rossz vers ennél a néhány tucatnál sokkal több van, meg azután – igaz, gyerekként – de éltem a Rákosi-korban és tudom, hogy milyen rettegett időszak volt az. És ezért az alábbi, az antológiában található verseket, részleteket én másként olvasom.

Tóth Gyula: A béke katonája

Bevonultam katonának.
Farkas Mihály honvédjának.
Vidám kedvvel jöttem s gyorsan,
Búslakodva nem pakoltam.

Mikor otthon búcsút vettem,
édesanyám állt mellettem.
Apám büszkén verte vállam,
pedig erre nem szolgáltam.

Kedvesemtől úgy búcsúztam,
Piros száját megcsókoltam.
Megöleltem - ő is engem
s tudta azt, hogy nem felejttem.

A párttitkár fényes szemmel
nézett rám s úgy engedett el,
hogy a fegyvert jól forgassam

s győztes legyen minden harcban.

(...)

Zúzd a múltat, zúzd a jármot:

bárhol járod a világot

Így cselekszem én is - tedd ezt!

Lobogónkat büszkén lengesd!

Vidd a zászlót bátran, balra!

Ezt a zászlót Sztálin adta.

Sztálin, aki mindig győztes.

Sztálin, kinél nincs erősebb.

Sztálin, ki a népnek drága;

kinek sok a katonája!

Szabolcsi Gábor: Sztálinért mondom: vállalom

Ma lettem párttag. Megrendít és

Fölforgat velőig a szó,

Mihez hullámzó életemben

Nem volt még soha fogható.

Az elvtársak elébe álltam,

S mondtam, mi megterhelt: a múlt,

Az elvtársak gondos szeméből

Szívemig roppant kéz tolt.

Lehántott rólam minden ócskát,

Megmért és ízekre szedett,

Hogy tisztán lássam magam, és

Megleljem harcos helyemet.

(...)

A gondolat éles hegyét,

Mely a dolgok mélyébe vág,

A szenvedély hevületét

Nevelte szívembe a Párt!

A tudatos, kemény fegyelmet,

Az önvizsgálat fegyverét,

A jövő széles terveit,

Mikben megszépül majd a nép,

A Párt adta, szavára mozdult

Újjá a vén társadalom:

Ezért, Rákosi életéért,
Sztálinért mondom: Vállalom!

Az alábbi *Serkentő rigmusok* ugyan megnevettettek, hogy magamba szállva újra elszomrodjak:

Cukorrépa

Hagyjuk, Édes, már a tréfát,
Kapáljuk a cukorrépát!
Itt a bölcső maholnap,
Cukor kell a rajkónak!

Gyapot

Ember nálunk nincs meztelen,
Mióta itt gyapot terem.
Gyapotunk tiszta, mint a hó,
(Vetni, szedni, szőni jó)
Köszönjük - Szovjetunió!

Napraforgó

Beszolgáltatással
Nincsen baj én nálam,
A napraforgómat
Átveszi az állam.

Szerencsére eszembe jutott Kormos István, akire a szerkesztők is hivatkoznak, és az ő idézetei a dilettáns szerzőktől. Kormos őrizte meg – többek mellett – Csohány Gabriella azóta „klasszikussá vált” két sorát is: „Nézem a nép masírozó seregét, / Számba veszem a legények elejét.” Ezekből *Fűzfák a Parnasszuson* címen az 1970-es évek elején volt egy „szerzői est” is az Egyetemi Színpadon. Ezért is volt olyan nyilvánvaló Lator László számára, hogy az egyik, neki küldött áldilettáns versnek is Kormos lehet a szerzője. Ugyanis szerkesztő korában levelet kapott egy ifj. Kanalas Béla néven alkotó szerzőtől, egy túl jó dilettáns verset és egy levelet, amely így szólt:

Tisztelt Szerkesztő!

Most jutottam abban a korban mikor a múzsa közvetlenül érint legyen szives, ezt megítélni egy versből nemsok, reményilem nem fárasztom agyon. Egy szép versét olvastam a Tüztáncban. Maguk költők, szót se többet!!! Kérésem megismétlése miatt közlöm egyébként még csak 76 éves vagyok és nőtlen legyen szíves, időnkint erről is gondoskodni. Néhai Atyám Thököli Imre vasúti álomás főnöke a nyírségi helyi érdekű vasúton. Rugja segbe legyen szives, Bizalmas válását várom tisztelet őszinte

*Ifj. Kanalas Béla
Budapest XIII Róbert Károly körút 82–84
harmadik osztály*

Kampanella

Növendék erdőben terem a növényzet
Himrigó trillázik nőstényrigó végett...
De hiá'bjába dalol tarkabarkát,
Imádottja nélkül himbálhatja farkát. ex!

Én is így csinállok, csinálom biz'aztat?
A hölgy irányában a siker nem biztat,
Hej! pedig szép vón' a sarjadó növényzet,
Mikor pajkos páros szerelmi érzület? ex!

Nos hát hogy ha így van, és ha mégugyebb van,
Még ha legugyabb is, belenyugszom abban,
Hölgyben van felölem kedvezőtlen nézet,
Forduljon el tőle a férfi önérzet! ex!¹

Először Kormosra gyanakodott, így hozzá fordult valami áttétellel; de kiderült, nem Kormosé a remek vers; ezért Jékelyre kezdtek gyanakodni, immár ketten. Hogy megvicceljék, egy Kormos-vers két szakaszának francia fordítását küldték meg neki mint francia eredetit, fordításra, majd felkeresték a Kormos-verssel, s azt állították, kiadták másnak is fordításra, egy akkor kevésbé kedvelt költőnek, aki '56-ban sztrájktrőrő volt, s Jékely kénytelen volt elismerni, hogy a másik „fordítás” jobb. Eztán mondták el neki, mi is a valódi történet, és minek köszönheti a megtiszteltetést: ám kiderült, nem ő volt ifj. Kanalas Béla *Kampanella* című remekének alkotója. Gyanakodtak még Kálnokyra, immár hárman, de nem lett meg a tettes – míg egy napon Weöres meg nem kérdezte Lator telefonon: „*Mondd csak, ír-e még neked verseket az az ifjabb Kanalas Béla?*” Lator tette a tudatlant, majd Domonkos Mátyás segítségével szőtte tovább a történetet: amikor ő kapott a kiadónál jobb, túlfűtött erotikus, patológikus, szexuális verset, annak jobb passzusait vették elő, s írtak mellé dorgáló levelet Weöresnek, hogy nem ezt várták a szocialista kultúra olyan nemes alkotójától, mint ő, s hogy a burzsoá dekadencia szottyos mocsarában való önfelédlt dagonyázás nem illik az ilyen értelmes, szakavatott mestereknek, mint amilyen Weöres, s így tovább, hosszan, majd aláírták a levelet – Illés Endre, a kiadó igazgatója nevében.

Mikor Weöres rákérdezett, nem ők voltak-e, Lator tagadott, erre Weöres közölte, hogy Amy tanácsára be fogják perelni Illést, akit Károlyi Amy fel is hívott, s rákérdezett, ő írta-e alá azt a levelet, amit Weöresnek küldött a kiadó; erre az igazgató, hiszen minden levelet alá kellett írnia, természetesen rávágta az igent, mire Károlyi Amy közölte vele, hogy akkor beperelelik. Illés Endre kicsit gondolkodott, majd kiment Domokos Mátyáshoz: „Ugye, Te írtad alá azt a levelet?!” Végül lassan tisztázódott a Kampanella és a levél története, de hosszú ideig tartotta lázban az unalmas hatvanas évek elejét az alkotókat.²

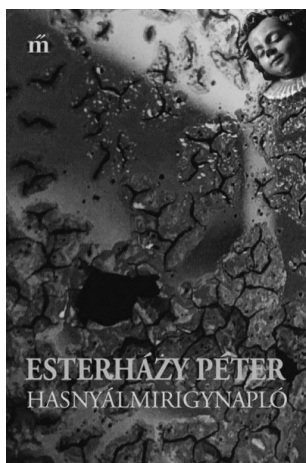
¹ In Lukácsy András: *Kiment a ház az ablakon...*, Bp., 1981., 322.

² Györe Gabriella: Játékos klasszikusok, Litera, Az irodalmi portál, www.litera.hu/hirek/jatekos-klasszikusok (2009. febr. 27.)

FÖRKÖLI GÁBOR

Halhatatlan, vagyis meghalhatatlan

ESTERHÁZY PÉTER: HASNYÁLMIRIGYNAPLÓ

Magvető Kiadó
Budapest, 2016
240 oldal, 3490 Ft

Megszokhatatlan és lesújtó azzal szembesülni, hogy egy kortárs szerzőről hirtelen az irodalomtörténet részeként kell beszélni. Ennek az irodalomtörténetnek keserűen ironikus fordulata, hogy egy olyan íróról, akinek a könyvei nyomán az irodalmi mű szövegszerűségére, megcsináltságára és a referencialitás felszámolására hívták fel újra és újra az irodalomtudósok az olvasók figyelmét – érzésem szerint kissé egyoldalúan –, hirtelen kiderül, hogy teste van, hogy lelke van, és ezzel a testével és ezzel a lelkével fájdalmat tud érezni. És akkor hirtelen ez a valódi fájdalom válik az irodalmi mű aranyfedezetévé, hirtelen az embert kezdjük el keresni a szövegben.

Ez igazából nem csak egyszer történt meg Esterházy Péter életművében. Bizonyára megtörtént *A szív segédigéiben*, amelyben a szerző édesanyját siratta el, és megtörtént a *Javított kiadásban*, amely őszinte számvetés azzal a ténnyel, hogy egy hivatalos dosszié többet mond el az emberről, mint a nagy műgonddal kidolgozott szövegjáték. De a leglátványosabbban most, *A bűnös* és a *Hasnyálmirigynapló* című kötetek megjelenésével történt meg. Mindez persze az Esterházy-recepció közhelye. A gyász azonban mégsem engedi, hogy elszakadjunk attól az illúziótól, hogy most utoljára még ismét találkozhatunk a betűk mögött az emberrel, aki már elment.

Szó sincs tehát arról, hogy két Esterházy Péter lenne: az író, meg a másik, a magánember, aki betegségéről naplót vezet. Természetesen ő naplóírás közben is vérbeli író, és minden tollvonásával a hiteles szavakért küzd. Szüntelenül arról panaszkodik, hogy nem megy neki az írás, bágyadt, erőtlén, a betegség magának követeli az időt. Ám még ebből a nemírásból is valahogy megszületik a Szűts Miklós festővel közösen jegyzett könyv, valamint az *Egyszerű történet vessző száz oldal* valószínűleg már örökre csonkán maradt Blixen-változata, és elkészül jó pár alkalmi írás, miközben végső

formát nyer a *Mercedes Benz* c. drámája és az Eötvös Péter oratóriumához írott szövegkönyve. Gályamunkaként is felfogható, de szövegekkel való babrálásnak ott van még a korrektúrázás is. Esterházy itt sem hagyja cserben kiadóit. És naplóiírás közben is már a könyvre gondol. A világon minden azért van, hogy könyv legyen belőle – mondja Mallarmé. A hasnyálmirigyrák azért mégiscsak túlzás – mondaná ő, de ettől függetlenül ugyanazzal a gondossággal, ugyanazokkal a kedves manírokkal írná tovább naplóját, mint írta a *Termelési regényt* vagy a *Harmonia caelestist*.

„Mindegy a malom. Mindegy a molnár. Csak a liszt a fontos. – Ezt hallom a rádióból, lehetne a mottóm, az életmottóm” – írja 2015. október 4-én. És ennek szellemében örli is át magán a szöveget, mintha nem tudná, hogy már csak érte, miatta, a húsvér emberért is végigolvasnánk ezt a könyvet. A művés írás itt is öröm. Egy ponton feldereng Esterházyban a lehetőség, hogy ceruzával körmölt naplójegyzeteit nem fogja összefésülni, megigazítani. Rögtön hozzát teszi, hogy ezt a fogadalmát nem fogja tudni megállni, ha ő gépeli be a végén a szöveget. Az utolsó bejegyzésből persze kiderül, hogy tényleg ő gépeli. A napló természetesen nem ment bizonyos esetlegességektől, de ez a műfajból fakad. Előfordul azonban, hogy a kötelező penzum, a múltékony tények kényszeressé váló rögzítése elől Esterházy egy novellabetétt írásába menekül: haldoklótól szinte szentségtörésszámba megy a kitalált cseh síelő félig malackodó, félig lírai tónusban írt homoerotikus története, vagy az, ahogy a csinos fiatal hölgyként megszemelesített Hasnyáltkáról fantáziál.

Hiába érzi azonban ennek a hétköznapiakra rendszeresített műfajnak a hátulütőt, a napló mégsem börtön Esterházy számára. A *168 Órában* megjelent nekrológiájában Radnóti Sándor lényegre törően állapítja meg, hogy Esterházy életműve csavaros válasz volt a kádári diktátúra ajánlatára, vagyis a magánemberi és a közéleti, a privát és a publikus radikális elválasztására: nem lehetsz ugyan szabad a politikai térben, ám a magánszférádba nincs beleszólása senkinek. A *Termelési regény* ennek az ajánlatnak a paródiája: a termelési értekezletnek a könyv első felében olvasható szatirikus elbeszélése mint közügy látszólag élesen elválik a családi élet és a foci témáját körbejáró második egységtől. A regény egésze mégis azt bizonyítja, hogy igenis a kettő egymásba szűrődik, és a privát élet is megmérgeződik a közügyek tisztátalansága miatt. A család természetesen bensőséges, kedves tér Esterházynál, ugyanakkor pontosan az E. betűs név miatt e konkrét család történelmi terheket hordoz, sorsa példázaterejű. Ezek a kettős kötelmek Esterházy Péter íróságának meghatározó tényezői. Ezért ír naplót, amelyben továbbéli az ország és olvasótábora előtt ezeket a publikus és privát szerepeket. Az írás neki is éfenntartó és enteremtő gyakorlat, mint Tandori Dezsőnél, csak ő politikusabb; olyan fontos önigazolás neki, mint egy XVIII. századi arisztokrata számára a memóriája, ám vérbeli ironikusként a köz ügyeit illetően nem képzel olyan sokat saját fontosságáról; a magánélet és az intim szféra őszinteségét ugyanúgy az közérkölcsök tisztaságának rangjára emeli, mint a testének patológiájáról részletesen beszámoló Bethlen Miklós, viszont Esterházy egészen más, kevésbé puritán keresztény lelkiséggel viszonyul testéhez. „Úgy érzem, bizonyos öncenzúra emelné családunk fényét, tekintélyét” – jegyzi meg a magánszféra kódja és a publikus szerepek közötti feszültségről. A betegségből és a kórházi összezártságból fakadó felfokozott intimitásra, a nem mindig méltóságteljes testi funkciók provokatív vállalására céloz ezzel, amelyet a család szemérmes, mégis sokatmondó bemutatása ellensúlyoz. Szükszavúan, ugyanakkor jelenlétük fontosságát nem elhallgatva ír társáról, Gittáról, a „fiúg”-ról, vagyis testvéreiről, gyerekeiről és unokáiról. Közírói tevékenységét sem tagadja meg,

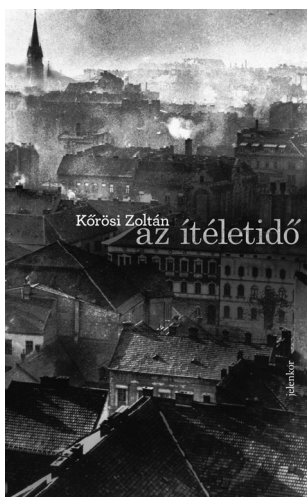
a közéleti aktualitások beszívárognak a naplóba, igaz, nem uralják el. A privát és a publikus közötti kapcsolat még metaforikus szinten is működik, amikor a szerző párhuzamot von a diktatúra és a betegség, a politikai humor és a testi-lelki jólét között: „Azt mondja nekem a hasnyálmirigyűtűndér, hogy itt evvel az én derűmmel nem próbálkozzam. Hogy a komcsikat is a nevetés, a kinevetés győzte le, és hogy ez a rákkal is megy, mondom én.” Esterházy nagyon jó érzékkel vette észre, hogy betegsége közügy, és hogy az általa teremtett és megélt írói szerep miatt nem kerülheti meg, hogy írjon róla. Életművének a szintézisét talán nem ez a napló végezte el, de mindenképpen még következetesebbé, még koherensebbé tette.

A kérdéses derű, amelynek bölcsességéről, ontológiai vagy éppen katolikus gyökereiről már sokat elmondott a kritika, ezúttal a napló egyik alapvető szerkezeti kérdésében is tetten érhető: vajon milyen nagy drámai felismerés lehetséges ott, ahol ez a tragikum tapasztalatán túli bizakodás működik, honnan hová jut el a haláltól fenyegetett hősünk? Eszünkbe juthat itt Szép Ernő komoly mélységeket rejtő naivitása, aki az *Emberszagban* arról ír, hogy a vég számára nem elképzelhető: „Én, én, kérem, mintha nem is hinném a halált. Ő igen, elfúj engemet is, mint a gyufát, de én nem tudok majd arról; én nem tudok, nem hiszek, képzelni se bírok egyebet, csak életet. Sose lesz az életnek vége, utolsó lélegzetem után nem húzom össze a tüdőt, és utolsó gondolatom után pontot nem teszek: gondolat, lélegzet átalszökik a végtelenbe, időtlenbe. Halhatatlan vagyok, vagyis meghalhatatlan.” Esterházy naplója pontosan erről a tapasztalatról számol be. A könyv mintha nem haladna semerre: sem a reménykedéstől a végső kétségbeesés, sem a dacos tagadástól a halálra való felkészülés felé. Nincs különösebb fordulópontja a történetnek: egyszer csak az orvos száján kiszalad az, hogy „ez már nem múlik el”, de még ez sem hat végérvényes ítéletként. Ha valamilyen új állapot lassanként mégis beáll a naplóíró életében, az talán a csendes elfogadás. Nem feltétlenül a megsemmisülésé, inkább Hasnyálkáé, aki nem más, mint a betegség tudomásulvétele, a halálnak a beteggel együtt élő lehetősége, de nem maga a halál. Az utolsó lapon Esterházy egy frappáns utolsó mondaton töpreng, mintegy jelezve, hogy a napló lekerekíthető, de a haldoklás története nem. Esterházy életének utolsó évében is a zárt forma és a végtelenre nyitott élet feszültségében létezett, és ezért lett utolsó könyve félig-meddig olvasónapló is. Kereste a haldoklás elbeszélésének lehetőségeit. És ahogy ő a szellemtársaként mellészegődő könyvekkel eszmét cserélt, olvasójának is szinte beszélgetni támadna kedve vele. Könyvekről, filmekről csevegni. Hogy ne csak Harold Brodkey haldoklásesszéit olvassa, hanem Daniel Pennac *Testnaplóját* is. Lapozza föl Illyéstől a *Kháron ladikjánt*. Hogy milyen szép tőle, hogy a *Saul fia* Oscar-gálájáért virrasztott. Ám Esterházy halála sajnos már több mint olvasmányélmény.

HAKLIK NORBERT

Megváltástörténet az Angyal utcából

KÖRÖSI ZOLTÁN: AZ ÍTÉLETIDŐ

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2016
216 oldal, 3499 Ft

Kőrösi Zoltán munkáját olvasva nehéz elvonatkoztatni attól, hogy egy fiatalon elhunyt, nagyszerű író utolsó regényét tartjuk a kezünkben. Ez a tudat nyilván kölcsönöz még egy árnyalatnyi sötétet a műnek, ám *Az ítéletidő* kétségkívül a tragikus életrajzi háttér nélkül is komor olvasmány. Kínálja magát a párhuzam egy másik nagy mesélő utolsó nagyepikai művével, amely félig-meddig szintén városregény: talán a Mikszáth-életmű monumentális záródarabjára, *A fekete város*ra volt még jellemző ugyanaz az „ember az embernek farkasa”-hangulat és pesszimizmus, amely a Kőrösi-regénynek is a sajátja.

Ám míg Mikszáth a boldog békeidők felhőtlen végóráiban a régmúltba nyúlt vissza, hogy olyan korba helyezhesse regénye cselekményét, amelynek lényege volt a szélhámosság és a vizálykodás, Kőrösinek nem kellett ily messzire kalandoznia a történelemben, elvégre e kritériumoknak a jelenkori Magyarország is egészen jól megfelel. Kőrösi a régmúlt helyett inkább a közeli jövőbe helyezte regényének cselekményét, azt vizsgálva, hogyan hatna a közösség és az egyén életére egy váratlan, országos méretű kataklizma, és ezáltal a regény a késő-mikszáthi pesszimizmus mellett olyan kortárs művekkel is párhuzamot kínál, mint Térey Jánostól *A Legkisebb Jégkorszak*, vagy a kortárs magyar sci-fi nagy tehetségű debütánsa, Vékony Krisztián regénye, a *Sors-algoritmus*.

Minden bizonnyal a hideg polgárháborúba merevedett mai magyar valóság is közrejátszik a katasztrófa sújtotta közeljövőben játszódó negatív utópiák ezen új hullámában. A kortárs magyar irodalom ezzel a filmvilág jól bevált receptjét is újragondolja, nem véletlenül, hiszen a zsánerrel járó alaphelyzet számos izgalmas aspektus kifejtésére nyújt alkalmat. Minden valamirevaló hollywoodi rendező tudja: a jó katasztrófafilmhez elengedhetetlenek a szimbolikus helyszínek, a személyes szál, valamint a nyomasztó, lehetőleg mégis

optimista végkicsengésű vízió arról, hogyan alakítja át a társadalmi viszonyokat a túléléséért küzdő emberiség összefogásának kényszere. Kiváló alkalom ez arra, hogy rendkívüli helyzetekre kalibrálva gondoljuk tovább korunk társadalmi viszonyait. Lássuk, hogyan alkalmazta ezt a receptet Kőrösi Zoltán az életművében oly kiemelt szerepet játszó város, a jelenkori Budapest világára.

A regény felütése – némi prózaírói önreflexió-futamot követően a végenincs, számtalan más történetből összetapadó történetekről – nagyívú, érzékletes történelmi áttekintés arról, hogyan vált az idők során napjaink Külső-Ferencvárosa a főváros részévé úgy, hogy máig is őriz valamit hajdani vidékiségének aurájából. A helyszínrajz háttere előtt mozgásba lendül a jól bevált, Kőrösi-féle nagyvárosi mágikus realizmus, amely egyúttal a személyes szálat is elindítja: odaköltözik az Angyal utcai lakásba az elárvult kisfiúhoz, Boriszhoz nagybátyja, Robi bácsi, miután a fiúgyermek szülei életüket vesztették egy bizzarr balesetben, amelynek során az ütközéskor a betonkeverőből rájuk ömlő anyag révén önnön síremlékükké szilárdultak. A személyes tragédiát aztán hamarosan követi az országos méretű sorscsapás is. A Magyarországra méretezett világvége az Angyal és a Mester utca sarkán kezdődik el egy októberi reggelen, és érkezését mindent átható szarszag adja hírül. Aztán tölcser nyílik a Mester utcai aszfaltban, amely hamarosan elkezd a felszínre fortyogni az elfeledett múlt relikviáit, „a római pengéktől az avar vértéken át a hun kengyelen keresztül a német, zsidó, szláv, longobárd és besenyő, kun és magyar csontoktól a legkülönbözőbb népekig mindenféle, valaha itt járt nemzedék emlékei és tárgyai előkerültek, ráadásul a lehető legnagyobb összevisszaságban”, a következő kérdésre fakasztva az elbeszélőt: „Ki köpköd itt kire?” (44–45.)

Szép, önironikus, jelképszerű megfogalmazása ez a jellegzetesen közép-európai, totalitáriánus történelemfelfogásnak, amely a múltat csakis a jelenhez mint elkerülhetetlen következményhez vezető okok láncolataként hajlamos értelmezni. A szimbólumokba oltott társadalomkritikának azonban ezzel még nincs vége, a tölcserről ugyanis hamarosan kiderül, hogy nem csupán az alvilági régiókba tart, hanem láthatatlanul az ég felé is folytatódik. Ezzel egyidejűleg rejtélyes, öltönyt viselő, illetve ballonkabátos figurák kezdenek városszerte felbukkanni, akikről csak annyit tudhatni biztosan, hogy az egyik csoport az angyalokkal, a másik pedig az ördögökkel azonosítható. Ám arról, hogy a kettő közül melyik az ördögök légiója és melyik az angyalsereg, a véleményeket logikus támpontok híján csakis a megnyilatkozó vak-hitű meggyőződése táplálja. Mindeközben a kormány nemigen tesz egyebet, mint hogy szajkózza a magyarság küldetéséről és mártíromságáról a szólamokat, a külső és belső ellenségekről szóló összeesküvés-elméleteket, és folyton-folyvást kommunikál. S ha még ebből sem világos, a jelenkori magyar valóság mely aspektusáról van szó itten, Kőrösi hamarosan ténylegesen is kettészakítja a hazát, miután egy ismeretlen eredetű, országos méretű áramkimaradás révén eluralkodik a határ innenső oldalán a sötétség, és a Duna medre a folyó közepén felemelkedik, hogy fizikailag is kettézárja Nyugat- és Kelet-Magyarországot.

Ebben a miliőben próbál boldogulni Robi bácsi és Borisz, akik – miközben az országra szabadult katasztrófa átírja a társadalmi szabályokat és lényegtelené teszi az osztálykülönbségeket – egyre közelebb kerülnek a háztömbjükben élő prostituálthoz, Lilihez, valamint leánygyermekéhez, Kislilihez. A közöttük kialakuló barátság története, amely Lili és Robi bácsi között egy idő után szerelemmé teljesedik, párhuzamosan fut a regényben a katasztrófavonallal, és egyben ellenpontját is képezi annak. Ugyanis míg az országban minden tönkremegy, addig a ferencvárosi kupleráj lassan az emberiség jelképes fellegvárává avanszál, lé-

vén, hogy a mindenkit egyformán sújtó katasztrófa lebontja a társadalmi rétegek határvonalait, s ez – legalábbis az Angyal utcai házban – megteremti a lehetőségét annak, hogy új szövetségek jöhessenek létre az arra nyitott emberek között, rangtól és pozíciótól függetlenül. Ahogyan Robi bácsi fogalmaz egy helyütt Borisszal beszélgetve: „Tudod, sosem öv alá helyeztem az emberi méltóságot, hanem följebb, a szív, a szellem, a lélek szintjére, elvégre ott mennek végbe a leggyalázatosabb kurválkodások.” (172.)

A regényben szó esik egy bizonyos természetfeletti képességről is, amely Borisz családjában állítólag apáról fiúra száll. Mindvégig eldöntetlen, hogy a fiú adottsága arra, hogy egy kupica pálinka felhajtását követően hallja a környezetében lévő emberek gondolatait, valóban nem e világi eredetű, vagy inkább a szesz képzeletfelszabadító hatásának tudható-e be. Nem baj, hogy feloldatlanul marad e talány, ugyanis ennek köszönhető a regény egyik legszebb szakasza is, amelyben Borisz a Mester utcát járva tolmácsolja az utcán kóválygó nyomorultak érzéseit és gondolatait Kisililinek, mindemellett ez a megoldás csak méginkább megerősíti az üzenetet, amelyet a Kőrösi-regény végkifejlete sugall. Amikor ugyanis a körülmények végképp lebontják a prostituált Lili és az egykori könyvtárosból végül hasonlóképpen alacsony sorba hanyatlott Robi bácsi között a társadalmi különbségeket, a két ember szimbolikus egyesülése a házasságban csodálatos módon az ország számára is elhozza a megváltást.

Kőrösi Zoltán regénye mindenféle didaktikusság nélkül, természetes szuggesztivitással suggallja: az igazi katasztrófa az, amikor az ország lakói készakarva különzárják magukat egymástól, önmaguk teremtette, képzeletbeli választóvonalak mentén. S bár *Az ítéletidő* alaphelyzete komor, sötét és pesszimista, a Lili és Robi bácsi között kialakuló kapcsolat krónikája mégis szavatolja az optimista végkicsengést. A Kőrösi-mű végül katasztrófa-regénynek álcázott, társadalomkritikával fűszerezett, mágikus realista nagyvárosi megváltástörténetként teljesedik katartikus regény-manifesztummá, amely mintha azt kívánná az olvasó eszébe vésni: nem kell, hogy Borisz természetfeletti képességeivel rendelkezék az ember ahhoz, hogy elkezdjen őszintén odafigyelni a többiekre. Kőrösi-regénybe illően keserédes, fel-emelő és jelképszerű, hogy ez az életmű, amely írójának Magyarország, valamint a szűkebb haza, Budapest iránti szenvedélyes szeretetét fogalmazta újra minduntalan, éppen ezzel a búcsúüzenettel zárult le.

MÓROCZ GÁBOR

Lépéspróbák egy monográfia felé

LENGYEL ANDRÁS: AZ ESTHAJNALI CSILLAG

LENGYEL ANDRÁS
Az esthajnali
csillag

Cholnoky Viktorról

NAP KIADÓ

Nap Kiadó
Budapest, 2015
336 oldal, 3500 Ft

Lengyel András *Az esthajnali csillag* című tanulmánykötete műfajelméleti szempontból rendhagyó vállalkozás. Nem egy-
séges monográfia; „csak” különálló tanulmányok füzére – ám
ez a különállás viszonylagos, hiszen a kötetben szereplő ös-
szes írás Cholnoky Viktorról, a századelő magyar irodalmá-
nak egyik legrejtélyesebb alakjáról szól.

A könyv olvasásakor szinte azonnal feltűnik, hogy Len-
gyel másfelől közelít Cholnoky munkásságához, mint a ko-
rábbi értelmezők. Egyfelől a „sajtómunkás” (az újságíró és a
szerkesztő), másfelől a gondolkodó Cholnoky Viktor érdekli.
Az író – jórészt elfeledett – vezércikkeinek, jegyzeteinek,
glosszáinak, valamint tárcáinak és publicisztikus hangvételű
miniesszéinek szentel kitüntetett figyelmet, és e tekintetben
úttörő kutatásokat végez. A magyar irodalmi kánonban hosz-
szabb ideje előkelő helyet betöltő – ennek ellenére szélesebb
olvasói körben mégsem eléggé ismert – novellista Cholnoky-
val ugyanakkor feltűnően keveset foglalkozik. Jelzésértékű,
hogy a kötetben szereplő tizenkét tanulmány közül mindöss-
ze három tárgyalja az író novelláit. Vagyis – kissé érdesen
fogalmazva – úgy tűnik, Cholnoky Viktor novellisztikájáról,
próza poétikájáról a szerzőnek nincs túl sok mondanivalója;
általában megelégszik a művészi igényű prózai alkotások
(eszme)történeti kontextusának felvázolásával. Ez a könyv
feltűnő sajátossága, amit természetesen nem szabad hiba-
ként elkönyvelni, de említés nélkül hagyni sem volna szeren-
csés.

A szerző mellett a szerkesztő, Sebestyén Ilona munkáját
is pozitívan minősíti, hogy a kötet kompozíciója gondosan
kimunkált, a legkevésbé sem széteső. Elég csak arra gondol-
ni, hogy a Cholnoky-kutatás legfontosabb dilemmáit felvil-
lantó bevezető után egy olyan nagyívű – filológiai, pszicholó-
giai, társadalom-, sajtó- és mentalitástörténeti szempontokat
magas szinten ötvöző – életrajzi tanulmány következik,

amely nemcsak a fiatal Cholnoky Viktor (gyakran lehangoló) sorsfordulatait részletezi, hanem az író gondolkodásmódját meghatározó szociokulturális háttéréről is plasztikus képet ad. Ez a hosszabb terjedelmű dolgozat megfelelő alapot nyújt a további – már az érett Cholnokyt tárgyaló – írásokban megjelenő problémák értelmezéséhez. Így válik érthetővé, hogyan alakulhatott testvéri kötelékű barátsággá az a kollegiális kapcsolat, amely Cholnoky Viktort a nála jóval fiatalabb Kosztolányihoz fűzte (mindketten a vidéki úri középosztály „elbitangolt”, „dekadens” gyermekei voltak); ahogyan az is: miért viszonyult olyan ambivalensen a modernizációhoz Cholnoky – nemcsak kis példányszámú, szűk réteget megszólító, erősen konzervatív szemléletű veszprémi lapok ifjú szerkesztőjeként, hanem évekkel később, fővárosi vezető publicistaként, *A Hét* című folyóirat „mindeneseként” is (régí és nehezen megcáfолható igazság: senki sem képes átlépni a saját árnyékát).

A szerző és a szerkesztő sikeres együttműködését jelzi az is, hogy a kötet végére került az első magyar újságírósztrájkáról beszámoló *Az „elgondolhatatlan kiméra”* című tanulmány, amely egyfelől igen alaposan bemutatja a Cholnokyt budapesti korszakában körülvevő, a veszprémitől jelentősen eltérő kulturális közeget, másfelől egy fejlődési ív kirajzolásában is kulcsfontosságú szerepet játszik – amennyiben a szöveg záró része félreérthetetlenül utal arra, hogy hősünk, az 1890-es években még „félbemaradt”, kallódó egzisztenciaként ismert fiatalember az 1910-es évek elejére már mértékadó, közvélemény-formáló értelmiségivé vált. (Az más kérdés, hogy e pozitív fordulat eredményei – az önpusztító életmódot folytató író súlyos betegsége, majd korai halála miatt – nem lehettek tartósak.)

Mindemellett *Az esthajnali csillag* egységességének képzetét erősítheti az olvasóban annak belátása is, hogy a kötetben szereplő valamennyi dolgozat jellegzetes darabja Lengyel András életművének. Amin nem kell csodálkozni: Lengyel azon kevés számú kortárs irodalmárok egyike, akinek a szövegeit néhány mondat után fel lehet ismerni saját, másokétól markánsan eltérő látásmódja és stílusa alapján. Bármilyen triviálisan hangzik is: ő nem képes „nem-lengyelesen” írni.

A szerző „értekezői beszédpozíciója” világos, félre nem érthető. Lengyel írásaiban nem mímeli a személytelenséget, az (ál)objektivitást, nem bújik különböző, divatos intellektuális maszkok mögé sem, hanem vállalja a maga (gondolkodói) személyiségét. Szubjektivitása nyilvánvaló – és nem csak az éber, esetleg gyanakvásra is hajló olvasó számára. Lengyel ugyanis nem akarja elrejtteni olvasói elől, hogy tanulmányai legalább annyira konstrukciók, mint rekonstrukciók. Folyamatosan „leleplezi” kutató, teória-alkotó önmagát; rendszeresen számat ad korlátozott tudásáról, saját módszertanát illető kételyeiről. Olyannyira, hogy önreflexív megnyilvánulásai – okkal, ok nélkül – időnként körülményeskedő, modoros magyarázkodásnak hatnak. (Ahogyan a Cholnoky-szövegektől mindenáron távolságot tartani akaró, túlzott kommentátori ügybuzgalom is tehertétele olykor a kötetnek.)

Kár, hogy a szubjektivitás felvállalásával szorosan összefüggő perspektivizmust nem tudja következetesen érvényesíteni akkor, amikor már nem az irodalomtörténeti kutatás módszertani ellentmondásaival viaskodik, hanem a magyar politikai eszmetörténet ingoványos területén bolyongva egy számára kevésbé rokonszenves ideológia bemutatására vállalkozik. Nem is az a legfőbb probléma, hogy a fiatal, még Veszprémben élő Cholnokyra elementáris hatást gyakorló XIX. századvégi keresztényszocialista eszméről nem képes árnyalt képet adni (bár nem ártott volna, ha megemlíti: a keresztényszocializmusnak több alakváltozata is létezett, amelyek közül az író nem feltétlenül a legkifinomultabbat képviselte; vagy ha legalább

részlegesen elismeri: ez az eszmekör nemcsak „hátra”-, hanem „előrefelé” is anakronisztikus volt az adott korban, azaz: korszerűtlenségének voltak, lehettek előremutató elemei is). Ennél súlyosabb gond, hogy egy helyen a következőképpen értékeli a publicista Cholnoky által vulgarizált keresztényszocialista nézetrendszert: „egészében egy olyan, archaikus vonásokat mutató attitűd megléte sejlik itt föl, amely akkor már, mint elvont konstrukció egyáltalán nem volt képes a történő valóság adekvát értelmezésére”. Az idézett szöveghely alapján úgy tűnhet, Lengyel András hisz abban, hogy létezik objektív „valóság”, és abban is, hogy a megismerő ember jó esetben képes adekvát módon, mindenféle szubjektív, torzító egyoldalúságtól mentesen megragadni e tiszteletreméltó létszféra társadalmi, politikai aspektusát. – Sajnálatos, hogy ez a kissé ómódi, akár még naivnak is nevezhető aufklárista vagy szcientista előfeltevés reflektálatlanul marad a szövegben; itt mintha cserben hagyná Lengyel Andrást az az intellektuális óvatosság, amely alapvetően jellemzi beállítódását.

Örvendetes viszont, hogy a szerző – kisebb-nagyobb fenntartásokkal – méltányolja az érett Cholnoky egyszerre modern és antimodern kultúrkritikáját, amely az író számos művében jelen van, de a legátütőbb erővel talán *Új világ* című 1911-es anti-utópiájában nyilvánul meg. A globális méreteket öltő, szélsőségesen uniformizáló „egészségdiktatúra” látomása még az úgynevezett „progresszió” hívének mutakozó Lengyel András számára is meggyőző példa arra, hogy a túlhajtott modernizáció milyen nagyságrendű veszélyeket rejthet magában.

A szemléleti elemek jelzésszerű bemutatása után említést kell tenni Lengyel András értekező prózájának nyelvi minőségéről is. A szerző ezen a téren is kiemelkedő teljesítményt nyújt: stílusa mentes a frázisoktól, a retorikai szólamoktól, mégis élvezetes; fogalomhasználata pontos, mondat szerkezetei áttekinthetőek, nagyobb szövegegységei is jól felépítettek, koherensek. Ugyanakkor számos írásában arra is hajlamot mutat, hogy a választékosság, az egzaktitás és a legmodernebb kihívásoknak való megfelelés jegyében egyedi módon gazdagítsa a magyar irodalomtudomány nyelvét. Ennek érdekében nem riad vissza olyan kifejezések használatától sem, amelyek a természettudomány vagy éppen a marketing szótárában szerepeltek eredetileg (lásd például: „a mentális átrendeződés finomszerkezete”; „egy marginalitásában is jelentős valóságmagyarázat kollíziós szerkezete”; illetve: „promóciós szöveg”). Érdekeselek, invenciózusak, ha nem is feltétlenül követésre érdemesek ezek a nyelvi kísérletek.

Összegzésként elmondható: *Az esthajnali csillaggal* nem született meg az első – némiképp divatjamúlt kifejezéssel élve: „teljességre törekvő” – Cholnoky-monográfia. (Ám ez a szerző szándékai szerint és nem azok ellenében alakult így.) Monográfia helyett viszont létrejött egy olyan, a megszokottnál szubjektívebb szempontrendszert alkalmazó tanulmánygyűjtemény, amelynek kár lenne elvitatni az értékeit. Aki a közeljövőben a publicista Cholnokyról, illetve az író világméppéről akar írni, számítsa arra, hogy jó ideig nehezen fogja csak egyben-másban is felülmúlni e kötet szerzőjét. Aki pedig Cholnoky Viktor prózáját elemzi, aligha hagyhatja figyelmen kívül *Az esthajnali csillag* filológiai és eszmetörténeti karakterű fejtegetéseit, amelyek a voltaképpeni műelemzések keretétől szolgálnak.

ÓCSAI ÉVA

Az emlékezés korlátai

SCHEIN GÁBOR: SVÉD

Pesti Kalligram Kft.
Budapest, 2015
207 oldal, 3000 Ft

Egyéni és kollektív traumáink megjelenítése és feldolgozása folyton visszatérő törekvése Schein Gábor írásainak, amelyek közt számtalan regény, vers, elbeszélés, dráma, esszé és publicisztikai írás szerepel irodalomtörténeti tanulmányai mellett. 2015-ben megjelent *Svéd* című kisregényének főszereplői két európai fővárosban, Stockholmban és Budapesten kutatják a múlt titkait és emlékeit, 50 évvel az 1956-os forradalom és több mint 60 évvel a holokauszt után.

A 2006-2007-ben játszódó történet, amely az akkoriban bezárásra ítélt lipótmezei elmeegógyintézet múltjához kötődik, összekapcsolja az egyéni és a kollektív emlékezetet és megrázkódtatásokat egy intézménnyel, amelynek fontos szerepe van a traumák feldolgozásában. A regény pontos megfigyeléseken alapuló, finoman kidolgozott nyelvezete és a gondosan felépített, nyitott szerkezet – a szerző korábbi írásaihoz hasonlóan – ezúttal is magában hordozza az olvasó elbizonytalanításának a szándékát, néha azonban olyan esetekben is, amikor a regény egésze szempontjából nem tűnik indokoltnak.

A mindentudó elbeszélő a regény alapszituációjában összefüggésbe hozza a három főbb szereplőt, akiknek a történeteikhez fokozatosan hozzákapszolódnak a mellékszereplők életmozaikjai. Stockholmban a súlyosan beteg Grönewald úr halálos ágyához hívja Budapestről Bíró doktornőt, a Lipótmezőn működő elmeegógyintézet munkatársát, és megkéri, hogy zúzzon össze minden tárgyat a lakás egyik helyiségben. A doktornő egyúttal abban fog segíteni Grönewald úr kérésére, hogy az idős férfi nevelt fia, az 1956 után hozzájuk került Ervin megismerje magyarországi múltját és valódi édesanyja történetét. A továbbiakban a kisregény fokozatosan adagolja az információt az alapszituációból kibontakozó történésekhez, miközben válto-

gatja az idősíkokat és a helyszíneket, és azt a várakozást kelti, hogy a keresés végére a töredékes szövegrészek kiegészítik egymást. Ez azonban nem teljesül, a fragmentált életmozaikok nem állnak teljesen össze, ugyanis a szöveg egyik fontos szervezőelve a hiány és a kihegyezés, a folyamatosság megszakítása.

Grönewald úr élettörténetének szintén meghatározó eleme a hiány. Nemcsak feleségével, Teresával, hanem a hároméves korától, 1957 óta velük élő Ervinnel sem alakít ki meghitt viszonyt. Nevelt fia elől eltitkolták magyar és zsidó származását, Grönewald úr nem folytatott vele párbeszédet gyerekkorától fogva. Ervint pénzért vették meg, akárcsak azokat a régi, használt tárgyakat, amelyeket az idős férfi az egyik szobában módszeresen gyűjteni kezdett, és történeteket talált ki hozzájuk. Ezek a fiktív elbeszélések az egyéni és a kollektív emlékezést helyettesítik, hogy elősejtsék a felejtést. Grönewald úr és felesége a regény szereplői közül a legidősebb nemzedékhez tartoznak, akik megérték a világháborút is. Ennek emlékeihez és a múlthoz való viszonyát jellemzi az idős férfi egyik megjegyzése, amelyet egy holokauszt-történethez fűzött: „Hogy megtörtént-e, hogy így történt-e meg, vagy őrült képzelődés, nem mindegy? Úgy tapasztaltam, aki az ilyen történetekkel nem tudott nyugodtan együtt élni, az maga is csakhamar beleőrült a történetekbe, amelyek nem tudnak véget érni. Felejtteni kellene már! El kellene égetni a gonoszság emlékeit. Ki kellene égetni őket mindenikből. Ha nem tudjuk megbocsátani őket magunknak, teljesül az ítélet: beteggé és gonosszá tesznek minket, nem engedik, hogy jók legyünk.”

A fenti idézet abból a szövegrészből származik, amely a legkevésbé illeszkedik a regénybe. Miután Ervin elvált feleségétől, Karintól, levelet írt neki a kapcsolatukról és Ervin gyerekkoráról, amelyet Karin később átadott Grönewald úrnak, ő pedig lábjegyzetekkel látta el Ervin önvalloását. A valószerűtlen eseménysornak és szövegalkotási eljárásnak – amelyet a *Bolondok tornya* (2008) című verses regényben is alkalmaz a szerző – az a funkciója, hogy megmutassa Grönewald úr részvétlen és elutasító viszonyulását nevelt fiához, a kapcsolatukért vállalt felelősség hiányát, aránytalanul hosszú, kinyilatkoztató hangú jegyzetei pedig tudálékos és zárt szemléletmódját, a párbeszéd elkerülését támasztják alá. Grönewald úr emellett olyan gondolatokat is megfogalmaz, amelyek nem illenek a karakteréhez és egy nyugdíjas külügyminisztériumi alkalmazott tapasztalataihoz, mint például a következő: „az idő ön-magában nem létezik, elbeszélésekké kell változtatnunk, hogy megalkossuk benne magunkat”.

Az apa-fiú kapcsolat sokrétű konfliktusait Schein Gábor több írása is feldolgozza. A *Svéd* azt a szemléletváltást jeleníti meg, amikor az apa feladja a fiával való kapcsolat és az emlékek tagadását, majd fia múltjának a megismerését választja: Budapestre utazik, és feltárja Ervin anyjának a történetét. Bíró doktornővel megsemmisítteti a régi tárgyakat, amelyekhez Grönewald úr fiktív történeteket alkotott, és ez a gesztus úgy is értelmezhető, hogy halála előtt belátta a gyűjtőszenvédélynek és a hozzájuk kreált fiktív történeteknek az értelmetlenségét, amelyek a családi titkok és hazugságok elfedését szolgálták, ezért megpróbálta helyreállítani a fiához való viszonyát. Az emlékezetkultúra terápiás nézőpontjából szemlélve azért kellett kapcsolatba lépnie egyéni és közös múltjukkal, hogy azt képes legyen feldolgozni és maga mögött hagyni. Nevelt fia azonban ezt a tettet is egy Ervin ellen irányuló, ellenséges lépésként értelmezte, ugyanakkor a regény nyitva hagyja azt a kérdést, hogy Ervin átértékeli-e nevelőapjához való viszonyát, miután Grönewald úr hozzásegítette őt ahhoz, hogy megismerje a múltját. Töredékes és homályos marad Bíró doktornő és Ervin budapesti találkozásnak

elbeszélése, a történet zárlata is, amelyben a párbeszéd hiánya és az egymás iránti közeledés határozza meg a valószerűtlen szituációkat.

Apjával ellentétben Ervin fontosnak tartja az egyéni és a kollektív történelem megismerését, amit érzékeltet a művészettörténet iránti érdeklődése és ez irányú tanulmányai, valamint a levéltárban folytatott munkája. Hiába kutatta azonban a kollektív múltat, nem tudta összekapcsolni vele személyes sorsát, hiszen meg volt fosztva kisgyerekkori emlékeitől és vér szerinti családja múltjának részleteitől. Ervinnek később nemcsak azt kell majd feldolgoznia, hogy anyja magyar zsidó és kommunista volt, hanem azt is, hogy svéd nevelőanyja vélhetően nem véletlenül titkolta el a fiú elől zsidó származását. Teresa ugyanis egy olyan ebédlőasztal örököse volt, amelyet apja elhurcolt vagy kitelepített zsidóktól kaparintott meg a német birodalmi vámhivatal, a Finanzamt tisztviselőjeként. Grönewald úr pedig azután kezdte el régi tárgyak gyűjtését és fiktív történeteik megalkotását, hogy az íróasztal valódi története a tudomására jutott.

A regény harmadik legjelentősebb szereplője Bíró doktornő, aki a lipótmezei elmegyógyintézet bezárásának szemtanúja és elszenvedője. Az egyik legjelentősebb magyar pszichiátriai intézet megszüntetése, valamint az 1956-os forradalom 50. évfordulójakor történt zavargások egy olyan társadalom szimbolikus eseményei, amelyek jelentős része elutasítja az egyéni és a kollektív múlt traumáinak a feldolgozását. Ebben a társadalomban nem találja a helyét Bíró doktornő, akit a mindentudó elbeszélő lelkiismeretes, becsületes és nagy tudású szakemberként jellemez, aki szolidáris a betegeivel, és felelősséget vállal értük az intézet megszüntetése után is. A regényben kizárólag vezetéknevével és szakmájával utalnak rá, a keresztnévét nem említik meg, mivel a negyvenéves nő identitásának legmeghatározóbb része az, hogy miként alakult a pályája. Az elbeszélő ezt a folyamatot részben feminista társadalomkritikai attitűddel vázolja fel, miközben megmutatja azt, hogy a személyközi kapcsolatok súlyos etikátlansága hogyan erodálja a közösségeket, és miként torzítja az egyéni boldogulás esélyeit:

„Brandel [az elmegyógyintézet igazgatója] volt az első, akinek [Bíró doktornő] megmutatta az elképzeléseit és az első eredményeit. Brandel azonnal meghívta egy kutatásba, amelyről csakhamar kiderült, hogy nagymértékben éppen az ő ötleteire támaszkodik, és amit végül néhány hozzá hasonló helyzetű kutatónővel együtt kidolgoztak, azt mindenki Brandel teljesítményének könyvelte el. Nyilvánosan nem szólhattak egy szót sem. Ehelyett a kutatásban részt vevők egymással kezdtek versengeni. [...] A tanulmányaikban és a konferenciákon hivatkozás nélkül kezdték felhasználni egymás eredményeit. A pályázási lehetőségekről elfelejtették értesíteni egymást. Bíró doktornőnek ebben a versengésben nem voltak esélyei. Úgy tűnt, hiába olyan szép, hiába vannak eredeti elképzelései, és hiába ismeri alaposan a divatos elméleteket, vesztesnek termett. Képtelen kiállni magáért. És miközben a többieknek lassan alakulni kezdett az élete, ő még mindig ugyanott tartott. Albérlet, gyermektelenség, magány, megvalósíthatatlan ambíciók.”

Bíró doktornő három, ironikusan jellemzett kolléganőjét többnyire szintén a hiányaikkal írja le az elbeszélő, közülük ketten a kivándorlást fontolgatják. A múltból pedig egy újabb nő életsors dokumentumai keríti elő Bíró doktornő az elmegyógyintézet archívumából Grönewald úr kérésére, amelyek Ervin anyjának, Stiller Annának a kezelését rögzítik az 50-es évek végéről és a 60-as évek első feléből. Ezek az iratok a regény történeti magját alkotják: a kommunista nézeteket vallott Anna kezelésének története valódi dokumentumokra épül. A dok-

tornó ezek értékelésekor – mintegy rezonőrként – nem tör palcát a nő fölött, hanem szembe fordul apja szigorúan ítélkező szemléletmódjával, a megértésre törekszik, és együtt érez mindazokkal, akik a történelem veszteseivé váltak. Az átértékeléssel járó dilemmát így fogalmazza meg: „Hogyan fogadjunk el bensőleg értelmesnek és igaznak egy álláspontot, ha az elfogadása felszámolja, akár csak egy órára, vagy egy napra is, annak a történetnek az egyedüli igazságát, amelyben felnőttünk, és amelyhez minden más történet igazságát viszonyítottuk?” Ez egy olyan, semmit sem kirekesztő nézőpont elfogadását jelenti, ahonnan szemlélve a különböző múltképek és emlékezési stratégiák, valamint az egymást kizáró álláspontok kiegészítik egymást. A szolidaritás megnyilvánulásának egy másik példája Szigeti Magda alakja, aki egy temetőben ismeretlenül és önzetlenül felajánlja segítségét Grönewald úrnak, amikor Ervin anyjának a nyomára szeretne bukkanni. Vele éles ellentétben áll egy másik temető portása, aki csak ellenszolgáltatásért hajlandó segíteni.

A kisregényben az elbizonytalanítással (elhallgatással, kifejtetlenséggel, váratlan téma-váltással) ellentétes szövegalkotási eljárás az erősen reflektált nyelv, valamint az aforisztikus, olykor kinyilatkoztató hangú mondatok alkalmazása, aminek egyik példája Ervin levelének egy mondata: „Aki nem válaszol, amikor megszólítják, aki nem látható, amikor valaki felé fordul, annak hatalma van.” A mindentudó elbeszélő fogalmazásmódja azonban szintén kérdéseket vet fel az olvasóban, hiszen nem minden esetben lehet egyértelműen elválasztani egymástól az elbeszélő és a szereplők gondolatait. Ugyancsak tisztázatlan, hogy az egymással kommunikáló svéd és magyar szereplők milyen közös nyelven beszélnek, és kifejtetlenül maradnak az idegen nyelven folytatott párbeszédek lehetséges kommunikációs dilemmái.

A *Svéd* Schein Gábor korábbi kisregényeihez hasonlóan két térben távoli európai helyszínen, valamint több történelmi korszak között létesít kapcsolatot, és érzékletesen megformált szereplői nézőpontjaiból izgalmas együttgondolkodásra hívja olvasóit arról, hogy a személyes és a közös traumák szándékos és szándéktalan elfelejtése vagy felidézése milyen szerepet tölthet be a jelen és a jövő tapasztalatának az alakításában.

BEDECS LÁSZLÓ

A maga módján az

SZVOREN EDINA: AZ ORSZÁG LEGJOBB HÓHÉRA

Magvető Kiadó
Budapest, 2016
185 oldal, 2990 Ft

”

Szvoren Edina immár harmadik kötetében számol le a családi boldogság vagy akárcsak a harmónia lehetőségével, egy-szersmind a frusztráció- és komplexus-mentes élet esélyei-vel, illetve az emberi életutat valamiképp belülről meghatá-rozó logika metafizikájával. Nála nincs a sorsnak önmagán túli jelentése, a kínlódás, vagy súlyosabb esetben a szenvedés nem szolgál semmilyen célt és nincs konkrét, kézzel fogható oka sem, sohasem egy létező vagy elképzelt bűn utáni vezek-lés stációja, amit aztán esetleg a megváltás vagy a feloldozás követhetne. Novelláiban az élet görcsössége, kínja, fájdalom önmagából az életből következik, merthogy az rendre meg-oldhatatlan feladatok elé állítja a szereplőket. Azokat a tár-sadalom alsó rétegéhez tartozó, de igazából ezen a szokvá-nyos módon nem is kategorizálható szereplőket, akik ezek-nek az akadályoknak a leküzdésére nem is mozgósítanak túl nagy energiákat, vagy ha igen, az első kudarcok után megfu-tamodnak. A maradék energiájukat pedig inkább a szűk csa-ládi közösségen belüli hatalmi harcok kötik le: akik fent van-nak, azok a többiek manipulálják vele, akik lent, azok a túl-élés lehetőségének megteremtésére használják. Szvoren egy-egy mondattal képes ezeket a viszonyokat és az elképesztő élethelyzeteket érzékeltetni, élesen látja, és illúziómentesen, pózok nélkül mutat rá a kapcsolatok leplezni próbált konflik-tusaira, az évtizedeken át cipelt hazugságok hazugság-vol-tára, vagy az egyes emberek nyomorára, a lelkek mélyére rej-tett vigasztalhatatlan szomorúságra – vagyis azokra a sok-szor tabunak számító elemekre, melyek végső soron lehetet-lenné teszik az egymás mellettélést, vagy akárcsak az élet-nek nevezhető életet.

Szvoren Edina rendkívül termékeny novellista, az öt év alatt megjelent három kötetében közel száz szöveget publi-kált, de különféle folyóiratokban ezeken kívül is olvashatunk tőle hasonló témájú és felépítésű rövidprózát. Az immár markáns írói arc az otthon négy fala között zajló magánélet elbeszélőjeként mutatja őt, egy olyan novellistának, aki a csa-

ládi viszonyok, esősorban a mérgező szülő-gyerek kapcsolatok kiváló ismerője, de a szövegeiben nem kizárólag ezeket, hanem az ezekből fakadó felnőttkori problémákat is szóhoz engedi, legyenek azok akár a gyerekvállalással, akár a gyerek utáni hiábavaló vágygal, akár a kommunikáció-képtelenséggel, akár a szexuális szokásokkal és igényekkel, akár azok változásaival kapcsolatosak. Mindezt a harmadik kötetben egy-két szöveg kivételével egyes szám első személyű, hideg, tárgyyszerű, az érzelmi hullámokat elkerülő vagy azok befolyásának nem engedő nyelvhez köti. Ha pedig még az abszurdba hajló történetelemeket is elhagyná, kijelenthetnénk, hogy révbe ért, és kialakította azt a formát, azt a beszédpozíciót és azt nyelvet, mely tökéletesen megfelel annak az irodalmiságnak, azaz a szöveg és az olvasó közti kommunikációs lehetőségnek, ami már az első kötet novelláiban is a leghangsúlyosabb volt.

Fontos az is, hogy *Az ország legjobb hóhéra* írásai már nem csak térben zárják szűkre egy-egy történet keretét, hanem időben is: a mindig csak két-három szereplős jelenetek jellemzően egy-egy szobában zajlanak és az évekre vagy évtizedekre visszanyúló kapcsolatoknak csak egy nagyon rövid, jelenbeli időszakát mutatják meg. A szerző bezárja egy-egy jól felépített, a befejezetlenség és az elhagyás alakzataival gyakran élő, a feszültségteremtő előreutalásokat kedvelő jelenetbe a megmutatni kívánt sorsokat és kapcsolatokat, és már ebben a bezártságban megképződik az a fullasztó közeg, az a kilátástalanság, az a végtelen magány, ami az egész kötet és a teljes Szvoren-próza világ jól felismerhető sajátja. De ezek a szűk, zárt jelenetek egyben el is emelkednek a konkrét helyzettől, nem köti őket semmi földrajzi helyhez vagy a történelmi időhöz – bárhol és bármikor megtörténhetnek, vagyis általánosnak látszanak, ezáltal pedig még reménytelenebbnek. A szűk tér és a rövid idő mindeközben azt is lehetővé teszi, hogy az elbeszélővel együtt az olvasó is egészen közel lépjen a történésekhez és a szereplők személyéhez. Ez a közelség fokozza a leírások és a diagnózisok pontosságát, felerősíti a nyers, semmit meg nem szépítő mondatok hatását, tapinthatóbbá teszi a kifejezett diszkomfortot, kontrasztosabbá a sokszor taszító látványt. Ezekben a jelenetekben már nem is boldogság a tét, ennél sokkal kevesebbrel is beérnék a szövegbeli figurák: egy felszabadult pillanattal, egy apró örömmel, egy kedves szóval vagy érintéssel, vagy akárcsak a valami szépre való emlékezés kellemes lehetőségével. Az is új, és a szövegvilág letisztultságát jelzi, hogy Szvoren egyre ritkábban érzi szükségét magyarázatoknak vagy reflexióknak, nem moralizál, nem utal absztrakt, elvont értékekre, hanem csak magát a történetet mutatja, lecsupaszítva, egyediségében és szikárságában. De épp azért remek találat, mint említettem, a szinte kizárólagossá vált egyes szám első személyű elbeszélésmód, mert önmagában is szubjektivitást és így bizonytalanságot, elfogultságot kölcsönöz a szövegnek, vagyis a szikár, puritán elbeszélést ilyen indirekt módon mégis kimozzgatja, itt-ott megkérdőjelezi – szemben a harmadik személyű elbeszéléssel, ahol a külső nézőpont megjelenése inkább a tárgyyszerűséget erősíti.

Így viszont még az a feszültség is a szöveget szolgálja, hogy a jelenbeli elbeszélés során konstruálódó múltat egy olyan nyelvnek kellene egészébe szerveznie, melyet az beszélő társadalmi pozíciójánál, hiányos és beszűkült kommunikációs készségeinél fogva nem birtokol, sőt amelyből kizárva érzi magát, de amely környezetének tagjai számára mintha mégis hordozná annak ígétét, hogy épp általa lehet kapcsolatot kialakítani egymással, rajta keresztül be lehet lépni például a család egységébe, segítségével lehet hozzá tartozni. Az elbeszélőnek, és mivel az olvasó csak az ő hangját hallja, és az olvasónak sincs rálátása a folyamatokra, nem tud mélyebb összefüggésekről, ok-okozati viszonyokról, nincs távolság és így távolságtartás

sem. Az elbeszélői önreflexióra sem nyílik közvetlen tér, bár persze a történetmesélés vagy a helyzetleírás már önmagában és szükségszerűen reflexív. Épp mindennek a metaforájaként olvasom a kötetből egyébként több szempontból is kilógó *Limanova tér* egyik emlékezetes félmondatát: „olykor-olykor megpróbálom észrevétlenül megszagolni magam” – azaz néha van kísérlet az önmegértésre, de ez csak ritka próbálkozás, és talán épp ennek a novellának a kivételével kudarcba is fullad. Az viszont igaz, hogy olvasóként nagyon is érezhetjük a szövegek szagát, konkrétan és metaforikusan egyaránt, hiszen másról sem szól az olvasói élmény, mint a mondatok között feltáruló kiegyensúlyozott, csöndes szomorúság felismeréséről, és az emögött rejlő, sokszor nehezen megragadható, de a novellák szövetéből mégis kiemelkedő okok megfogalmazásáról, illetve az ezekre rámutató, kivételes éles Szvoren-mondatokkal való találkozás örömről.

Ráadásul a kommunikációképtelen, a saját helyzetüket nehezen megfogalmazó, vagy egyáltalán megfogalmazni sem tudó emberek számára természetesen a testi érzékelés még a szokottnál is fontosabb: a szagok, a színek, a hangok, az ízek az érintések jelentőségteljessé válnak, az ezekkel kapcsolatos pozitív vagy negatív reakciók, tehát a vonzalom, a tetszés vagy a viszolygás beszédessé alakul, habár ezek jelentése a szereplők számára ugyancsak rejtve marad. Egyébként azért is, mert gyakran sérült, fogyatékkal élő alakok mozognak a szövegekben: néma, dadogó, vak vagy gyengén látó, süket vagy csak hallókészülékkel halló emberekről olvasunk, akiket, különösen ha gyerekek, gyakran épp az érzékszervi fogyatékoságokon keresztül manipulálnak a szülők: kikapcsolják például a hallókészüléküket. Az egyébként is nehezen tájékozódó, kommunikációs problémákkal küzdő, sokszor bizonyos kognitív képességekben is hiányt szenvedő gyerekek így teljességgel elvesznek a világban, még kiszolgáltatottabbá válnak a kegyetlenkedő környezetüknek – és végül minden esélyüket elvesztik, hogy teljes élet éljenek.

A kötetből nehéz kiemelni kimagasló darabokat, az annál sokkal egyenletesebb. A hang és az atmoszféra állandósága, az ismétlődő motívumok és élethelyzetek, vagy szigorúbban fogalmazva: az önismétlések épp a válogatás átgondoltságának, a szövegek folyamatosan magas színvonalának köszönhetően fogadhatók el. Több kritika is említi, interjúiban a szerző is számtalanszor elmondta, hogy nincsenek a kötetben blokkok, nincsenek az azonos kérdésfelvetés miatt egymás mellé került novellák. Épp ellenkezőleg: még a látszatát is kerülni szeretne volna az olvasói figyelem efféle irányításának, habár a címadással mégis összeköt egy a kötetben szétszórt kis ciklust. A kötetcímmel és annak kötetbeli elhelyezésével pedig megint csak kiemel egy szöveget – és ez utóbbival egyet is érthetünk, *Az ország legjobb hóhéra* mintadarabja lehet Szvoren Edina harmadik kötetének, és jelenlegi prózapoétikájának. Van benne a sorsot és a legintimebb lélekrészeket érintő fájdalom, van házassági dráma, van gyereketelenség, van sóvárgás, van irigység, van bőven boldogtalanság és öröm nélküli élet, vannak óriási, a boldogság illúzióját legalább időlegesen megteremtő hazugságok, de az elbeszélésben van humor is – amit a jelentőségéhez mérten keveset emleget a kritika.

Ha mégis ki kéne még emelnem néhány szöveget, biztosan közte lenne a *Járni lehet a tetején*, mert nagyon sűrűn, mégis érzékenyen mutatja meg, ahogy az öngyilkosságot tervezgető depressziós nő állandó elégedetlenségével, gyereke iránti gyűlöletével behajszolja a lányát abba az helyzetbe, amikor az voltaképp már saját érdekében öli meg őt – az öngyilkosság helyett tehát gyilkosság történik, ami az anya szempontjából talán ugyanolyan végeredmény, de a lány számára két külön világ.

Az *Anyánk teleszkópos élete* a családját megnyomorító, a saját sikertelensége miatt frusztált apa gyerekszemszögű megformálása miatt emelkedik ki. „Usak, a tanár”, ahogy családtagjai emlegetik, nem túl kifinomult eszközökkel terrorizálja a vele együtt élőket, amiben a viszolygás, az undor és az ezekből fakadó ingerlékenység is benne van. Karikírozott, szándékosan eltúlzott, abszurd és groteszk elemekkel is megtámogatott a szituáció, és különösen transzparens, ahogy a házastársi intimitást szimbolizáló franciaágy átkerül a történet során az emeleti hálósobából a földszinti nappaliba. Hiszen az agresszivitásában is nárcisztikus, a világtól is elzárkózó, sértett apa továbbra is az emeleten marad, ahol saját, mindenki más számára tiltott birodalmat rendez be, az anya és a gyerekek viszont az ággal együtt a földszintre szorulnak. Szólni is csak akkor szólhatnak az apához, ha ő kér segítséget. Az anya így válik afféle teleszkóppá, a férje és a világ közti közvetítő-eszközzé, miközben minden női szerepét és természetesen a szerelmi kapcsolatot is teljesen elveszti. A novella azonban ennél egy lépéssel még tovább megy, megmutatja, hogy az anya ennek ellenére továbbra is függ a férjétől, olyannyira, hogy a férjével való kapcsolaton kívül másra nem is képes figyelni, a gyerekeire sem. Sok más szövegben látjuk épp a gyerekek családon belüli kiszolgáltatottságát, állandó lefokozását, alárendeltségét, a velük szembeni, sokszor nem is látványos, már-már hétköznapiak tűnő kegyetlenkedéseket. Ahogy például egy kislány haját állandóan copfba fogják, szorosan, fájdalmasan. Ezekben a történetekben épp az anyák azok, akik saját kudarcosnak megélt életük miatt próbálják a gyereket sikerbe hajszolni. Fontos, hogy a rossz anyáktól nem csak a gyerekek szenvednek ezekben a történetekben, hanem az anyák is – amiatt, mert rossz anyák.

Szvoren Edina rövid novellái olyan emberek boldogtalan életét és félresiklott sorsát tartja tehát tükörként az olvasók elé, akik félelmek, szorongások és kegyetlenkedés keretezte, beszűkölt életterületben alig-alig tudnak kilépni testi-lelki nyomorukból. Némelyikük egész élete arról szól, hogy próbálja legalább közelítőlegesen meghatározni helyét a világban, vagy legalább abban a korlátolt térben, amely számára egyáltalán ismerős lehet. Néha úgy tűnik, az elbeszélők elfogadják a sorsukat, nem láznak, nem méltatlankodnak, hanem próbálnak valamiképp alkalmazkodni a helyzetükhöz, próbálnak életben maradni. A novellák másik szintjén viszont mestéri módon, sokszor csak érintőleges, elejtett jelzésekből rajzolódnak ki előttünk a történetek szereplőinek hatalmas személyes tragédiái. Különösen erőteljes mindez, amikor egy-egy gyerek monológját halljunk, mert bár Svzoren sohasem utánozza a gyerekhangot, nem imitálja sem a beszédmodot, sem a gyermekes írásmódot, hanem inkább megalkotja azt a sajátos gyermeki világlátást, hanghordozást és lelkiséget, mely stílusimitáció nélkül teremti meg önmaga hiteles hangját és áttehető szolamát. A gyerekek a külső világból vett kifejezéseket és grammatikai megoldásokat, nyelvi gesztusokat, mondatalkotási jellegzetességeket dolgoznak be a teljesen hétköznapiak ható, beszámoló jellegű szövegekbe. Így próbálják, ha nem is megérteni, de legalább elmondani szenvedésük valóságát, ha nem is megérteni, de legalább megértetni a boldogtalanság sokszínű logikáját.

Tömöskönyv

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

